

عنوان: تپه‌ها در آذربایجان باستان نویسنده: رحیم بقال اصغری

ناشر: انتشارات بهاردخت
طراحی جلد، صفحه‌آرایی و چاپ: کانون آگهی و تبلیغاتی آرم
حروفچینی: هانیه پورنقی، میترا آزادی
ویراستار: مهدیه حامدافتخار
شمارگان: ۵۰۰ جلد - قطع خشتی ۱۶۴ صفحه
نوبت چاپ: اول، تیریز زمستان ۱۳۹۹
بهاء: ۳۰۰/۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۲۰-۳۱-۶
ISBN: 978-622-7520-31-6

تپه‌ها در آذربایجان باستان

نویسنده: رحیم بقال اصغری

تقدیم به:

خسرو عزیز، که دهها کتابم حاصل بردباری اوست.

عناوین

۲۵	..... اوایسی	۱۱	..... مقدمه
۲۶	..... اوشکایا	۱۱	..... اشتفان کرول
۲۶	..... اوغ قلعه	۱۵	..... ابهر
۲۷	..... اومورو	۱۵	..... آتش خسرو
۲۷	..... اهرجان	۱۶	..... ازبکی
۲۸	..... اهرنجان	۱۶	..... ازبکی البرز
۲۸	..... ایجروود	۱۷	..... استقرار سنگر بندی کوچک
۲۹	..... ایدیر	۱۸	..... اسنبر
۳۰	..... باروج	۱۹	..... اصلان قلعه
۳۰	..... بارانلو	۱۹	..... آغجا قالا
۳۱	..... باراننی تپه	۲۰	..... آق اولر
۳۱	..... بالستان	۲۱	..... آق تپه
۳۲	..... تپه بالستان		..... آغداشلیق حماملو
۳۳	..... بالیقچی		..... آقا بیگلو
۳۳	..... بالیقچی جنوبی	۷	..... آقا بیگلو جنوبی
۳۴	..... بدرالدین	۱۳	..... آلتین تپه
۳۵	..... بسطام	۱۴	..... الغ تپه ترکمنستان
۳۶	..... بن زمین	۱۵	..... امام
۳۶	..... بویوک تپه	۱۷	..... امامعلی
۳۷	..... بیگ اوباسی	۲۰	..... املش
۳۷	..... پاتنوس	۲۲	..... آنو

تپه ها در آذربایجان باستان

۵۰	..... چالی	۳۷	..... پیرانشهر
۵۰	..... چاووش تپه	۳۸	..... پیزدلی
۵۱	..... چشمه احمد لیقمان	۳۸	..... پیزدلی
۵۱	..... چشمه بلبل	۳۹	..... پیغام قلعه
۵۱	..... چیانه	۴۱	..... تابییه
۵۲	..... چیلا خانه	۴۱	..... تابییه غربی
۵۲	..... حاجی فیروز	۴۲	..... تازه کند
۵۴	..... تپه حاجی فیروز	۴۲	..... تاش تپه
۵۴	..... حسن آباد	۴۳	..... تاش تپه قوشاچای
۵۵	..... حسن زمین	۴۳	..... تالش
۵۵	..... حسنلو	۴۴	..... تالش کپرو
۶۰	..... حسین تپه	۴۴	..... تبت
۶۰	..... حماملو	۴۴	..... تخت سلیمان
۶۱	..... حیدر خان	۴۶	..... تماجان
۶۱	..... خدابنده	۴۶	..... توپراق قلعه
۶۱	..... خسرو	۴۶	..... توپراقلی میانه
۶۲	..... خلیفان	۴۷	..... تیکان تپه
۶۲	..... خلیفتان	۴۷	..... تپه ی جلبر
۶۲	..... خواجه داود کپرو	۴۸	..... جلدیان
۶۳	..... داشبند	۴۸	..... جمشید آباد
۶۳	..... دالما	۴۸	..... جوشین
۶۴	..... تپه دالما	۴۹	..... جیتون
۶۵	..... دالما ۲	۴۹	..... جیر جیر

۷۹	..... سرخاب	۶۵	..... داملا
۸۰	..... سغندل	۶۶	..... دره مراغه
۸۱	..... سگز آباد	۶۶	..... دژ صخره ای
۸۲	..... سوجه	۶۷	..... دشت قزوین
۸۳	..... سه گرد	۶۷	..... دشت ملایر
۸۳	..... سه گردان	۶۸	..... دیزلئین تپه
۸۴	..... سه گردان اورمیه	۶۹	..... دیلانچی آرخی
۸۴	..... سیاوان	۶۹	..... دیلمان
۸۵	..... سیلک	۷۰	..... دینخواه
۸۵	..... سینگان	۷۱	..... دینخواه اورمیه
۸۶	..... سیمینه رود	۷۳	..... دژ
۸۶	..... سینگان	۷۳	..... ذوالبین
۸۷	..... شاه تپه	۷۴	..... راواز ماکو
۸۷	..... شاه تختی	۷۴	..... ربط
۸۸	..... شور تپه	۷۵	..... زاغه
۸۸	..... شهران	۷۵	..... زندان سلیمان
۸۹	..... شیخ احمد	۷۵	..... زندان شیطان
۸۹	..... شیخ معروف	۷۶	..... زنگاوا
۹۰	..... شیرچاک	۷۶	..... زیر
۹۰	..... شیزر	۷۶	..... زیویه
۹۱	..... شیطان آباد	۷۸	..... ساخسی
۹۱	..... شین آباد	۷۹	..... سالامان تپه
۹۲	..... ضحاک	۷۹	..... سراک بابا

تپه ها در آذربایجان باستان

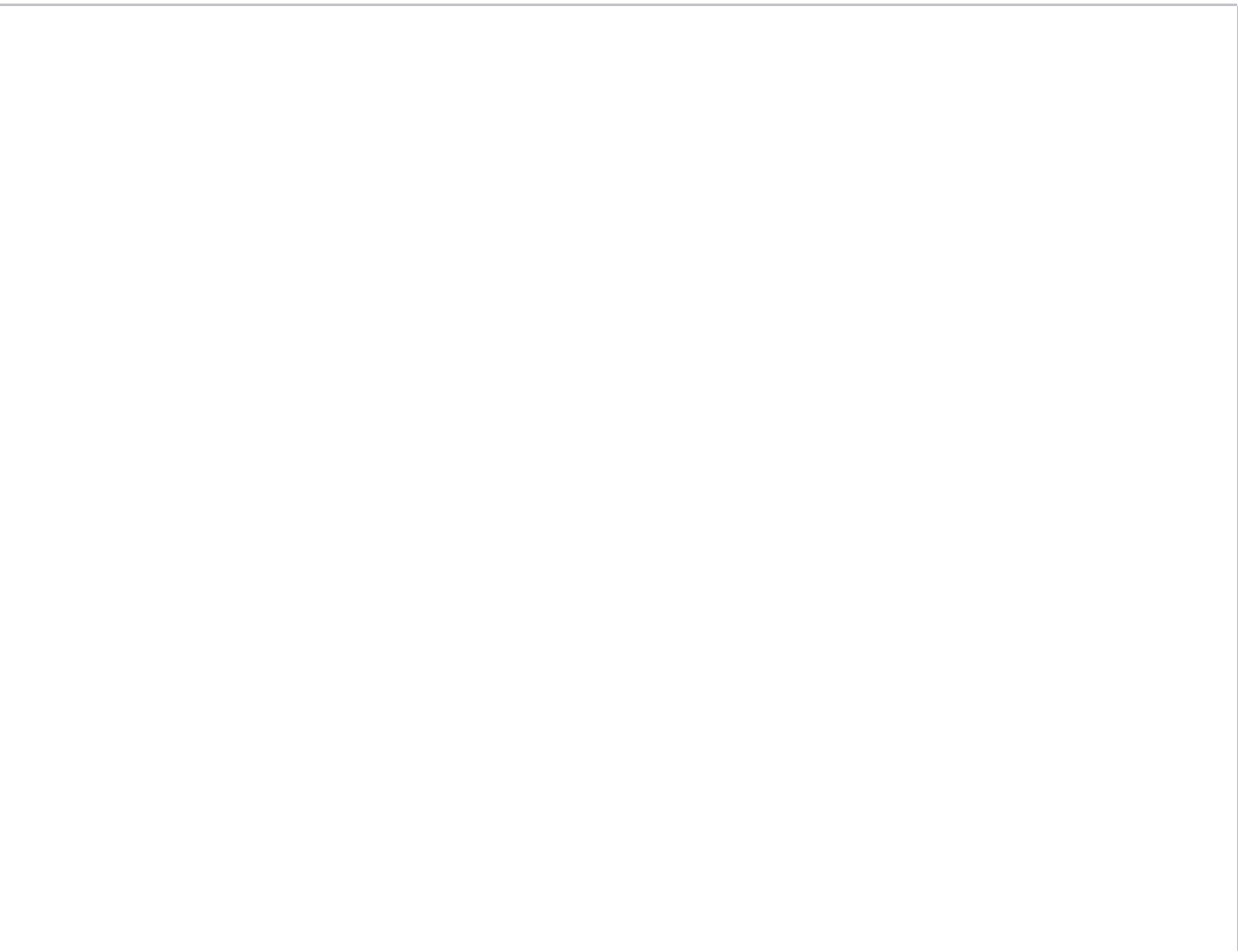
۱۰۳	قره سقل	۹۲	طارم
۱۰۳	قزل وانک	۹۲	عجب شیر
۱۰۴	قزوبین	۹۳	عجم تپه
۱۰۴	قلات	۹۳	عجم لو ۱
۱۰۵	قلاتگاه	۹۴	عجم لو ۲
۱۰۵	قلاتگاه ۲	۹۴	عجم لو ۳
۱۰۶	قلاته قلعه	۹۵	عقرب تپه
۱۰۶	قلعه قلاته	۹۶	عقرب تپه
۱۰۷	قلعه تپه	۹۷	علی آباد
۱۰۷	قلعه جوق	۹۷	غار آزیق
۱۰۸	قلعه لر	۹۷	غیاث آباد
۱۰۸	قوبوستان	۹۸	قارنی یاریق
۱۰۹	قهوه خانه	۹۸	قارنا
۱۰۹	کارمیر	۹۸	تپه قارنا
۱۱۰	کاروانسرا	۹۹	قبرستان
۱۱۰	کاسین	۱۰۰	قبرستان علمدار
۱۱۱	کالاکوند تپه	۱۰۰	قبرستان گرجی
۱۱۱	کاموس	۱۰۰	قبرستان نقده
۱۱۱	کردلر	۱۰۱	قبه
۱۱۲	کردلر	۱۰۱	قوش قلعه
۱۱۲	کردلر تپه	۱۰۱	قرناوه
۱۱۳	کرکنس داغ	۱۰۲	قره بالا
۱۱۴	کروی	۱۰۲	قره تپه

۱۲۷	..... گرد قلات	۱۱۴	..... کلالق قلعه
۱۲۷	..... گرد کیسل	۱۱۶	..... کوتی
۱۲۸	..... گرد کگور	۱۱۷	..... کوربولاغ
۱۲۸	..... گرد گرگرو	۱۱۷	..... کول تپه اورمیہ
۱۲۹	..... گرد گورا	۱۱۷	..... کول تپه مراغه
۱۲۹	..... گرد ملا احمد	۱۱۸	..... کول تپه نخجوان ۱
۱۳۰	..... گرماب خدا بنده	۱۱۹	..... کول تپه نخجوان
۱۳۰	..... گلوان	۱۲۰	..... کوللا
۱۳۱	..... گنج تپه	۱۲۰	..... کوه شوربلاغ
۱۳۱	..... گندویلا	۱۲۰	..... کوئیک
۱۳۲	..... گودین تپه	۱۲۱	..... کهریزک
۱۳۴	..... گورخانه	۱۲۱	..... کهنه پاسگاه
۱۳۵	..... گوروخ تپه	۱۲۲	..... کیچیک تپه
۱۳۵	..... گوی تپه	۱۲۲	..... کیقال
۱۳۶	..... گیاور	۱۲۳	..... گرچی
۱۳۷	..... گیجلر	۱۲۳	..... گرد آغی
۱۳۷	..... گیر دره	۱۲۴	..... گرد الله
۱۳۷	..... لاسلوکان	۱۲۴	..... گرد حسن علی
۱۳۸	..... لمه زمین	۱۲۵	..... گرد دورانی
۱۳۸	..... ماکو	۱۲۵	..... گرد زیوه
۱۳۹	..... ماوران	۱۲۵	..... گرد سیران
۱۳۹	..... ماهنشان	۱۲۶	..... گرد علی
۱۴۰	..... ماهور آدلی	۱۲۶	..... گردقسال

تپه ها در آذربایجان باستان

۱۵۳	..... نورشون تپه	۱۴۱	..... تپه محمدشاه
۱۵۳	..... نوروز	۱۴۲	..... محمدیار
۱۵۴	..... نوشیجان	۱۴۲	..... تپه محمدیار
۱۵۴	..... واجالیک	۱۴۳	..... محمودیه
۱۵۵	..... ورداوی	۱۴۳	..... مرزا
۱۵۵	..... وردین	۱۴۴	..... مرگه کاروان
۱۵۶	..... ورزقان	۱۴۴	..... ممیند
۱۵۶	..... وسکه	۱۴۵	..... موشه لان
۱۵۶	..... هفتوان تپه	۱۴۵	..... مهاباد
۱۵۷	..... هویوک	۱۴۶	..... میرآباد
۱۵۷	..... یادگار	۱۴۶	..... تپه میرآباد
۱۵۸	..... یان تپه	۱۴۷	..... ناچیت
۱۵۸	..... یانیق تپه تبریز	۱۴۷	..... نادر
۱۵۹	..... یانیق تپه اورمیه	۱۴۷	..... نالوس
۱۵۹	..... یوسف کندی	۱۴۸	..... تپه نالوس ۲
۱۶۰	..... نامعلوم	۱۴۸	..... نرزیوه
۱۶۱	..... منابع	۱۴۹	..... نرگه
		۱۴۹	..... نصفی
		۱۴۹	..... نظام آباد
		۱۵۰	..... نظاماد
		۱۵۱	..... نقده
		۱۵۱	..... نقده
		۱۵۲	..... نلیوان

مقدمه

جای جای آذربایجان در هر شهر و کوره دهی یک تپه باستانی خوابیده است. حامل هزاران رمز و راز که در انتظار بازگویی تاریخ ما هستند.

در غیاب بررسی های علمی، همه آثار در حال تاراج و آشفستگی است. حفظ این تپه ها یک رسالت جدی برای روستائینی است که در کمبود نیروی حافظ میراث فرهنگی از آنها مانند ناموس فرهنگی خود حفاظت و از دستبرد و کاوش جلوگیری کنند. بر میراث فرهنگی هم شایسته است هرگونه کاوشها با حضور خبرنگاران و مردم و با ارائه عکس و گزارشهای مکفی ارائه شود تا اعتماد مردم جلب شود. این یک کتاب نیست بلکه یک لیست از تپه هایی است که در جایی که عموما چند کتاب مشخص هستند این عجله برای لیست بندی فقط در راستای ثبت این تپه های معین بوده و بسیار ناقص است. فقط جهت اینکه کاری برای محققین کرده باشم. این بروشور را با تمام نقایص ببخشید.

ویرانه های شهرهای باستانی در پهنه ی دشتها و دره های کوهستانهای شمال غرب ایران گسترده شده اند. این ویرانه ها به صورت تپه های بزرگ و متروکی هستند که همانند لاک پشت بر روی محوطه های باستانی آرمیده اند. هریک از آنها اسرار زندگانی و مرگ خود را در دل خویش نهفته دارند. این ویرانه ها یادگاری از مباحثات و توانمندی مردمان سازنده ی آنها و گواهی بر سرنوشت آنان هستند.^۱

اشتفان کرول:

«حادث دژ در دوره اورارتو پدیده جدیدی نبود و در عصر آهن قدیم در سراسر منطقه آذربایجان دژهایی وجود داشت. موضوعی که تازگی داشت آن بود که هر ناحیه توسط یک یا دو دژ مرکزی اداره می شد (Zimansky ۱۹۸۵). مجموعه ای از محوطه ها در دیدرس یکدیگر قرار داشتند. در دوره های بعدی دژهایی به

۱ مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: رابرت هنری دایسون - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدرائی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹ - ص ۲۱

عظمت قلاتگاه، اسماعیل آقا، بسطام، ورهرام، لیوار و گوور قلعه- با مساحتی بین ۸ تا ۳۰ هکتار- در کرانه‌های رود ارس وجود نداشت. احداث مقبره‌های سنگی پرزرق و برق برای طبقه اشراف نیز، که برخی از آنها داخل باروی دژ قرار داشتند، پدیده تازه‌ای بود. نمونه‌هایی از این مقابر برای مثال در سنگر، ورهرام و قلعه اسماعیل آقا کشف شده‌اند. در دو مورد این دژها، یعنی جیق قلعه و خضرو، تونل‌های منتهی به چشمه با پله‌های صخره کند کشف شده است. وجود تمامی این دژها نشان می‌دهد در این دوره منازعات نظامی شدیدی جریان داشته است.^{۱۴}

فون کروفورد: “در دره سولدوز، که حسنلو بر قسمت شمالی آن اشراف دارد، چهل تپه وجود دارد؛ تپه‌های کوچکی که اکثراً تنها آثار برجای مانده از روستاهای ماقبل عصر مفرغ (حدود ۳۰۰۰-۵۰۰۰ ق.م) هستند. زمانی که حسنلو در قرن نهم ق.م. در اوج قدرت و شکوفایی بود، این تپه‌ها مدت‌ها پیش متروک شده و ساکنان دره از چند شهر بزرگتر جمع شده بودند تا کارهای آن را انجام دهند.”^{۲۴}

”حسنلو به رغم آن که بزرگ‌ترین محوطه‌ی سولدوز است تنهایی از تپه‌های واقع در این دره می‌باشد که در ادوار باستانی متعدد سکونت گاه مردمان منطقه بوده‌اند. در شمار زیادی از این تپه‌ها، نظیر حاجی فیروز، دالما، پیسیدیله‌لی، دینخواه، سه گردان و عقرب تپه، نیز حفاری‌هایی صورت گرفته است.”^{۳۴}

محوطه‌های مهم آغاز دوره تاریخی که در سال‌های اخیر کاوش شده عبارت‌اند از: گوی تپه (برتون براون ۱۹۵۱) حسنلو (کروفود ۱۹۶۰، دایسون ۱۹۶۴-۱۹۵۷) و عقرب تپه (ماسکارالا ۱۹۷۳)، یانیق تپه (برنی ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴) زیویه (۱۹۶۴)، چاپ نشده (زندان سلیمان (نامن ۱۹۶۰، ۱۹۶۴)، اهلر ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، فون در استن ۱۹۶۱)، مارلیک تپه (نگهبان ۱۹۶۲، ۱۹۶۴) و خوروین (واندنبرگ ۱۹۶۴)^۴

”چارلز برنی از دیگر محققانی بوده که در سال ۱۹۵۸ مجموعه بررسی‌های باستان شناختی را پیرامون دریاچه ارومیه تدارک دید و آثار عصر مفرغ را تشخیص داد. وی همچنین در سال ۱۹۷۸ در مشکین شهر بررسی و آثاری از پیش از تاریخ تا دوران اسلامی شناسایی کرد (burney ۱۹۷۹:۱۵۶).”^{۵۴}

”گروه ایتالیایی به سرپرستی پکورلا در سال ۱۹۷۸ بررسی منظم نظام مندی را در جانب غربی دریاچه ارومیه به انجام رساند که در آن تمامی دوره‌های فرهنگی از نوسنگی (احتمالاً هم زمان با حاجی فیروز (حسنلو)) تا اسلامی شناسایی شد و در دو محوطه گیچلر و اسماعیل آقا اقدام به گمانه زنی کرد (prcorella and salvini ۱۹۸۴:۲۴۱).”^{۶۴}

۱ حسنلو و اورارتو. گردآوری و ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. ناشر: پروژه ترجمه حسنلو. ص ۵۴

۲ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۷۹

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر، صفحه سیزده

۴ مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدراپی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹ - ص ۳۵

۵ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

۶ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

تپه ها در آذربایجان باستان

”چارلزبرنی، در سال ۱۹۵۸ در سواحل غربی و شمالی دریایچه ارومیه از ۴۸ محوطه، اعم از تاریخی و پیش از تاریخی، بازدید و در سال ۱۹۷۸ دشت مشکین شهر در شمال شرقی آذربایجان را بررسی کرد و از وجود ۷۶ محوطه با آثار دوره‌های گوناگون گزارش داد (Burney ۱۹۷۹)“^۱

”رالف سولکی در سال ۱۹۶۸، در جانب غربی دریایچه ارومیه از شمال خوی تا مهاباد و سردشت در جنوب را به قصد شناسایی محوطه‌های پارینه سنگی و فاقد سفال بررسی و در این اثنا از غارهای ماکو و مراغه بازدید و در چند محوطه نیز از جمله در تپه سیوان اقدام به گمانه زنی کرد (soleki and soleki ۱۹۷۳). در نتیجه این بررسی ۳۸ تپه، ۱۸ غار، ۷ پناهگاه و تعدادی قبر شناسایی شد (soleki ۱۹۶۹)“^۲

”رنه کیرتون در سال ۱۹۶۶-۱۹۶۷، در قالب پروژه حسنلو، دره اشنو سلدوز و جنوب غرب دریایچه ارومیه، دشت سلماس، ارومیه، خوی، دشت مرند و حوالی مرز ترکیه و عراق را بررسی و بیش از ۲۵۰ محوطه از دوره پارینه سنگی تا دوره معاصر را شناسایی کرد (kearton ۱۹۶۰، ۱۹۷۰)“^۳

”سرافراز-بابک راد در سال‌های ۱۳۴۴ که در آن محوطه‌هایی از دوران گوناگون اعم از پیش از نوسنگی، نوسنگی و مس سنگی مشخص (سرافراز و بابک راد ۱۳۴۴)؛

سجادی در منطقه مشکین شهر؛

خزالی، توحیدی، خلعتبری، کهیلا در تپه‌های اردبیل؛

حسن طلایی در اهرنجان سلماس؛

کردوانی و حریرچیان در دشت مغان؛

کامبخش فرد در تپه قره چیق بناب در مسیر بناب-میان‌دوآب در جوار صافی چای گمانه زنی کرد و سفالینه‌های سیاه-خاکستری یافت و آنها را به اقوام کوچ نشینی متعلق دانست (کامبخش فرد ۱۳۸۰: ۳۴۹)؛

بهمن کارگر در منطقه شاهیندژ در سال ۱۳۷۰ (کارگر ۱۳۷۰)؛

بیگلری و غفاری در جنوب شرقی دریایچه ارومیه در سال ۱۳۸۰، که به یافتن ابزارسنگی پارینه سنگی میانی منجر شد (بیگلری و غفاری ۱۳۸۳)؛

رضاحیدری در منطقه سلماس و خوی، ۱۳۸۲ (حیدری ۱۳۸۳)؛

محمد فیض خواه در منطقه هشترو، ۱۳۸۳ (فیض خواه ۱۳۸۳)؛

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۰

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

بررسی‌های نجات بخشی در محدوده‌ی سد آیدوغموش میانه (قندگر ۱۳۸۴)؛
بررسی و شناسایی حمید خطیب شهیدی ورافائل بیشونه در محوطه‌های عصر آهن در محدوده‌ی شرق دریاچه ارومیه، ۱۳۸۵
(khatib shahid & Biscione ۲۰۰۷)؛

بهرام آجرلو در راستای فرایند نوسنگی منطقه آذربایجان در سال ۱۳۸۶ (آجرلو ۱۳۸۶)؛
محمد فیض خواه در منطقه خداآفرین، ۱۳۸۶ (فیض خواه ۱۳۸۶)؛

علی بیننده در استقرارهای پیش از تاریخی حوضه آبریز سیمینه رود در سال ۱۳۸۸ (بیننده ۱۳۸۸).^{۱۴}

”هیئت انسان شناسی دانشگاه کلمبیا، به سرپرستی استوارت سوینی در سال ۱۹۶۸، در شهرهای همدان، زنجان، میاندوآب و بیجار بررسی‌هایی انجام داد. هرچند که هدف اصلی این بررسی پرداختن به محوطه‌های هزاره اول پ م (عصر آهن) بود، به محوطه‌های دوره‌های قبل اعم از دوره‌های نوسنگی، مس سنگی و مفرغ نیز توجه شد. در نتیجه این بررسی پانزده محوطه از عصر مفرغ قدیم شناسایی شد که حاوی سفال‌های مشخص فرهنگ یانینق یعنی سفال‌های سیاه داغدار با نقش کنده است.“^{۱۵}

”۱۹۷۹-۱۹۶۸، ولفرام کلایس و اشتفان کرول، از موسسه باستان شناسی آلمان، در سال‌های ۱۹۶۸-۱۹۷۹ با هدف جمع آوری اطلاعات از قلعه‌های اورارتویی در شمال غرب ایران دست به بررسی زدند. در این اثنا از بیش از شصت محوطه با تپه‌های پیش از تاریخ در طول مسیر میاندوآب، ارومیه، مرند، جلفا، ماکو و منطقه میانه واردبیل بازدید کردند (Edwards ۱۹۸۵: ۶۹). به رغم توجه خاص ایشان به محوطه‌های اورارتویی بیش از ۴۳ محوطه حاوی آثار سفالین عصر مفرغ قدیم از ماکو به جانب شرق شناسایی و سه محوطه راوز، یخولی و بابل آباد به طور کامل تر معرفی شد (kroll ۲۰۰۴، kliess ۱۹۷۹).“^{۱۶}

”صادق کورس در سال ۱۹۷۵، در محدوده تبریز، میانه و مراغه، با هدف روشن کردن زندگی انسان از گذشته دور و ارتباط متقابل او با محیط پیرامونش بررسی و چندین غار و محوطه باز با آثار پارینه سنگی مشخص کرد (sadek-kooros ۱۹۷۶).“^{۱۷}

”حسنلو به رغم آن که بزرگ ترین محوطه‌ی سولدوز است تنهایی از تپه‌های واقع در این دره می‌باشد که در ادوار باستانی متعدد سکونت گاه مردمان منطقه بوده‌اند. در شمار زیادی از این تپه‌ها، نظیر حاجی فیروز، دالما، پیسده‌پهلی، دینخواه، سه گردان و عقرب تپه، نیز حفاری‌هایی صورت گرفته است.“^{۱۸}

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۲

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

۴ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۱

۵ تمدن‌های دشت سولدوز، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه سیزده

ابه‌ر

”برای نخستین بار در سال ۱۳۷۳ تپه قلعه ابهر (تصویریک) را، که اول بار جهان‌شاه خان افشار از مالکان مقتدر ورئیس ایل افشار خمه جست وجو و حفاری غیرعلمی کرده بود (آقامحمدی ۱۳۷۷)، علی اصغر میرفتاح با همکاری خسرو پوربخشنده بررسی و گمانه زنی کرد و بقایای مربوط به عصر آهن تا دوره اسلامی از آن گزارش شد (میرفتاح ۱۳۷۳). با وجود این در سال ۱۳۸۰ مهرداد عسگریان تپه قلعه ابهر را دوباره با هدف تشخیص اینکه محدوده شمال تپه در بردارنده بقایای باستانی است یا نه، به طور محدود گمانه زنی کرد (عسگریان ۱۳۸۰). بقایای بدست آمده نشان دهنده وجود فرهنگ عصر مفرغ قدیم با سفال‌های خاکستری - سیاه‌یانیق در قلعه تپه بود (گفتگو با مهرداد عسگریان ۱۳۸۸).“^۱

”در بررسی باستان شناختی حوضه آبریز ابهر رود طی دو فصل در پاییز ۱۳۸۲ و تابستان ۱۳۸۴ زیر نظر ابوالفضل عالی در منطقه‌ای به وسعت ۳۴۰۰ کیلومتر مربع ۲۵۷ محوطه و اثر باستانی شناسایی شد (عالی ۱۳۸۳؛ الف ۱۳۸۵؛ ب ۱۳۸۵). از این تعداد سی و چهار محوطه دارای بقایای دوران پیش از تاریخ از دوره پارینه سنگی قدیم تا دوره مفرغ جدید است. یک محوطه دارای بقایای دوره پارینه سنگی و نوسنگی، بیست و پنج محوطه از دوره مس و سنگ وهفت محوطه به احتمال مربوط به دوره مفرغ است.“^۲

آتش خسرو

”تپه خاکستری آتش خسرو: این تپه خاکستری در روستای آتش خسرو که فقط یک خانواده در آن سکونت دارند واقع شده و بنا به اعتقاد اهالی منطقه از خاکستر آتشکده‌ای زرتشتی که در دوران باستان در این منطقه بوده بوجود آمده است.“^۳

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۰

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۸

۳ ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۴

ازبکی

” تپه ازبکی یکی از تپه‌هایی است که آقای یحیی کوثری در بررسی سال ۱۳۵۳-۵۴ خورشیدی خود در استان مرکزی از آن بازدید و تعدادی قطعات سفال از سطح آن جمع آوری کرده است. در توصیف بررسی بخش ولیان از تپه ازبکی به شرح زیر نام برده است:

«وجود همین رودخانه (کردان) در دشت ساوجبلاغ باعث حاصلخیزی و جلب توجه اقوام قدیمی و ایجاد تمدن‌هایی از هزاران سال پیش گردید. نمونه‌های بارز این تپه‌ها اسماعیل آباد، فیروز آباد، سرخاب، ازبکی و غیره بودند.»^۱

ازبکی البرز

”دژ مادی

از دوره ماد در این محوطه بقایای دژی به وسعت حدود ۱۰۰۰ مترمربع، با طرح نزدیک به دایره کاوش شده است. دژ مزبور را حصار مستحکم، به ضخامت حدود ۵ متر دربر گرفته است (شکل ۱۵۵). طرح خاص این حصار به احتمال بسیار متأثر از شکل و توپوگرافی راس تپه بوده است. شواهد موجود نشان می‌دهد که ابتدا حصار مدور دژ ساخته شده است و سپس بناهای داخلی متناسب با طرح حصار، شکل گرفته‌اند. دروازه ورودی دژ کاوش نشده، اما با توجه به شواهد موجود این دروازه باید در جبهه شمالی دژ، جایی که آثار راه پله‌ای شناسایی شده است، قرار داشته باشد (مجیدزاده، بی تا: ۶۹-۶۸).

پی حصار با قلوه سنگ‌های رودخانه‌ای و بخش اصلی حصار با خشت‌هایی به ابعاد $۳۴*۳۴*۴۵$ و ضخامت ۱۰ تا ۱۵ سانتیمتر ساخته شده است.^۲

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۳

۲ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر از سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۲۸۷

موقعیت و سابقه مطالعات

محوطه باستانی ازبکی در شهرستان ساوجبلاغ و ۱۵ کیلومتری جنوب غرب شهر قدیم هشتگرد و ۵ کیلومتری شهر نظرآباد و شمال شرق روستای ازبکی واقع شده است. کاوش‌های باستان‌شناسی در این محوطه در سال ۱۳۷۷، به سرپرستی یوسف مجیدزاده آغاز شد و در قالب ۶ فصل تا سال ۱۳۸۴ ادامه یافت.

محوطه باستانی ازبکی شامل یک تپه بلند مرکزی به ارتفاع حدود ۲۶ متر (ضخامت لایه‌های باستانی تپه تا سطح خاک بکر به حدود ۳۰ متر می‌رسد)، و تعدادی تپه کم ارتفاع است که ارتفاع بلندترین آنها از چند متر تجاوز نمی‌کند.

محوطه ازبکی در کل مساحتی در حدود صد هکتار (یک کیلومتر در یک کیلومتر) را پوشش می‌دهد (مجیدزاده، بی تا: ۶). آثار به دست آمده از این محوطه معرف استقرار از اوایل هزاره ششم یا اواخر هزاره هفتم ق.م. تا اواسط هزاره اول ق.م. است (همان: ۱۸). این دوره طولانی مدت را مجیدزاده از قدیم به جدید به چهار دوره اصلی استقرار تقسیم بندی کرده که طبقه چهارم آن معرف استقرار از عصر آهن III یا دوره ماد است که تحت عنوان دژ مادی در منابع به آن اشاره شده است (مجیدزاده، ۳۷۹: ۳۸-۴۹). علاوه بر طبقات اصلی استقراری، سطح تپه در دوره اسلامی به عنوان قبرستان مورد استفاده قرار گرفته است (همان: ۳۹).^{۱۴}

استقرار سنگر بندی کوچک

”استقرار سنگر بندی شده‌ی کوچک (بدون نام) در کرانه‌ی زاب کوچک. کلایس از این محل تکه‌های سفالی مزین به نقوش خیاری و نوارهای منقوش شبیه نمونه‌های مکشوفه از محوطه‌های عصر آهن قدیم کردلر تپه جمع آوری کرده است.”^{۲۴}

”استقرار کوچک (بدون نام). کلایس سفال‌هایی را که از این محل جمع آوری کرده در یادداشت‌های خود سفال خاکستری و سفال شیاری توصیف کرده است.”^۳

۱ باستان‌شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۲۸۶

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۴

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۴

”تپه‌ی کوچک (بدون نام). سفال‌هایی که کلایس از این محوطه جمع آوری کرده داغدار وبه رنگ مایل به قرمز و مایل به قهوه‌ای هستند و شاید به عصر آهن دوم/ سوم تعلق داشته باشند. قدمت عصر آهن سوم نیز محتمل می‌نماید.“^۱

”دژ کوچک بدون نام. کلایس در این محل دژ کوچکی با بارو ریافته است. تکه‌های سفالی مکشوفه داغدار وبه رنگ قهوه‌ای و خاکستری هستند.“^۲

اسنبر (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن III اورارتویی (عصر آهن IV؟)

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ10؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۲۲

گزارش‌های قبلی: Kroll 1976: 91-92 fig. 13.pl. 8 no.3 pecorella and salvini 1984: 173 fig. Kleiss 1971: 62-63; 23 F9 no.122

ملاحظات: قلعه کوچکی در ۸ کیلومتری شمال شرقی اشنویه. بر اساس معماری و یافته‌های سفالی، این محوطه سنگربندی شده و احتمالاً در دوره اورارتو ساخته شده است. شواهدی است از کاربرد محوطه در دوره‌های بعدی احتمالاً هخامنشی یا اشکانی نیز وجود دارد.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۴

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

اصلا ن قلعه

«اصلا ن قلعه؛ دژ بزرگ، کلایس در منتهالیه غربی دشت میاندوآب دژ بزرگی را با بارو و برج‌های مستطیلی کشف کرده است. این محوطه‌ی پیش از تاریخی به سبب شکل گیری سکونت‌های گسترده در قرون وسطا تقریبا به کلی ویران شده بود. کلایس در میان تکه‌های سفالی معدود پیش از تاریخی سفالینه‌ای از نوع ظروف ارومیه و قطعه‌ای از یک جام پایه دگمه‌ای رایافته است. نمونه‌ی اخیر باید مربوط به عصر آهن اول باشد.»^۱

آغجا قالا

«آغجا قالا: این قلعه‌ی تاریخی را شاید به خاطر رنگ دیواره‌ها و برج‌های سفیدش که با ملات آهکی سفید در قلعه‌ی کوهی سبز فام ساخته شده است «آغجا قالا» می‌گویند. در فاصله‌ی ۵۰ کیلومتری شمال غربی شهر ورزقان واقع شده است. قلعه «آغجه قلعه» به فاصله ۶ کیلومتر از خویناری (خوینه رود) و بالادست روستای کلم واقع شده و مقبره پیرداود هم در دل جنگلهای این منطقه مابین روستای خویناری (خوینه رود) و باللی جا قرار گرفته است. موقعیت جغرافیایی و مکانی قلعه و نوع معماری و کاربرد این قلعه نیز شبیه به دیگر قلعه‌های تاریخی آذربایجان می‌باشد.

آغجا قالا بر بالای تپه‌ای تقریبا بلند بنا شده و جبهه‌های شمالی، شرقی و غربی آن را پرتگاه‌های کوهستانی مشرف به جنگل احاطه کرده است و جبهه‌ی جنوبی که شاید یکی از دروازه‌های ورودی قلعه می‌باشد به صورت پرتگاه نبوده بلکه‌ی تپه‌ی سرازیری کم شبیه که بر اثر گذشت ایام و فرسایش از حالت دیواره بلند به سراسیمه کم شیب تبدیل شده است. آنچه در حال حاضر از آغجا قالا باقی مانده تعداد ۸ برج مدور نیم استوانه‌ای و تعداد ۱۱ قطعه دیواره کلفت و عریض سنگی می‌باشد. تمام قسمت‌های داخلی و شمالی برج‌ها ۴ متر است. مصالح ساختمانی بکار رفته در برج‌ها کلا سنگ‌های لاشه‌ای تیشه‌ای است و ملات دیواره و برج‌ها از ساروج سفید رنگی است که بیش از همه در ترکیبات آن آهک به کار رفته است. دیواره‌های قلعه به عرض ۲ متر و ارتفاع ۳ تا ۴ متر که قسمتی از آن باقی مانده و بخشی از آنها فروریخته و مصالح ساختمانی آن در چندین منطقه‌ی اطراف و جوانب قلعه پراکنده شده است.

در سمت جنوبی قلعه، تعداد ۵ برج نگهبانی در حال حاضر باقی مانده است و ۳ برج بقیه در سه گوشه قلعه ساخته شده است. تمام این برج‌ها و باروهای بسیار محکم و عریض در سالیان اولیه احداث به یکدیگر مربوط بوده‌اند و کاملا مشخص است که نگهبانان

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۷

در روی دیوارها حرکت و رفت و آمد داشتند.

آنچه از قسمت شمالی قلعه باقی مانده، بقایای درگاه و دروازه‌ی ورودی آن بوده که از طاق‌های ضربی دیواره‌ها و عرض و طول فاصله‌ی آنها و قرینه بودن دیواره‌های جانبی درگاه، مشخص می‌باشد. ورود به قلعه از جبهه‌ی جنوبی نیز با عبور از پلکان‌های مسیر بوده که تمامی آنها ویران شده و مقداری از آثار و مکان پلکانها به جا مانده است.

محوطه‌ی قلعه در محدوده‌ای به وسعت ۱۵۰ متر در ۲۰۰ متر و به مساحت کلی ۳۰۰۰ مترمربع تخمین زده شده است. ساختمان قلعه در دو قسمت اصلی از هم متمایز و جدا بنا شده است قسمت شرقی قلعه دارای چندین اطاق بوده و به آن تالار راه ارتباطی وجود داشته است. در احداث بنا از سه نوع مصالح استفاده شده که هر کدام بیانگر دوره‌ای از ایام باستان و چند مرحله‌ای بودن ساخت قلعه می‌باشد. این مصالح سنگ لاشه و ملات ساروج مربوط به دوره‌ی اشکانیان، آجرهای خشتی مربوط به دوره‌ی ساسانیان و ملات گچ برای دوره‌ی اسلامی به بعد، می‌باشد.

در داخل قلعه قبرهایی نیز دیده می‌شود که تعدادی از آنها به امید یافتن آثار عتیقه توسط کاوشگرهای غیرمجاز زیرورو شده است، و در اطراف آنها مقداری استخوان و سفال شکسته دیده می‌شود (خامچی، ۱۳۷۲: ۱۳). آغ‌جاق‌قلعه یک قلعه نظامی و دفاعی نیز بوده که به خاطر جلوگیری از هجوم دشمنان به منطقه ساخته شده است.^{۱۴}

آق اولر

”روستایی است در بخش مرکزی شهرستان تالش. این روستا را در سال ۱۹۰۱م هیئت فرانسوی دمرگان حفاری و چندین قبر به شکل دلمن، اغلب مستطیل شکل، کشف کرد (Morgan ۱۹۰۵: ۳۲۱-۱۹۰۱). در این قبور آثاری مانند تیغه، تبر، تیشه، خنجر، سرنیزه‌هایی با دسته لوله‌ای از جنس مفرغ و آهن و پیکرک‌های خیلی کوچک به شکل گوزن و گاو پیدا شد که سوراخی روی بدنه آنها وجود دارد. گوشواره‌های کوچک و حلقه‌ای، گردنبند از سنگ‌های متنوع، مهره‌ها و دوک‌های استخوانی و سنگی، دست بند، درفش مفرغی، انواع ظرف سفالی به شکل کاسه مخروطی، ظروفی با دو دسته شبیه به قمقمه، دیزی و همچنین ظروف سفالینی به شکل تنگ نیز به دست آمد که روی بدنه آنها نقوش زیکزاک‌ی به حالت عمودی و داغدار وجود دارد (آبیار ۱۳۷۵: ۱۰۰). محوطه آق اولر را در سال‌های ۱۳۷۷-۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ محمد رضا خلعتبری کاوش و مشخص کرد که بزرگ‌ترین گورستان پیش از تاریخ ایران بوده است (خلعتبری ۱۳۷۱: ۱).

در یکی از گورهای کاوش شده این گورستان، پیکرک زنی به دست آمد که زره جنگی در دست دارد (فهیمی ۱۳۸۱: ۷۱).^۲

۱ ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۱

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتیون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲

آق تپه

همچنان که از نام این تپه هویداست در باستان نیز بر اساس پسوندهای مادی و فرهنگی به جغرافیای باستانی آذربایجان متعلق بود.

” آق تپه به صورت برجستگی بیضی شکل در حدود ۳۵۰ متری جنوب غرب روستای «بزق آباد» و در حدود ۵۰۰ متری شرق محل پیوستن «گرگان رود» و «رودخانه اغان» در ۱۶ کیلومتری شمال شرق گنبد کاووس واقع شده است. ارتفاع تاج تپه تا سطح زمین‌های روستای «بزق آباد» حدود ۱۰ متر و طول شمال شرقی-جنوب غربی آن ۹۶ و طول شمال غربی-جنوب شرقی ۷۸ متر است.^۱“

آغداشلیق حماملو

”آغداشلیق حماملو: در یک ونیم کیلومتری جنوب غربی روستای تاریخی حماملو و پس از عبور از کنار قلعه تاریخی و دو گورستان قبل از اسلام و یک سنگ به شکل هاونگ قدیمی بزرگ، به قبرستان قدیمی بعد از اسلام می‌رسیم که به احتمال زیاد مربوط به دوره‌های ایلخانی و ترکمنان باشد. در این قبرستان دهها سنگ بزرگ دارای نقوش هندسی و خطوط و کلمات اسلامی وجود داشت که متأسفانه در دهه‌ی ۶۰ شمسی به یکباره و در اوج غفلت اهالی و مسئولین به غارت رفتند. نقوش روی این سنگها در کمال دقت و مهارت به صورت اشکال هندسی شش، هشت و چندضلعی و در ابعاد مختلف نقر شده بود.“^۲

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۸۲

۲ ورزقان، نویسنده: احدرنجیری، نشر اختر، صفحه ۱۳۰

آقا بیگلو (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۹ دقیقه و ۱۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: V20

دوره‌های فرهنگی: دوره VIII

کد محوطه در بررسی: سامنر: محوطه ۴۲، ماری ویت، احتمالاً محوطه ۷۷-۱۵ (آقابلی)

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: مدور ۷۵ قدم قطر، بسیار کم ارتفاع، مسطح (حدود ۲ متر ارتفاع) با پستی و بلندی‌های بسیار اندک. بین شونقار و تپه محمدیار در نزدیکی شونقار

آقابیگلو (جنوبی) دروه سولدوز

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۲۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۱۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: U22

دوره‌های فرهنگی: یانگ: دوره I عصر مس سنگی؛ سامنر دوره‌های I و II، VIII

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۷؛ ماریویت: احتمالاً محوطه ۷۷-۱۵ (آقابلی)

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: مساحت محوطه از روی نقشه‌های هوایی ماهواره SPOT حدود یک تایک و نیم هکتار برآورد شده است. در تصاویر ماهواره‌ای به نظر می‌رسد محوطه از یک تپه مرکزی و یک تپه پیرامونی تشکیل شده باشد که با توصیف سامنر از آن می‌خواند. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر «۲۴۰ قدم مفید». نسبتاً بلند نه به بلندی حجبی فیروز. تپه زرد رنگ. مقداری خاک برداری شده (بسیار کم). در ضلع‌های غربی، جنوبی و شرقی گورستان وجود دارد. تپه‌های حاشیه‌ای با سنگ قبرهای حکاکی شده. برای محوطه‌ای به همین نام، رک. آقابیگلو

آلتین تپه

این منطقه در ترکمن صحرا در استان گلستان و بخش گمیشان که به نام گیل گمیش افسانه‌ای شباهت دارد، قرار دارد. این منطقه یک محوطه‌ی اورارتویی است که نشان می‌دهد در این جغرافیای باستانی آذربایجان مرزهای شرقی تا کجا پیش رفته بود.

الغ تپه ترکمستان

”محوطه الغ تپه

این محوطه در ترکمنستان، کناره رشته کوه کوپه داغ و ۱۵ کیلومتری مرز ایران واقع شده است و رودخانه کلات از غرب تپه عبور می‌کند. الغ تپه همچنین در حدفاصل دو محوطه مهم نمازگاه و آلتین تپه و نقطه‌ای که کانال ارتباطی مهم شرق به غرب از گذرگاه کوهستانی خود خارج می‌شود، واقع شده است.^{۱۴}

امام

”امام در ۵۰ کیلومتری جنوب املش و ۱۸ کیلومتری شرق دیلمان واقع است و به دلیل پوشش جنگلی انبوه در این منطقه برای دسترسی به محوطه املش، باید از میان جنگل‌ها و رودخانه‌های بسیاری عبور کرد. نخستین بار این منطقه را در سال ۱۳۳۴ خ حبیب اله صمدی کاوش کرد. متأسفانه گزارش حفاری وی بسیار مختصر است و اطلاعات مفیدی در اختیار نمی‌گذارد (صمدی ۱۳۳۸). این محوطه باستانی را بار دوم در اوایل تابستان ۱۳۴۰ خ محسن مقدم، که مأمور بررسی و کاوش‌های علمی در شرق گیلان بود، به نمایندگی اداره کل باستان‌شناسی کاوش کرد (مقدم ۱۳۴۵: ۱۴) و به گورهای چهارچینه سنگی منظم و مرتب به عرض ۸۰ و طول ۲۰۰ و عمق ۱۰۰ سانتی متر با لاشه سنگ و بسیار مستحکم ساخته بودند (کامبخش فرد ۱۳۷۳: ۱۹).^۲

۱ باستان‌شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۳۱۷
۲ هشتادسال باستان‌شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۰

امامعلی

”امامعلی؛ استقرار. اشتاین به «تکه‌های سفالی خاکستری سیاه داغدار با قدمت دوره‌ی فرهنگی حسنلو» اشاره می‌کند.^{۱۴}

امام علی (نام دیگر: مملی، مملو؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۴ دقیقه و ۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۳ دقیقه و ۵۴ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: BB27

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم، قرون میانه، یانگ: اسلامی، افق سفال نخودی عصر آهن، سفال خاکستری؛ سامنر: ۱، IIIa

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲۳، کرول: محوطه NQ65

گزارش‌های قبلی: Stein 1940:407; Kroll 2005:71

ملاحظات: این تپه که در حاشیه جنوبی روستایی به همان نام واقع است، ۲۰۰*۲۵۰ متر (۵ هکتار) مساحت و ۹ متر ارتفاع دارد. محوطه در ۴ کیلومتری شمال محمدشاه در ورودی دره ماسو چای قرار دارد. کرول (۷۱: ۲۰۰۵) محوطه استقرار. اشتاین تکه‌های مربوط به سفال سیاه-خاکستری داغدار مربوط به دوره حسنلو را مشاهده کرده بود.

املش

”املش، از شهرهای شهرستان رودسر، بین لنگرود و رودسر است و نام آن در پی کشف آثار مفرغی وزرین بسیار زیبایی بر سر زبان‌ها افتاد که از کاوش‌های غیرعلمی و قاچاق به دست آمده بود. البته بعدها این آثار به دلیل خاص و منحصر به فرد بودن به گنجینه املش مشهور شدند. از آنجایی که اغلب اشیاء به دست آمده از املش در کاوش‌های غیرعلمی و به طور قاچاق یا تصادفی کشف شده نمی‌توان انتساب آنها را به محل یا فرهنگ و قوم خاصی قطعی دانست، هر چند امروزه در مجامع علمی آن را گنجینه املش می‌خوانند (فهیمی ۱۳۸۱: ۶۵) (تصویر ۷).^{۲۴}

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۲

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریا سیری، نشر پایزنه، صفحه ۵۳۷

آنو

هرچند آنویا بیستون از نقطه نظر جغرافیایی خارج از منطقه آذربایجان کنونی هستند ولی بنا به دلایل متعدد و پیوندهای محکم با آذربایجان بررسی می‌شود. " تقریباً در مرکز واحه در نزدیک عشق آباد پایتخت جمهوری ترکمنستان دو تپه به فاصله حدود ۵/۱ کیلومتر از یکدیگر واقع شده‌اند که تپه‌های آنو نامیده می‌شوند. تپه شمالی که آثار آن معرف دوره‌ای قدیمتر هستند کوتاهتر، حدود ۱۲ متر بالاتر از سطح زمین‌های اطراف و تپه جنوبی بلندتر و رأس آن حدود ۱۵ متر از سطح زمین‌های اطراف بالاتر است. حفاری در تپه شمالی برای نخستین بار توسط سر‌تیب کوموروف (General Komorof) در حدود سال ۱۸۸۰م. (۱۲۶۰ خورشیدی) انجام شد و سپس در سال ۱۹۰۴م. (۱۲۸۳ خورشیدی) توسط رالف پامپلی (Ralph Pumpelly) بازدید و مجدداً حفاری شد. حفاری در تپه شمالی نشان داد که کهن‌ترین آثار و بقایای فرهنگی روی سطح خاک بکر در عمق ۶۶/۶ متری (۲۰ پایی) زیر سطح زمین‌های اطراف قرار دارند.^۱

اوایسی

"سارگون دوم، پادشاه آشور، در گزارش لشکرکشی هشتم خود به دو محل با نام Uaiais اشاره می‌کند: یکی از آنها، یعنی «Uaiais قدیم»، در استان آيادی در ساحل «دریا»، یعنی دریاچه‌ی وان، واقع بود و دیگری مرز سفلی قلمرو اورارتو را شکل می‌داد که هم مرز با هوبوشکیا بود و بخشی از آن را سارگون در سرراه خود از دریاچه‌ی وان به موساسیر تصرف کرده بود. سارگون سه سطر را به توصیف کارکرد آن در نقش سربازخانه و پایگاه افسران ارشد و جاسوسان اختصاص داده و نیز به جنگل‌های آن اشاره کرده است که آنها را تخریب کرده بود (قس: اشاره‌ای که در سطر ششم کتیبه‌ی قلاتنگاه به درختان می‌شود).

کشف کتیبه‌ی حاضر از دره‌ی اشنویه این فرضیه را مطرح می‌سازد که Uishe جدید شاید همان اشنویه‌ی امروزی باشد که بر سر راه جاده‌ای قرار دارد که دریاچه‌ی وان را در جنوب شرقی به سواحل غربی و جنوب دریاچه‌ی ارومیه متصل می‌کند و با پیچیدن به سمت غرب به گردنه‌ی کله شین و منطقه‌ی رواندوز می‌رسد. اگر این فرض صحیح باشد، آن گاه مسیر لشکرکشی بزرگ سارگون دوم، پادشاه آشور، به اورارتو در سال ۷۱۴ ق.م. باید به طرز متفاوت از مسیر پیشنهادی تورو دانژن بازسازی شود. در سایه‌ی مدارک جدید، به نظر می‌رسد وی در راه بازگشت مسیر ساده تری را انتخاب کرده و از طریق اشنویه و کله شین به سواحل دریاچه وان رسیده و از آن جا به آشور بازگشته است.^۲

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۷۸

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، کتیبه‌ی ایشپوئینی و منوآ در قلاتنگاه، نوشته‌ی مائوریتس فان لون، ترجمه‌ی علی صدراپی

اوشکایا

سارگون دوم دژ اوشکایایی (شهر کنونی اسکو به معنای سه صخره و سه قلعه) مانا را چنین تصور می‌کند: «من به نیروی سلاح نیرومندم، به این قلعه برخاستم، اموال فراوان آن را چپاول کرده، اردوگاه آن را انتقال دادم. پی‌هایی که به صخره تکیه داده بودند، دیوارهای محکم و به ضخامت هشت ارش (یعنی تقریباً ۴ متر) را از انتهای کنگره دار آن تا برج‌های بلند را یک نفس خراب کرده با خاک یکسان نمودم، خانه‌های داخل دژ را آتش زدم. تیرهای بلند آن را سوزاندم.» (۱۰۶) از آگاهی‌هایی که سارگون دوم به دست می‌دهد می‌فهمیم که کاخ شاه با تیرهایی تراشیده از درخت سزو پوشانده شده و عطرائینها اتاق‌ها را در بر می‌گرفت.^۱

اوغ قلعه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۰ دقیقه و ۲۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ۴۳ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: R18

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: دوره اول

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۱۴

گزارش‌های قبلی: ---

ملاحظات: مساحت این محوطه بر اساس بر آورد آن از روی تصاویر ماهواره‌ای بین ۵/۰ تا ۲۵/۱ هکتار است. در ضلع جنوبی محوطه، روستای باغلو قرار دارد و بخشی از محوطه ظاهراً زیر روستا قرار گرفته است. یانگ این محوطه را در نقشه خود آورده اما اطلاعاتی غیر از قدمت نداده است. سامنر از این محوطه بازدید نکرده بود.

وصمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۵۲

۱ ویژه نامه تاریخ منطقه اردبیل از دوران باستان و تا ظهور اسلام - مؤلف: منصور جدی - چاپ یاشماق ص ۱۴۶

اومورو (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۲ دقیقه و ۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ۴۳ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: R15

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: دوره اول، دوره هشتم، IX

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۱۵

گزارش‌های قبلی: ----

ملاحظات: موقعیت این محوطه بر اساس موقعیت تقریبی ثبت شده است. اکنون این محوطه در محاصره آب قرار دارد و در میان آب‌های خروجی از سد حسنلو در گوشه‌ی جنوب غربی شور گول واقع است. مساحت محوطه ۲/۱ هکتار است. یادداشت‌های بررسی سال ۱۹۵۷ دایسون: « ساحل غربی گول. سفال پیزدلی، سفال دالما، سفال با نقش فشرده [با نوک انگشت]، ابسیدین، سفال داغدار سفت با نقش قهوه‌ای رنگ، سفال با لعاب گلی سفید شبیه سفال‌های زیویه ». یادداشت‌های بررسی سامنر: « در زمستان بر اثر رواناب‌های شدید ناشی از ذوب شدن برف و باران، به صورت جزیره. در ژوئیه ۱۹۷۰ به صورت نمکزار خشک. چاله‌ها و نهرهای زیادی (ظاهرا از سوی صاحب ملک) در آن ایجاد شده است. توده‌هایی از سنگ‌های شالوده‌ی چهار گوش کوچک همانند آنچه امروزه استفاده می‌شود. دامنه‌ی شرقی حاوی خاکستر نرم و صدف دو کپه‌ای از دوره‌ی اسلامی است. بخش مرکزی تپه پوشیده از سنگ است. دامنه‌ی جنوبی غربی حاوی [سفال] پیزدلی و ۱۰ سال قبل [سفال] دالما بود. [سطح] محوطه اکنون عاری از آثار فرهنگی است.»

اهرجان

”دشت سلماس با وسعت تقریبی ۴۰۰ کیلومتر مربع در آذربایجان و در شمال غرب دریاچه اورمیه و در ارتفاع حدود ۱۵۶۰ متر بالاتر از سطح دریا واقع شده است. تپه اهرنجان در این دشت و در حدود ۶ کیلومتر تپه باستانی هفتان قرار گرفته است. اهرنجان تپه کوچکی است به وسعت حدود ۳ هزار متر مربع که راس آن حدود ۳ متر بالاتر از سطح زمین‌های اطراف قرار دارد. در سال ۱۳۵۳ خورشیدی (۱۹۷۴ م.) دکتر حسن طلائی طی یک بررسی کوتاه مدت مقداری آثار سطحی جمع آوری کرد. گزارش آن بررسی کوتاه مدت به صورت اطلاعیه‌ای چاپ و منتشر شده است. در سال ۱۳۷۰ خورشیدی آقای بهمن کارگر موفق به حفر گمانه‌ای آزمایشی به ابعاد ۲*۲ متر گردید که اطلاعات حاصله را به صورت بخشی از پایان نامه دوره فوق لیسانس خود ارائه داده

است. بر اساس اطلاعات موجود از حفاری این گمانه آزمایشی مشخص شده است که ضخامت آثار باستانی تپه اهرنجان ۲۰/۹ متر است که حدود ۸۰/۴ متر از آن در اطراف سفال مشخصه اهرنجان به دست آمد. روی این آثار به ترتیب آثاری از دوره‌های برنزیک و دو و آهن دو و سه قرار داشتند. این اطلاعات با تمیز کردن سطح برشی عمودی به عرض یک متر و در قسمت دیگری از تپه اهرنجان به صورت غیر مجاز خاک برداری شده بود تایید شده است.

بر اساس اطلاعاتی منتشر شده علاوه بر مقدار زیادی قطعات سفال‌های مشخصه دوره نو سنگی، تعدادی رشته سنگ، سنگ ساب، هاون‌های سنگی، تیغه‌های آبسیدین، انواع سردوک‌ها و ادوات ساخته شده از استخوان حیوانات نیز از سطح تپه جمع آوری شد و از حفر گمانه آزمایشی به دست آمده است.^{۱۴}

اهرنجان

تپه اهرنجان (Ahran jan) در شمال غربی روستای اهرنجان کنونی قرار دارد. این تپه یکی از قدیمی‌ترین محل اسکان بشری در خاور میانه می‌باشد که قدمتی برابر با ۷۰۰۰ سال پیش از میلاد را دارا می‌باشد. وسعت اولیه این تپه تا ۴۰ تا ۵۰ سال قبل بسیار بیشتر از وسعت باقی مانده کنونی بود که با بی توجهی تعمدی مسئولین و خود مردم، بخش وسیعی از آن برای همیشه از بین رفت. به علت وجود خاکستر در لایه‌های این تپه اهالی محل خاک آن را برای تقویت باغچه‌های خود مورد استفاده قرار میدادند. با بررسی‌های کارشناسانه در سطح این تپه انواع ابزار آلات سنگی، سفالی و سنگهای ابسیدین [۱] کشف شد. باید اضافه کرد که به دلیل عدم حفاظت و حصار کشی در محدوده این تپه روز به روز از مساحت آن کاسته میشود و متأسفانه ابزار آلات سنگی ابتدایی پراکنده در سطح آن از بین می‌روند و حتی جدیداً [۲] این تپه تبدیل به پیست برای دوچرخه سواران و وانتهای سایپا شده‌است.

ایجرود

در تابستان این سال بررسی باستان شناختی شهرستان ایجرود به سرپرستی علی اصغر میرفتاح در محدوده دهستان گلابر به انجام رسید و طی آن ۶۷ بنا و محوطه باستانی از دوران گوناگون شناسایی شد (میرفتاح ۱۳۸۶). در بررسی بخش‌های زرین رود و گرماب شهرستان خدابنده نیز طی دوفصل در همان سال به سرپرستی فرزاد مافی به ترتیب ۷۰ و ۸۰ محوطه باستانی شناسایی و ثبت شد. شواهد استقرار در این منطقه شامل آثاری از دوران پارینه سنگی تا دوره اسلامی متأخر است (مافی ۱۳۸۶ الف و ب).

تپه ها در آذربایجان باستان

در نخستین فصل از بررسی این شهرستان در تابستان ۱۳۸۶ به سرپرستی علی اصغر میرفتاح در محدوده دهستان گلابر ۶۷ بنا و محوطه باستانی از دوران گوناگون شناسایی شد. بیشترین تراکم آثار و تنوع دوره‌های محوطه‌ها در حوالی روستاهای جوقین، سها، قره دره و گلابر گزارش شده، که احتمالاً به دلیل شرایط اقلیمی مناسب این محدوده بوده است (میرفتاح ۱۳۸۶: ۲۳). شواهد استقرار در این منطقه شامل آثاری از دوره نوسنگی تا اسلامی متأخر است.^۱

ایدیر

”کاوش مرتضی حصارى و حسن اکبرى در تپه ایدیر پارس آباد که به شناسایی آثاری از دوره نوسنگی تا مفرغ قدیم در منطقه مغان منجر شد (حصاری و اکبری ۱۳۸۳)؛ کاوش حیدری و عقیفی در سال ۱۳۸۴ در محوطه گوی تپه (حیدری و عقیفی ۱۳۸۴)؛ کاوش‌های بهمن کارگر در محوطه قلاچی بوکان از سال ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۵ به مدت هشت فصل (کارگر ۱۳۸۳)؛ کاوش‌های بهمن کارگر و رضاحیدری در محوطه ربط در نزدیکی سردشت به مدت پنج فصل از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ (Kargar&Binandeh 2009)؛

کاوش لایه نگاری علی بیننده در تپه لاوین حوزه سیمینه رود در سال ۱۳۸۸ (بیننده ۱۳۸۸)؛ گمانه زنی اسماعیل خرازی به منظور تعیین عرصه و حریم محوطه قره گوزلو در میاندوآب در سال ۱۳۸۸ (خرازی ۱۳۸۸)؛ کاوش‌های نجات بخشی در منطقه خداآفرین با آثاری از دوران نوسنگی تا تاریخی و اسلامی که براساس آن چندین پایان نامه کارشناسی ارشد نوشته شده است (عبدالله زاده ۱۳۸۹)؛

کاوش حمید خطیب شهیدی و اکبرعابدی در محوطه پیش از تاریخی کول تپه‌های شهر در بهار و تابستان ۱۳۸۹، با آثاری از دوران مس سنگی جدید تا دوران پارسی (خطیب شهیدی و عابدی ۱۳۸۹، Abedi et al. 2009).

کاوش احمد چایچی امیرخیز و بهروز عمرانی در محوطه باستانی دیرمان تپه به مدت دو فصل در زمستان ۱۳۸۸ و تابستان ۱۳۸۹ (چایچی امیرخیز و عمرانی ۱۳۸۸، چایچی امیرخیز و عمرانی ۱۳۸۹)؛

کاوش فرنگیس میرزایی در محوطه قبان شاهین دژ در سال ۱۳۸۹؛

کاوش نجات بخشی بهروز خان محمدی در محوطه بایزیدآباد نقره در استان آذربایجان غربی در سال ۱۳۸۹ (نقشه شماره ۱)؛ با نگاهی اجمالی به کاوش‌ها و بررسی‌ها در محدوده شمال غرب ایران می‌توان دریافت که با توجه به حجم نسبتاً بالای این فعالیت‌ها، مجموع انتشارات حاصل از آنها محدود به گزارش‌ها و بررسی‌هاست. که البته برخی از این‌ها نیز در حد بسیار

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۵

محدودی منجر به مجموعه کتابهای منسجمی شده‌اند که مجموعه کتاب‌ها و مقالات مربوط به حسنلو از جمله آنهاست (son & 1989، 1986، 1972، 1968، Dyson & Muscarella 1989، Dyson & Pigott 1975، Voigt 2003).
به غیر از چند مجموعه، سایر داده‌های خام فقط به صورت گزارش مختصر در کتابخانه‌ها و آرشیو سازمان میراث فرهنگی انباشته شده و به چاپ نرسیده است.^۱

باروج

”تپه باروج در استان آذربایجان شرقی در یک کیلومتری جنوب غربی روستای باروج و شمال غربی روستای فارفار و در ساحل شمالی رود زیلیر (زیلییرچای) قرار دارد. این روستا در شهرستان مرند، بخش یامچی و دهستان ذوالبین واقع است. ارتفاع تپه از سطح زمین‌های اطراف ۲۱ متر و وسعت آن بالغ بر ۲۳۶۷۵ متر مربع است. با توجه به میزان تخریب‌ها و گستره پراکندگی آثار سطحی، تصور می‌شود وسعت اولیه آن بیش از ۵ هکتار بوده باشد. ابتدا سیف‌الله کامبخش فرد در سال ۱۳۴۶ و سپس مایکل ادواردز در سال ۱۳۶۰ و بهروز عمرانی در ۱۳۷۳ از این محوطه بازدید کردند و در سال ۱۳۷۹ کریم علیزاده این تپه را بررسی روشمند کرد. در این بررسی از روش نمونه برداری سیستماتیک طبقه بندی شده استفاده شد. نتایج بررسی نشان داد که تپه باروج از هزاره ششم پ (احتمالاً اواسط هزاره ششم پ م، نوسنگی پایانی) تا اواسط هزاره دوم پ م (پایان عصر مفرغ و آغاز عصر آهن) پیوسته مسکون بوده است.“^۲

بارانلو

تپه بارانلو (نام‌های دیگر: بارانی، سید همدانی. دره سولدوز)
موقعیت: ۳۷ درجه و صفر دقیقه و ۵۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۷ دقیقه و ۵۵ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: W17
دوره‌های فرهنگی: کرول: نوسنگی، عصر آهن قدیم؛ یانگ: دوره‌های IX؛ سامنر: X، I؛ ویت X

---

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمید خطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبر عابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۳
۲ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرين زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۴

تپه ها در آذربایجان باستان

کد محوطه: کرول: محوطه NQ52؛ یانگ/ سامنر: محوطه ۵؛ ویت: محوطه های ۷۷-۸ و ۷۷-۹

گزارش های قبلی: Kroll2005;69، STEIN1940:405;voigt120.fig، 1983

ملاحظات: دو تپه کوچک واقع در ۵ کیلومتری شرق حسنلو که روستای امروزی در حاشیه جنوب شرقی آن قرار دارد. کرول: سکونتگاه. اشتاین به سفالی عینا شبیه حسنلو اشاره کرده است. (۲۰۰۵:۶۹) یادداشت های ضمن بررسی سامنر: تپه های بیضی شکل در شمال. طول ۱۴۰ قدم. تپه بسیار عریض و مستطیلی است. محل سکونتگاه پیش از تاریخی مشخص نیستو آیا این همان تپه NQ-۶ است که فرانک حول نمونه کربن ۱۴ جهت سفید برداشت؟ ۱۴۰ قدم تنها بخش بسیار کوچکی، حدود یک سوم کل تپه است و شاید تپه باستانی باشد هر چند تکه سفال های پیش از تاریخی در قسمت های دیگر روی تپه جنوبی نیز پراکنده هستند. به نظر می رسد در مورد قدمت این تپه ابهام وجود داشته است و علت آن بود که دو تپه مجاور و هم نام را بایکدیگر خلط کرده بودند. به اعتبار تصاویر ماهواره ای، مساحت سکونتگاه باستانی احتمال دارد تا ۲۲ هکتار بوده باشد و با دارا بودن چندین کانون سکونت یا فعالیتی ف گوبای محوطه ای پیچیده و چند قسمتی و با چند تپه به هم پیوسته است.

باراننی تپه

”بارانلو تپه (باراننی تپه)؛ استقرار. اشتاین به سفال های عینا شبیه سفال های حسنلو اشاره می کند.“^{۱۴}

بالستان

”تپه ی بالستان؛ استقرار. کلایس از این محوطه شمار زیادی تکه ی مربوط به سفال خاکستری یافته است.“^{۲۴}

”شهر Uishe_ اگر به درستی تعبیر شده باشد - شاید همان شهر اورارتویی سوق الجیشی Uasi، Uazae، Uaias یا Uesi (جدید) باشد که در گزارش های جاسوسان آشوری در اواخر قرن هشتم ق.م. به کرات به آن اشاره می شود. تورو دانزن آن را همان

۱ تمدن های دشت سولدوز، جنوب دریاچه ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته ی اشتفان کرول، ترجمه ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۱

۲ تمدن های دشت سولدوز، جنوب دریاچه ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته ی اشتفان کرول، ترجمه ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۱

بیتلیس دانسته است، اما به موجب گزارش‌های جاسوسان روشن است که Uasi/Uesi آخرین محل مهم برسر راه جاده‌ی تو(رو) شپا (وان امروزی) به موساسیر (در مجاورت رواندوز امروزی) بوده است. جاده‌ی امروزی هم چنین با عبور از باش قلعه به ارومیه در شرق می‌رسد و از ارومیه می‌توان با عبور از اشنویه به رواندوز رسید. در شهر Uasi است که روسای اول، پادشاه اورارتو، با فرستادگان رهبران آندیا و زیکیرتو، از مناطق غربی ایران ملاقات می‌کند که هدف از آن پیشنهاد اتحاد در جنگ قریب الوقوع آشور و اورارتو بود. این حادثه نیز حکایت از آن دارد که Uasi در شرقی‌ترین نقطه‌ی قلمرو اورارتو قرار داشت.^۱

تپه بالستان (در شمال دره سولدوز در کنار جاده اورمیه)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۹ دقیقه و ۳۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۲ دقیقه و ۵۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: LI

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن III-II؛ قرون میانه

کد محوطه: کرول: محوطه NQ54

گزارش‌های قبلی: kroll2005:69

ملاحظات: تپه کوچکی در روستایی به همین نام در کنار جاده مهاباد به اورمیه در ۱۵ کیلومتری شمال غربی حیدرآباد. کرول: سکونتگاه. کلایس شمار زیادی تکه سفال مربوط به سفال خاکستری‌یافته است. (کرول ۲۰۰۵:۶۹)

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، کتیبه‌ی ایشپوئینی و منوآ در قلاتگاه، نوشته‌ی مائوریتس فان لون، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۵۱

بالیقچی

تپه بالیقچی (نام دیگر: بالوخی، قبرستان؛ دره سولدوز)
موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۲۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۲ دقیقه و ۴۸ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: L26
دوره‌های فرهنگی: دایسون: دوره IX؛ یانگ: دوره IX؛ سامنر: دوره‌های VII.IX؛ کرول: اسب مس سنگی.
کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ48؛ یانگ/سامنر محوطه ۳۲؛ ویت: ۱۷-۲۷
گزارش‌های قبلی: ۱۵۱-۱۴۸ ۱۹۷۲ mahdavi and bovington

ملاحظات: از عنوان (بالیقچی) در اشاره به بیش از یک محوطه استفاده شده تا جایی که حداقل سه محوطه به این نام خوانده شده‌اند و این کار داده‌های بررسی‌ها را ابهام آمیز کرده است. این مشکل در کتاب حاضر با استفاده از جهت‌هایی که سامنر در سال ۱۹۷۰ ثبت کرده بود رفع شده است. این تپه به فاصله‌اندکی از حاشیه جنوبی شهر امروزی نقده و در شمال شرق روستای امروزی بالیقچی قرار دارد. دایسون (یادداشت‌های ضمن بررسی سال ۱۹۵۷)؛ (نزدیکی روستای گلوان در ورودی دره، در قبرستان متعلق به کردها روی تپه. سطح تپه پوشیده اس سفال دالمای منقوش). دایسون: «در جنوب نقده. سفال با نقوش فشاری (با نوک انگشت)، سفال دالما (بالیقچی) منقوش (قرمز/نارنجی)، سفال دالمای قرمز ساده، افسیدین.» مهدوی و بووینگ تن ۵ نمونه افسیدین مکشوفه از محوطه را آزمایش کرده‌اند و در نتیجه آن، منشاء آنها حسنداغ در مرکز آناتولی تعیین شده است.

بالقچی جنوبی/بالقچی ب (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۶ دقیقه و ۹ ثانیه طول شمالی ۴۵ درجه و ۲۲ دقیقه و ۴۴ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: L26
دوره‌های فرهنگی: دایسون: دوره ا؛ سامنر: دوره‌های III؛ VIII
کد محوطه در بررسی: سامنر: محوطه ۴۴
گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: موقعیت این تپه کوچک با استفاده از جهت‌هایی که سامنر در سال ۱۹۷۰ با قطب نما ثبت کرده بود تعیین شده است. دایسون (یادداشت‌های ضمن بررسی سال ۱۹۵۷): «تپه کوتاهی به شمل مستطیل به فاصله نه چندان زیاد در جنوب بالقچی . حاوی سفال ساده و سفال نقش کنده دوره اسلامی است» سامنر: «کوتاهتر و کوچکتر از بالقچی تئودور کایلریانگ (=محوطه ۳۲ تئودور کایلریانگ) قطر ۵۰ قدم.»

تپه قلعه بالیقچی (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه ۵۵ دقیقه و ۳ ثانیه طول شمالی . ۴۵ درجه و ۲۰ دقیقه و ۵۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: J28

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی ۱

کد محوطه در بررسی: دایسون: فاقد کد؛ سامنر: واحد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این تپه قلعه در مرکز ضلع شرق به غرب دره بالیقچی، روی تپه‌ای در حاشیه جنوبی دره قرار دارد. دایسون: قلعه‌ای از دوره اسلامی - در محل پیچ دره در میانه راه. تپه‌ای هرمی شکل با راس صاف وجود دارد. قلعه اسلامی دارای با روی بیرونی هشت ضلعی و حاوی سفال ساده و نمونه‌های بسیار اندکی از تکه سفال‌های لعاب دار است

بدرالدین

رک. تپه نالوس ۱ در پایین

بیگم قلعه (نام دیگر: بییم قالا؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۴۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۴۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: S27

دوره‌های فرهنگی: یانگ: دوره اسلامی، دوره سفال نخودی پیش از اسلام؛ سامنر: دوره ۱

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲۸

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: تپه‌ای به مساحت ۱/۵ هکتار و به ارتفاع حداقل ۷ تا ۹ متر از زمین‌های اطراف. تپه به فاصله اندکی در شرق روستایی به همین نام قرار دارد.

بسطام

اشتفان کرول:

” در ایران، روسا دژ بسطام (با نام باستانی روسائی اورارتور=شهر روسا) را که یک مرکز نظامی و کشاورزی جدید بود بنا می کند. حد فاصل سالهای ۱۹۶۹ و ۱۹۷۸ میلادی، موسسه باستان شناسی آلمان در تهران این دژ اورارتویی عظیم را به سرپرستی ولفرام کلایس حفاری کرده است (Kleriss ۱۹۷۸، ۱۹۸۸). روستای امروزی بسطام در ۵۰ کیلومتری شمال خوی و در ارتفاع ۱۳۰۰ متری از سطح دریا قرار دارد. این روستا از سمت غرب حدود ۵۰ کیلومتر با مرز ایران و ترکیه فاصله دارد و در سمت شرق فاصله آن با مرز نخجوان حتی کمتر است. کوه آراتات به فاصله حدود ۱۰۰ کیلومتر در شمال بسطام قرار دارد و در روزهایی که هوا صاف است از بسطام دیده می شود. دژ باستانی که روسا بنا کرده است در ارتفاع زیادی نسبت به روستای امروزی و بر فراز صخره ای شیبدار در کرانه باختری رود آق چای، در محل ورود آن به دشت پهناور و حاصلخیز قره ضیاء الدین، واقع شده است. معماران روسا نهرهای متعددی را از این رود برای آبیاری دشت پیرامونی جدا کرده بودند. با توجه به قرارگیری دژ بسطام در حاشیه غربی این دشت، این دژ نه تنها برای دشت بلکه بر جاده اصلی غرب به شرق که از توشیا پایتخت اورارتو به سرزمین های اورارتویی در آذربایجان و ارمنستان منتهی می شد کنترل داشت.

بر اساس نتایج حفاری های که در محدوده روستای امروزی بسطام صورت گرفته است، از هزاره سوم ق.م. به بعد سکونت هایی که در بسطام وجود داشته است. این ناحیه از قرن نهم ق.م. جز قلمرو دولت اورارتو بود و در همان زمان دژی کوچک در آنجا بنا شده بود. این دژ بعدها در زمان احداث دژ بزرگ بسطام تخریب می شود. بسطام محکم ترین دژ در میان دژهایی است که به عنوان اقامتگاه پادشاهان بنا شده بودند (= آیانیس، عادل جواز، کارمیربلور). بسطام، پس از وان قلعه سی (توشیا) بزرگترین دژی بود که پادشاهان اورارتو بنا کرده اند.

روسای دوم در زمینی با ابعاد تقریبی ۸۰۰ در ۴۰۰ متر دژی را احداث کرده است که از سه بخش موسوم به پایین قلعه، میان قلعه و بالا قلعه تشکیل می شد. باروی های این دژ برج و پشت بند داشتند. تمامی سازه ها از دیوارهای خشت خام و شالوده سنگی بلند برخوردار بودند. اقامتگاه پادشاه در بالا قلعه یا ارگ شمالی با ارتفاع حدود ۱۵۰ متر از سطح دشت پیرامونی قرار داشت. اتاق های متعددی در این بخش کشف شده و قطعاتی از اندود گچ و متعلق به دیوارهای این اتاق ها به دست آمده است. در میان قلعه انبارهای عظیمی با کندوله های بزرگ جهت ذخیره غلات، شراب و روغن وجود داشت. در ساختمان های دیگر استخوان های سوخته متعلق به بیش از ۱۵۰۰ حیوان به دست آمده است. این حیوانات احتمالاً جهت تامین گوشت ساکنان در زمستان در این اتاق ها نگه داری می شدند. در کنار این استخوان های سوخته حدود ۱۵۰۰ لقمه مهر (اثر مهر) گلین کشف شده است که مهور به مهر خود پادشاه و مهرهای شاهزادگان و دیگر مقامات بلند پایه هستند. لقمه مهری با اثر همان مهر روسای دوم از میان ویرانه های طبقه تخریب شده زیویه (۱۵۰: ۱۹۸۸: Seidl) در کردستان کشف شده و نشان می دهد نفوذ اورارتوها در عمق شمال غرب ایران در زمان سلطنت

روسای دوم احتمالاً بسیار زیاد بوده است. در کنار انبارهای فوق الذکر، سکوی چهار گوشه وجود داشت و احتمالاً روسا بر فراز آن برج معبدی (susu-remple) برای هالدی، ایزد اورارتو پرا کرده بود.^{۱۴}

بن زمین

^{۱۳} این منطقه در جنوب شرقی پیرکوه واقع است و از قسمت شمالی آن رودخانه پل رود می گذرد. در این محوطه باستانی فقط سه گمانه و یکی از آنها به ابعاد ۲۰*۱۰ در عرصه‌های آزاد و بین آثار کاوش‌های غیرمجاز حفر شد (فهیمی ۱۳۸۱: ۶۷).
تاریخ گورهای چهارچینه پیرکوه و بن زمین را سده‌های نهم تا هفتم پ م دانسته‌اند (کامبخش فرد ۱۳۷۳: ۲۳). از این محوطه سفال‌های لبه دار و بدون حلقه و یا با حلقه به جای دسته به دست آمده، که دسته‌ها و لبه‌ها و بدنه‌های آن‌ها به داخل ظرف متمایل است و همچنین ظروف لوله دار (لوله ناودانی)، کوزه‌هایی با دودسته، ظروفی با دهانه ناودانی و کوزه‌های دسته دار و لوله باریک (کامبخش فرد ۱۳۷۳: ۲۳).^{۲۴}

بویوک تپه (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه: کرول: NQ21

گزارش‌های قبلی: Pecorella and Salvini 1984: 173, fig.23 Stein 1940: 367: F10No.123

ملاحظات: تپه‌ای در ۴ کیلومتری غرب دینخواه در ابعاد ۵۵ در ۲۸ متر و ارتفاع ۱۰ متر.

---

۱ حسنلو و اورارتو، گردآوری و ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. ناشر: پروژه ترجمه حسنلو. ص ۵۸-۵۹-۶۰
۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۰

بیگ اوباسی

”بیگ اوباسی؛ تپه‌ی بزرگی با چند دوره‌ی تمدنی که از عصر مس سنگی مسکونی بوده است. چهار پشته در مجاورت کرانه‌ی رودخانه. سوئینی به وجود تکه‌های سفالی عصر آهن قدیم اشاره کرده است. کلایس تنها مقادیر زیادی تکه‌ی سفالی از دوره‌های قدیمی دریافت کرده است.“^۱

پاتنوس

پاتنوس یک منطقه آذر نشین در شرق ترکیه و نزدیک آذربایجان غربی است. این منطقه در استان آغری ترکیه قرار دارد. ”در پاتنوس کتیبه‌هایی از چندتن از پادشاهان اورارتویافت شده است. قدمت این کتیبه‌ها به اواخر قرن نهم تا اواسط قرن هشتم ق.م. برمی‌گردد. اما، اخیرا با کشف اشیای باستانی مشخص شده است که در قرن هفتم ق.م. و شاید اندکی پس از آن نیز مدنیت در این محوطه جریان داشته است.“^۲

پیرانشهر

”در منطقه‌ی پیرانشهر-سردشت یک محوطه‌ی بزرگ و چندین محوطه‌ی کوچک شناسایی شده است. در برخی از آنها اشتاین مطالعاتی اجرا کرده است. در مجموع، بازده محوطه را می‌توان به عصر آهن قدیم تاریخ گذاری کرد که از چهارمورد از آنها سفال خاکستری واز شش مورد نیز سفال شیاری یافت شده است.“^۳

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارا، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۳۲

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی

پیزدلی

” پیزدلی در گوشه شمال شرق دره سولدوز در جنوب دریاچه اورمیه و در حدود ۶ کیلومتری تپه حسنلو واقع شده است. در سال‌های ۱۳۳۶ و ۱۳۳۷ خورشیدی (۱۹۵۷ و ۱۹۵۸ م.) در پایان فصل کاوشهای حسنلو اعضا هیئت باستان شناسی طرح حسنلو، که هیئت مشترکی بود متشکل از باستان شناسان ایران، به مدت کوتاهی که مجموعاً از چهار هفته تجاوز نمی‌کرد گمانه‌هایی آزمایشی در این تپه حفر کردند و در زیر بقایای گورستان دوره اسلامی آثار پیش از تاریخی که متعلق به یک دوره فرهنگی بودند به دست آمد نام این دوره فرهنگی، که تا آن زمان در منطقه شناخته نشده بود، از نام همین تپه اخذ و دوره پسزدلی نامیده شد. به دلیل آزمایشی بودن گمانه‌ها و فرصت محدود کاوش گزارشی که از پژوهش در این تپه در دست است از یک خبر نامه کوتاه تجاوز نمی‌کند.“^۱

پیزدلی (پیسدیلهلی، دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۱ دقیقه و ۱۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: 17x

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی قرون میانه، دوره پنجم؟، دوره ششم؟ IX-دوره هفتم؟

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۴، کرول: محوطه NQ47

گزارش‌های قبلی: Dyson and BIB-IRAN I:2129-2131 young 1960: 19-28

ملاحظات: پیزدلی تپه کوچکی، باندکی بیش از ۱ هکتار مساحت، در شمال شرقی حسنلو در نزدیکی یک دریاچه آب شیرین کوچک است. پروژه حسنلو در فصل ۱۹۵۷ در محوطه گمانه زنی کرده است. (Dyson and Young 1960)

وصمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۲۹۸

پیغام قلعه

قلعه پیغام / پیکان یازید قلعه سی در مختصات ۴۷ درجه و ۴ دقیقه و ۸ ثانیه طول جغرافیایی و ۳۸ درجه و ۴۵ دقیقه و ۵۴ ثانیه عرض جغرافیایی ، در ارتفاع ۱۴۵۰ متری سطح دریا و در فاصله ۱۳ کیلومتری جنوب شهر کلیبر در ضلع جنوبی روستای پیغام بر فراز کوهی صخره‌ای و قلعه پیغام بر بالای کوهی صخره‌ای و منفرد بنا شده است. وضع طبیعی صخره و طرز وقوع آن و همچنین دیوارهای مستحکم و غیرقابل نفوذ آن، مکان مناسبی را برای ساخت قلعه و پناهگاه نظامی فراهم آورده است. به لحاظ خصوصیات طبیعی، بخش جنوبی و شرقی قلعه به صورت پرتگاه بوده و دارای شیب تندی است ، از این رو، سازندگان قلعه از شیب تنداین بخش به عنوان دفاع غیرعامل طبیعی بهره برده و سازه‌های معماری دفاعی کمی ایجاد کرده‌اند، ولی ضلع شمالی و غربی قلعه دارای شیب به نسبت ملایمی است، از این رو، سازندگان قلعه بخش اعظم تاسیسات دفاعی قلعه یعنی برج و بارو را جهت همسان سازی لایه‌های دفاعی قلعه در این دو ضلع احداث کرده‌اند. قلعه پیغام با توجه به کوهستانی و صخره‌ای بودن بستر شکل گیری اش، دارای پلان و شکل هندسی مشخصی نیست و سازه‌های معماری آن به تبعیت از عوارض زمین و پستی و بلندی آن شکل گرفته است. با توجه به بقایای معماری بر جای مانده ، وسعت تقریبی قلعه ۸ هزار متر مربع در ابعاد متغیر ۴۰۰ در ۲۰۰ متر است. به لحاظ ساختاری، سطح قلعه پیغام به واسطه وجود برج و باروهایی به سه بخش مجزا تقسیم شده است، که هر یک در سطح پایین تر از بخش دیگر قرار دارد. در بالاترین سطح، باروی قلعه دور تا دور لبه کوه را فرا گرفته است. این بارو با مصالح سنگ لاشه و قلوه سنگ با ملاط ساروج ساخته شده و امروزه بخش‌هایی از آن باقی مانده است. علاوه بر دیوار ، بقایای برج‌های دفاعی نیم دایره به قطر متغیر ۴ متر و در فواصل معینی از امتداد بارو دیده می‌شود.

ارتباط سطوح مختلف قلعه توسط پلکان‌های سنگی برقرار می‌شده است. دیوارهای سطوح دفاعی قلعه به فاصله یک تیر پرتاب کمان (حدود ۱۰۰ متر) ساخته شده‌اند. برج و باروهای قلعه پیغام علاوه بر تعیین حدود قلعه، جهت تکمیل دیواره‌های سنگی کوه تعبیه شده و نشان می‌دهد کوهی که قلعه بر فراز آن قرار دارد، خود یک قلعه صعب الوصول است. هر سطح دفاعی در امتداد بارویک دروازه و چندین برج نگهبانی داشته، که امروزه سازه‌های معماری برخی از آنها بر جای مانده است. از مشخصه‌های قابل توجه در مابین سطح دفاعی اول و دوم این است که شیب انتهایی دامنه کوه به شکلی است که امکان کشت برای ساکنان قلعه فراهم بوده و در نتیجه در طول محاصره و قلعه بندان چند ماهه، ساکنان قلعه قادر به تامین آذوقه و مایحتاج خود بوده‌اند. حصار باروهای سه گانه قلعه به قطر متغیر ۱ تا ۵/۲ متر از مصالح لاشه سنگ و ملاط ساروج است، که در امتداد ضلع شمالی، شمال غربی و غربی بارو، برج‌های نگهبانی نیم دایره‌ای شکل به قطر متغیر ۳ تا ۶ متر در فواصل مختلف ساخته شده است. همچنین، در ضلع شمال شرقی و شرقی قلعه نیز بقایای برج‌های قلعه را می‌توان مشاهده کرد.

در حال حاضر، در دورتادور قلعه بقایای نیمه سالم تعدادی از برج‌های نیم دایره‌ای به چشم می‌خورد، که در فواصل متفاوتی از یکدیگر قرار دارند و از نظر ابعاد نیز تفاوت‌هایی با هم دارند. وجود دو برج عظیم در قسمت شمالی سطح دوم دفاعی به شدت نما را

از موازنه‌انداخته و با ابعاد عظیم خود موجب حجیم‌نمایی بارو در این بخش شده و آن را مستحکم‌تر از آنچه هست جلوه داده است. همچنین نزدیک بودن برج‌ها در ضلع غربی قلعه ضمن اینکه قدرت دفاعی قلعه را افزایش داده، بر زیبایی طرح بنا نیز افزوده است. تغییر فرم ظاهری برج‌های دفاعی از چهارگوش به نیم‌دایره نمایانگر آغاز دگرسانی است که در آن کارایی دفاعی برج‌های نیم‌دایره به جهت برابری در برابر گلوله‌های منجنیق بر ظاهر استوار طرح‌های چهارگوش سایه افکنده است (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴:۷).

آب بخش تفکیک‌ناپذیر در قلعه‌ها بوده است، ارتباط بین قلعه و منابع آبی زنجیره درهم‌تنیده‌ای بوده، که قطع آن موجبات از هم گسستگی حیات قلعه می‌شده است. جریان رودخانه دائمی ایل قره در ترکیب با معماری آب‌انبار پاسخ‌گوی نیاز ساکنان قلعه جهت تامین نیازهای آبی بوده است. در این راستا، در قسمت مرتفع قلعه بقایای یک چهارطاقی با طاق جناقی دیده می‌شود، که به احتمال زیاد آب‌انبار قلعه بوده است. مصالح ساختمانی این سازه، قلوه سنگ و ساروج و ابعاد آن، ۲ در ۳ متر به ارتفاع ۲ متر است. کف آب‌انبار شامل بستری از سنگ‌های نفوذناپذیر است، که به وسیله شفته آهک آب‌بندی شده است. دیوارها به جهت کارایی هر چه بیشتر شامل لایه‌ای از آمود شفته است، که به صورت مضاعف با ساروج به کار رفته است. در بخش غربی مخرجی جهت سرریز آب وجود دارد، که به خارج از قلعه راه دارد.

چشمگیرترین ویژگی قلعه پیغام را می‌توان در ایجاد راهروهایی با طاق تونلی در ضلع شرقی قلعه دانست، که تدبیر اجرا با مصالح بوم‌آور در امر استتارسازی راهروها بسیار کارآمد بوده است. از طرفی، محل احداث آن با موقعیت قرارگیری آب‌انبار نشان از هم‌سطح بودن اهمیت حیات ساکنان و حفظ شریان آبی قلعه دارد. به لحاظ فرم ظاهری سازه این تونل ارتباطی از نوع هلوچین‌تند است، که به شیوه ضربی با ملاط آهک اجرا شده و قطر دهانه در تناسب با عرض و ارتفاع یک مرد نظامی در حالت نیم‌خیز طراحی شده است. برای این تونل کاربری دوگانه‌ای می‌توان در نظر داشت، نخست اینکه ساختار قسمت شرقی با شیبی عمود، ضمن تمایل به مسیر معابر اصلی بین منطقه‌ای، به خودی خود نقطه قوتی در تدارک رفع حملات دشمن و تخلیه سریع قلعه به هنگام قلعه‌بندان به شمار می‌آید، از این رو، اندیشه نقل و انتقال سریع نیرو بین استحکامات واقع در عرض‌های پایینی ضلع غربی و کالبد قلعه تسهیلاتی را جهت ارتباط با آن می‌طلبید، که این امر در زیباترین و نوآورانه‌ترین فرم خود در ساختار قلعه پیغام اجرا شده است. کاربرد ثانویه آن را می‌توان در تغذیه و تامین مایحتاج ساکنان قلعه به هنگام صلح دانست، بدین صورت که طی روزهای سرد زمستانی و مسدود شدن راه‌های ارتباطی با برف، امکان دسترسی به پایین قلعه از طریق این تونل آسان بوده است (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰-۹). به طور کلی، به لحاظ گونه‌شناسی معماری، دو فاز مشخص در ساختار سازه‌های معماری قلعه پیغام قابل تمایز است، بخش نخست و زیرین سازه‌های معماری شامل بقایای معماری مربوط به نیمه دوم هزاره اول ق.م است، که مشخصه معماری آن استفاده از سنگ‌های درشت و چفت و بست آنها به روش خشکه چین است، که از بخش دوم و فوقانی برج و بارو با لاشه سنگ‌هایی که با ابعاد کوچک‌تر و ملاط شفته آهکی قابل تشخیص است.^۱

تابیه

تابیه شرقی (نام‌های دیگر: تبیه، تابیه؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۳۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۷ دقیقه و ۵ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: S19-20

دوره‌های فرهنگی: سامنر: دوره‌های اول، دوم، سوم، هشتم، IX، X؛ یانگ: اسلامی، [افق] سفال خاکستری؛ ویت: دوره‌ی X

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۹؛ کرول: ۵۳ NQ؛ ویت: ۲۷-۷۷

گزارش‌های قبلی: Voigt 1983: 29, fig. 120

ملاحظات: یادداشتهای بررسی سامنر: «کوتاه، با پستی و بلندی اندک، مقداری خاکبرداری شده اما اغلب قسمت‌ها دست نخورده است. این محوطه، تپه‌ی بزرگ‌تر در بین دو تپه واقع در کنار هم [به نام‌های تابیه، رک. تابیه غربی] است». مساحت محوطه از روی تصاویر ماهواره‌ای ۶۸/۱ هکتار برآورد می‌شود.

تابیه غربی (نام دیگر: تبیه؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۴۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ۵۴ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: R-S19

دوره‌های فرهنگی: دایسون: [افق] سفال خاکستری؛ سامنر: دوره‌های اول، هشتم، IX؛ یانگ: اسلامی، [افق] سفال خاکستری

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۱۰؛ ویت: ۲۸-۷۰

گزارش‌های قبلی: ---

ملاحظات: دایسون: «تپه کوتاه با سفال خاکستری». یادداشتهای بررسی سامنر: «مدور به قطر ۵۰ قدم». مساحت محوطه بر اساس تصاویر ماهواره‌ای ۴/۰ هکتار برآورد شده است.

تازه کند (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۲ دقیقه و ۲۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه و ۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: N14

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: دوره اول

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۱۶

گزارش‌های قبلی: ----

ملاحظات: یانگ موقعیت احتمالی این محوطه را در ضلع غربی دریاچه‌ی ارومیه ثبت کرده و محل آن به طور احتمالی از روی تصاویر ماهواره‌ای شناسایی شده است. البته، در نتیجه‌ی فعالیت‌های صنعتی اخیر در این ناحیه، وضعیت ناحیه نسبت دهه ۱۹۰ میلادی تغییر کرده است. محوطه به نظر می‌رسد ۲۵/۶ هکتار مساحت داشته باشد.

”تازه کند قلعه‌دژ بر فراز تپه‌ی صخره‌ای. کلایس در این محل ویرانه‌های دژ عصر آهنی رایافته واز آن سفال شکاری و سفال خاکستری جمع آوری کرده است.“^۱

تاش تپه

”تاش تپه؛ دژ کوچک و صخره نوشته‌ی اورارتویی. کلایس سفال خاکستری و سفال شکاری از این محل جمع آوری کرده است. گیرشمن به تکه‌های سفالی مزین به نقوش خیاری و نوارهای تزئینی اشاره می‌کند.“ (سفال‌های عادی مزین به نوارهای باروتین).^۲

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۷

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۷

تاش تپه قوشاچای

”منطقه‌ی حاصلخیز و بزرگ اطراف میان‌دوآب در زمان باستان بااهمیت بود، اما اکنون پژوهش گسترده‌ای در آن صورت نگرفته است. آن گونه که از کتیبه‌های قلاچی (کورتیس ۱۹۸۸؛ موسوی ۱۹۹۴) و تاش تپه (سالوینی ۱۹۸۴) بر می‌آید، این منطقه در عصر آهن سوم احتمالاً از مراکز تمدنی دولت ماننا بوده است (پست گیت ۱۹۸۹). در این منطقه قدمت شانزده محوطه به عصر آهن قدیم بر می‌گردد که از این میان از یازده محوطه سفال خاکستری و تنها در از پنج محوطه سفال شیاری یافت شده است. احتمالاً در این دوره دو مرکز تمدنی حصاربندی شده در منطقه وجود داشت که یکی اصلان قلعه در غرب و دیگری تازه کند در شرق منطقه است. کلایس در مجاورت تازه کند محوطه‌ی دیگری موسوم به شاه تپه را شناسایی کرده است که دژی با راه پله‌ی صخره کند می‌باشد. تاریخ گذاری محوطه‌ی اخیر صرفاً بر مبنای سفال‌های سطحی دشوار است. این محوطه شاید مربوط به عصر آهن اول/دوم یا عصر آهن سوم باشد.

بر مبنای سفال‌هایی که گیرشمن و کلایس جمع آوری کرده‌اند، حتی در محوطه‌ی کوچک تاش تپه می‌توان شواهدی از سکونت را در عصر آهن قدیم مشاهده کرد. دژ بزرگ اصلان قلعه را به طور فرضی می‌توان با شهر مشتتا که در کتیبه‌ی اورارتویی تاش تپه به آن اشاره می‌شود تطبیق داد (برای نظر مخالف، نک: سالوینی ۱۹۸۴).

در دره‌های رودخانه‌های واقع در جنوب میان‌دوآب محوطه‌های دیگری را نیز می‌توان یافت. دژ گیر دره در غرب بوکان احتمالاً در عصر آهن قدیم مرکز منطقه‌ی بوکان بود. دژ واقع در حیدرخان، که کلایس آن را در ۸ کیلومتری شرق بوکان شناسایی کرده است شاید متعلق به عصر آهن سوم باشد نه قدیمی‌تر از آن. این دژ همان محوطه‌ای است که امروزه به سبب وجود کتیبه‌ی آرامی و کاشی‌های لعاب دار به قلاچی معروف است.^۱

تالش

”این ارتفاعات در سواحل جنوب غربی دریای خزر واقع شده و از جنوب به کوه ماسوله داغ و آق داغ، از غرب به کوه بغروداغ، از شمال به مرز سیاسی ایران و جمهوری آذربایجان و از شرق به حاشیه جنگی ساحل دریای خزر محدود می‌شود.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۶

محوطه‌هایی که در ناحیه تالش شناسایی و بعضاً کاوش شده عبارت است از: خواجه رود، کپرو، نمین، لرداغی، قیلاخانه، شگولاده، جالیک، تالش کپرو، حسن زمینی، شیرشیر، دخالیان و آق اولر. همگی این محوطه‌ها در حقیقت گورستان‌هایی مربوط به عصر آهن است (فهمی ۱۳۸۱: ۷۰)^۱

تالش کپرو

از دیگر مناطق تالش است که هیئت فرانسوی در سال ۱۹۰۱ کاوش کرد (Schaeffre ۱۹۴۸: ۴۱۶). این محوطه باستانی نیز قبوری به شکل دلمن دارد و اشیائی اعم از ظروف سفالین، ابزار و ادوات مفرغی و النگویی به شکل دوسر مار و یک مهر مفرغی از آن به دست آمده است (آبیار ۱۳۷۵: ۱۰۶)^۲

تبت

“قلعه‌ی تبت؛ دژ سوئینی به وجود سفال خاکستری و دژ کوچکی در این محل اشاره کرده است.”^۳

تخت سلیمان

“منطقه تخت سلیمان به دلیل ویژگی‌های طبیعی و موقعیت خاص جغرافیایی (ارتباط با فرهنگ‌های همجوار)، منابع زیستی (دریاچه و چشمه‌های جوشان و خاک حاصل خیز) و شرایط ویژه توپوگرافی از دیرزمان مورد توجه بشر بوده است. قدیم‌ترین شواهد باستان‌شناختی در منطقه تخت سلیمان متعلق به پارینه سنگی میانه است. از این دوره دو محوطه شناسایی شده است. یکی از آن‌ها

-
- ۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲
  - ۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲
  - ۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸

تپه ها در آذربایجان باستان

به نام تپه چال مکان استقرار بازی در قسمت جنوب تخت سلیمان و محوطه دیگر به نام برده چخماق کارگاه ابزارسازی در قسمت شمال تخت سلیمان است (حیدری و قصیدیان ۱۳۸۳). روی تپه کوچکی نزدیک بابانظر در جنوب تخت سلیمان و تپه بزرگی نزدیک احمدآباد پایین در شمال غربی کوه میان تهی موسوم به زندان سلیمان، قطعاتی از مفرغ مربوط به عصر مفرغ به دست آمده است (ناومان ۱۳۸۶: ۲۱).

براساس نظریه ناومان در منطقه تخت سلیمان وجود محوطه مسکونی مربوط به اوایل هزاره اول پیش از میلاد محتمل است، چون در این دوره پیرامون مخروط زندان سلیمان جایگاه مقدسی ساخته شده است. این ساخت و سازها شامل دو دوره است که در دوره اول همان کاربری جایگاه مقدس را داشته و در دوره دوم، با توجه به شباهت سفال‌های آن با دوره اول، احتمال می‌رود که جایگاه مقدس متروک را منسوبان بلافصل همان مردم، به محوطه مسکونی تغییر کاربری داده و به آن ویژگی سکونت گاه قلعه ماندی را داده‌اند، که این سکونت نیز دوام زیادی نداشته است. پس از آن، این محل دیگر مسکون نبوده و امروزه نیز جایگاه ارواح خبیثه دانسته می‌شود (ناومان ۱۳۸۶: ۲۱-۲۲). با توجه به سفال‌های به دست آمده از کاوش‌های باستان شناسی زندان سلیمان مشخص می‌شود که ساخت و سازهای پیرامون زندان متعلق به قلمرو مانایی‌ها بوده که از سال ۸۳۰ تا ۶۶۰ پ م در بخشی از ایران حکومت می‌کرده‌اند (ملازاده ۱۳۸۷). دو تومولوس بزرگ نیز در منطقه شناسایی شده که یکی از آن‌ها روی یکی از کوهپایه‌های کوه تریفه در بالادست دهکده احمدآباد قرار دارد و دیگری در ۲ کیلومتری شمال شرقی زندان سلیمان روی تپه مجید واقع است. تاریخ گذاری دقیق این تومولوس‌ها نامشخص است، ولی به نظر می‌رسد هم زمان با آثار پیرامون زندان باشد (ناومان ۱۳۸۶).

محوطه باستانی تخت سلیمان در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شهرستان تکاب در استان آذربایجان غربی، از مکان‌های تاریخی- فرهنگی مهم وارزشمند کشور است که در منطقه‌ای کوهستانی و دلفریب و سرشار از جاذبه‌های کم نظیر طبیعی-تاریخی قرار دارد (نقشه ۱، تصویر ۱).

بقایای آثار این محوطه باستانی درون حصار ی سترگ (دژمانند با ۱۲ هکتار مساحت و ۳۸ برج و باروی سنگی) با دو دروازه بزرگ از دوران ساسانی به شکل قلعه‌ای جنگی خودنمایی می‌کند (نقشه ۲). در مرکز این مجموعه تاریخی باقی مانده بزرگترین و مقدس‌ترین نیایشگاه ایران باستان یعنی آتشکده آذرگشسب «آتشکده شاهان و سپاهیان» با تأسیسات و ابنیه مذهبی و اجتماعی دیگر کنار دریاچه سحرانگیز، همیشه جوشان و مقدس واقع شده که ویژگی منحصر به فردی بدان بخشیده است.^{۱۴}

تماجان

”روستای تماجان، جزو دهستان سمّام از توابع رودسر، در چهار کیلومتری شمال شرقی امام واقع است. گورستان کاوش شده تماجان در دامنه کوه قرار دارد و از گورستان امام غنی تر بوده است. تماجان را در اوایل تابستان ۱۳۳۴ خ حبیب اله صمدی کاوش کرد و در گورهای آن اشیاء فراوانی همچون ظروف سفالی، قمه، دهنه، مجسمه، النگو، گوشواره و آویز مفرغی و مهره‌های شیشه‌ای پیدا کرد (صمدی ۱۳۳۸: ۹۱).“^۱

توپراق قلعه

”توپراق قلعه در قرن هشتم ق.م. احداث شده و سکونت در آن، به استناد اشیای کتیبه دار مکشوفه، تا اواخر قرن هفتم ق.م. ادامه داشته است. کف قالاسی محوطه‌ی دیگری است که به موجب کتیبه‌ها در قرن هفتم ق.م. مسکونی بود، اما استقرار آن تا حدود سال ۶۰۰ ق.م. تداوم یافته است.“^۲

توپراقلی میانه

”حفاری جواد قندگر در محوطه توپراقلی میانه در سال ۱۳۸۴ در راستای حفاری نجات بخشی سد آیدوغموش (قندگر ۱۳۸۴).“^۳

---

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۰
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۳۲
۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۲

تیکان تپه (دره اشنویه)

- موقعیت: ---
- شماره ارجاع در نقشه: ---
- دوره‌های فرهنگی: ---
- کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه‌ی F
- گزارش‌های قبلی: ---
- ملاحظات: ---

تپه‌ی جلبر

- موقعیت: در شمال تپه‌ی بالستان
- شماره ارجاع در نقشه: --
- دوره‌های فرهنگی: Hasanlu X
- کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۵۵
- گزارش‌های قبلی: Lippert 1978: 49, fig.1
- ملاحظات: جلبر تپه‌ی کوچکی در ۱۵ کیلومتری شمال روستای حیدرآباد در کنار جاده‌ی ارومیه است. لیپرت تصاویر تکه سفال‌های حاجی فیروز را از این محوطه چاپ کرده است (fig.1, right:1978)

جلدیان

”تپه‌ی جلدیان (گرد جلدیان)؛ تپه (محوطه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی). اشتاین به «سفال‌های داغدار خوب هم قرمز وهم خاکستری تیره» اشاره می‌کند. در میان تکه‌های موجود در موزه‌ی بریتانیا سفال خاکستری به چشم می‌خورد (۲۶۷-۱۵۰۲۵۷ ANE). کلایس در سال ۱۹۷۵ میلادی از این محوطه بازدید کرده و وی نیز سفال خاکستری از آن جایافته است.^۱

جمشید آباد

”روستایی از توابع دهستان رستم آباد جنوبی است که در بخش مرکزی شهرستان رودبار واقع است. این محوطه باستانی را در سال ۱۳۷۹ یوسف فلاحیان گمانه زنی کرد و این گورها و آثار به دست آمده از آن‌ها را با ذکر ده دلیل متعلق به عصر آهن ۱ دانست.“^۲

جوشین

”قلعه‌ی جوشین: قلعه‌ی زیبای جوشین در حدود سی کیلومتری غرب ورزقان در کنار جاده ورزقان به خاروانا بر بالای توده نفوذی و آتشفشانی آندزیتی مربوط به اواخر ائوسن به وجود آمده واز دیدنی ترین قلاع تاریخی ایران به شمار می‌رود. بقعه امامزاده ابراهیم خلیل نیز در پایین دست شمالی قلعه و با دارا بودن امکانات بهداشتی و اقامتی پذیرای گردشگران و مسافران عزیز می‌باشد. از قدمت تاریخی آن اطلاع دقیقی نیست اما آثاری از هزاره‌ی اول قبل از میلاد تا قرن ششم هجری در آن پیدا شده است. واز مجموعه دژ به جز ۷ حوضچه آب بقیه‌ی تشکیلات آن از بین رفته است، چنین به نظر می‌رسد؛ سنگ‌های بالای قلعه به صورت مورب و همگرا نقر و کنده کاری شده تا آبها و نزولات جوی در حوضچه‌ها ذخیره گردد. در برخی منابع از آن به عنوان قلعه‌ی آتورپات نیز یاد شده است.“^۳

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریا سیری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۱

۳ ورزقان، نویسنده: احدرنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۰

جیتون

” اصطلاح فرهنگ جیتون به آثار و بقایای به دست آمده از تعدادی محل‌های باستانی که بین صحرای قره قوم و کوه پایه‌های کویت داغ در حوالی عشق آباد در جمهوری ترکمنستان واقع شده‌اند اطلاق می‌شود. جیتون نام‌یکی از آن محل‌ها است که این فرهنگ نام خود را از آن اخذ کرده است.

فرهنگ جیتون متشکل از سه دوره است. آثار اولین دوره، دوره قدیم جیتون، از محل‌های زیر به دست آمده‌اند: تپه جیتون، لایه‌های تحتانی چوپان تپه و لایه‌های تحتانی توگولوک تپه (Togolok Tepe). آثار دوره میانی فرهنگ جیتون از لایه‌های فوقانی چوپان تپه، توگولوک تپه، بامی (Bami) (واقع در شمال غرب جیتون)، نسا جدید، پسجیک تپه (Pessedjik Tepe)، لایه‌های تحتانی مونجقلی تپه (Mondjukli Tepe) و چاقی لی تپه (Chagily Tepe) به دست آمده‌اند. آثار جدیدترین دوره فرهنگ جیتون نیز از لایه‌های فوقانی چاقی لی تپه به دست آمده‌اند. آزمایش کربن ۱۴ قدمت آثار دوره جدید فرهنگ جیتون را +۱۱۰ ۵۰۵۰ ق.م. تبیین کرده است.^{۱۴}

جیر جیر

”از محوطه‌های قبرستان تالش است هیئت فرانسوی در سال ۱۹۰۱ م کاوش کرده (۱۹۰۵:۳۰۶-۱۹۰۱ Mor-gan). از این قبرستان نیز تعداد زیادی قبر به شکل دلمن و آثاری نظیر ظروف سفالین شبیه به تنگ با پایه کوتاه و همچنین دو عدد تیغه خنجر آهنی کشف شد (آبیاری ۱۳۷۵: ۱۰۷)^۲“

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شهمیرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۸۰

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریا سری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۳

چالی (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و صفر دقیقه ۴۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه ۲۷ دقیقه و ۵۷ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: T17

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: I

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۱۹

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این محوطه در شمال شرقی حسنلو قرار دارد و تعیین موقعیت آن بر اساس تصاویر ماهواره‌ای به دلیل تخریب آن میسر نیست. سامنر: بقایای قاعده‌های دو تپه که به طور کامل تخریب و به زمین زراعی تبدیل شده‌اند. مساحت محوطه ظاهراً حدود ۷۵/۰ هکتار بوده است.

چاووش تپه

این تپه در مرزهای غربی جغرافیای آذربایجان باستان قرار دارد. در استان وان نزدیک دریاچه‌ی وان "چاووش تپه به طور قطع در اواسط قرن هشتم ق.م. ساخته شده و سکونت‌های آن مدتی ادامه یافته است. گواه این ادعا سنجاق‌های قفلی و پیکان‌های سکایی، یعنی گونه‌های سه پره و میخ دار، هستند که از میان ویرانه‌های این محوطه یافت شده‌اند."^۱

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارلا، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۳۲

چشمه احمد لیمان

”چشمه احمد لیمان؛ مقابر کلان سنگی غارت شده. برای این مقابر قدمت عصر آهن قدیم محتمل می نماید.“^۱

چشمه بلبل

” در بررسی های متعددی که از سال ۱۳۵۰ خورشیدی به بعد در دشت قزوین انجام گرفته است هنوز اطلاعاتی درباره محل یا محل هایی با نمونه هایی از سفال های نوع زاغه و یا نوع چشمه علی داده نشده است. در سال ۱۳۴۹ خورشیدی نگهبان در منطقه ای در حدود ۵/۲ کیلومتری جنوب شرقی زاغه از سطح تپه ای کوتاه و کوچک به نام چشمه بلبل مقداری قطعات سفال جمع آوری کرد که از سفال های نوع چشمه علی بودند. در میان آنها حتی یک نمونه سفال نوع زاغه وجود نداشت. اطلاعات موجود درباره حضور سفال های نوع زاغه و چشمه علی در محدوده جغرافیایی محل های پیش از تاریخی ازبکی ، سیاه تپه و گنج تپه، محمودیه و موشه لان تپه بررسی و در تعدادی از آنها گمانه هایی نیز حفر شده و گزارش های کوتاهی از آن بررسی ها و حفاریات به صورت خبرنامه و اطلاعیه چاپ و منتشر شده است.“^۲

چیانه

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۲۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۱ دقیقه و ۱۴ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: J۲۴
دوره های فرهنگی: -
کد محوطه: یانگ: R.kroll nq36

---

۱ تمدن های دشت سولدوز، جنوب دریاچه ای ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته ی اشتفان کرول ، ترجمه ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹
۲ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شهمیرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۲

گزارش‌های قبلی: Stein1940:363

ملاحظات: این محوطه در داخل یا مجاورت روستایی به همین نام در ۳ کیلومتری غرب نقده واقع است. اشتاین این محوطه را در نقشه آورده اما در متن کتاب خود در مورد آن بحث نکرده است. (۱۹۴۰:۳۶۳)

چیلخانه

این قبرستان در شمال غربی گیلان قرار گرفته واز شمال به خودجاگری واز جنوب به لمیر محدود است. چیلخانه را قیلخانه یا شیالخانه نیز نامیده‌اند. این محوطه را در سال ۱۰۹۱-۱۹۰۵ م دمرگان کاوش (Morgan ۱۹۰۵:۲۶۵-۱۹۰۱) و در طی کاوش قبوری به شکل دلمن کشف کرد. از جمله آثاری که از این دلمن‌ها به دست آمد انواع ابزار رزمی شبیه به آثار مارلیک و قلعه کوتی و دیگر مناطق گیلان است؛ همچنین ظروف سفالی به شکل تنگ با دو دسته و برجستگی‌های دورگردن و خطوط موازی عمودبربدنه، همچنین کاسه‌هایی پایه دار یا کاسه‌هایی با بدنه مخروطی و بشقاب‌های دسته دار و گردن بندهایی با مهره‌های خمیر شیشه، گچ و استخوان و نیز انگویی با دو سر به شکل مار (آبیار ۱۳۷۵: ۱۰۳).^{۱۴}

حاجی فیروز

تپه حاجی فیروز در بخش شمال شرقی دره سولدوز و در حدود ۲ کیلومتری جنوب شرقی تپه حسنلو واقع شده است. روستای امروزی حاجی فیروز به فاصله نسبتاً اندکی از روستای باستانی قرار دارد و در حال حاضر از محوطه‌ی باستانی به عنوان قبرستان مرتع استفاده می‌شود تپه حاجی فیروز در مختصات جغرافیایی ۳۶ درجه ۵۹ دقیقه و ۵۶/۳۱ ثانیه‌ی عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۲۷ دقیقه و ۵۲/۲۰ ثانیه‌ی طول شرقی قرار گرفته است. این تپه از یک بخش مرکزی مرتفع با شیب نسبتاً تند و یک بخش کم ارتفاع با شیب ملایم تشکیل شده است. راس تپه حدود ۳/۱۰ متر بلندتر از سطح کنونی دشت مجاور آن است، اما لایه‌های باستانی تا عمق نامشخصی در زیر دست ادامه یافته است. شکل تپه نیز به صورت بیضوی و ابعاد آن در قسمت قاعده حدود ۲۰۰ در ۱۴۰ متر است. گسترش تپه اصلی در واقع به سمت غرب بوده است.^{۱۵}

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲

۲ تپه حاجی فیروز-ماری ام. ویت. ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. انتشارات گنجینه مهر. ص ۱۵

تپه ها در آذربایجان باستان

رأبرت هنری دایسون:

”چارلز برنی (۱۹۵۸) و کایلریانگ (۱۹۶۱) از سوی پروژه حسنلو قبلا تپه‌ی حاجی فیروز را حفاری کرده بودند. در نتیجه کارهای آنان توالی لایه نگاشتی از دوره مس سنگی پیسیدیله‌ی (حدود ۳۰۰۰-۴۰۰۰ ق.م.) تا دوره نو سنگی جدید حاجی فیروز (حدود ۵۰۰۰-۶۰۰۰ ق.م.) مشخص شده بود. دوره اخیر قدیمی‌ترین دوره فرهنگی شناخته شده در دره سولدوز و معادل دوره دهم در تپه حسنلو می‌باشد.“^۱

رأبرت هنری دایسون، اسکار واست ماسکارالا، ماری ماتیلدا ویت.

”چارلز برنی (۱۹۵۸) و کایلریانگ (۱۹۶۱) قبلا از سوی پروژه حسنلو در حاجی فیروز کاوش‌هایی انجام داده بودند. در نتیجه این کاوش‌ها، توالی لایه‌هایی از دوره‌ی مس سنگی پیسیدیله‌ی (=حدود ۳۵۰۰ ق.م.) تا دوره نو سنگی جدید حاجی فیروز (=حدود ۶۰۰۰-۵۰۰۰ ق.م.) تعیین شده بود.“^۲

”حاجی فیروز محوطه‌ای از عصر نوسنگی است که در بخش شمال شرقی دره‌ی سولدوز، در حدود دو کیلومتری جنوب شرقی تپه‌ی حسنلو، واقع شده است. تپه‌ی باستانی حاجی فیروز از یک بخش مرکزی مرتفع با شیب نسبتا تند و یک بخش کم ارتفاع با شیب ملایم تشکیل می‌شود. رأس آن حدود ۳/۱۰ متر بلندتر از سطح کنونی دشت قرار دارد، اما نهشته‌های فرهنگی تا عمق نامشخصی در زیر دشت ادامه یافته‌اند. شکل تپه به صورت بیضوی و ابعاد آن در قسمت قاعده حدود ۲۰۰*۱۴۰ متر است.

سر اورل اشتاین اولین باستان شناسی بود که در سال ۱۹۳۶ میلادی روی تپه‌ی حاجی فیروز قدم گذاشت و موقعیت آن را ثبت کرد. وی از سطح این محوطه اشیایی را جمع آوری کرده است که هیچ‌یک به هزاره‌ی ششم ق.م.، دوره‌ای که حاجی فیروز اکنون محوطه‌ی گونه‌ی آن به شمار می‌رود، تعلق ندارند. در ماه اوت سال ۱۹۵۸ میلادی، چارلز برنی از سوی پروژه‌ی حسنلو حفاری آزمایشی محدودی را در این محوطه به اجرا درآورد. در فصل ۱۹۶۰، به موازات کارهای عادی در تپه‌ی حسنلو، فصل دوم حفاری در تپه‌ی حاجی فیروز برنامه ریزی شد. هدف از این حفاری شناخت بهتر دوره‌ی حاجی فیروز یا لایه‌های هزاره‌ی ششم ق.م.، به ویژه معماری آن، بود. در سال ۱۹۶۱ میلادی دوباره در حاجی فیروز حفاری‌هایی صورت گرفت. پروژه‌ی حسنلو در تابستان سال ۱۹۶۸ میلادی نیز حفاری‌های تپه‌ی حاجی فیروز را ادامه داد.

تپه‌ی حاجی فیروز پس از سکونت‌های طولانی مدت و مستمر در عصر نوسنگی ظاهرا برای مدتی متروک شده است.“^۳

۱ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۱۵۶

۲ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۱۵۰

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، حاجی فیروز نوشته‌ی ماری ماتیلدا ویت، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر،

تپه حاجی فیروز

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۴۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۲۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: U19

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی I، II، III، IV، VII-X

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲؛ کرول: محوطه NQ45

گزارش‌های قبلی: -4266; 5227-5230; 5227-5230; Hamlin 1971: BIB_IRAN I:2120-2128 BIB_IRAN II: BIB_IRAN III: 5227-5230; 4266-

4267 voigt 1976، 1976، 1983; Stein 1940: 388; 32

ملاحظات: اشتاین در بازدید گذرای خود را از محوطه در سال ۱۹۳۶ سفال قرمز داغدار و نیز تکه‌های منقش به نوارهای حلقوی به رنگ قرمز تیره تر مشاهده کرده است (۳۸۸:۱۹۴۰) حاجی فیروز در ۲ کیلومتری جنوب شرق تپه حسنلو قرار دارد. محوطه ۳/۲ هکتار مساحت و ۹ متر ارتفاع دارد. محوطه را پروژة حسنلو کاوش کرده و گزارش مبسوطی از گورهای عصر مفرغ قدیم و عصر مفرغ جدید محوطه منتشر نشده است. در یک لایه ابروفتی مه حاوی تکه سفال‌های حسنلوی V بود، یک تکه سفال اورمیه چند رنگ یافت شده است (۳۲:۱۹۷۱ Hamlin) در این محوطه آثاری از دوره‌های اشکانی و ساسانی و چاله‌های زباله عهد سلجوقی به دست آمده است:

حسن آباد

تپه حسن آباد (نام دیگر: آسناوه، حسنوا؛ دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: کرول: نوسنگی، مس سنگی، مفرغ جدید، آهن I، اشکانی، اواخر قرون میانه

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه C؛ کرول، محوطه NQ15؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۱

گزارش‌های قبلی: 10 F10، plan، fig، 176، 1984: stein ;and salvini 1994a kroll 2005: 68 kroll 1994a

no.131 1940:366-367

ملاحظات: سکونتگاه کوچکی در ۶ کیلومتری جنوب شرق اشنویه بایافته‌های سطحی سفال خاکستری و نیز ادوار قبل و بعد از آن (Kroll 2005: 68; Kroll 1994a) محوطه در روستایی به همین نام قرار دارد و ابعاد آن ۱۲۰*۵۰ متر و ارتفاع آن ۱۰ متر است.

حسن زمین

”گورستان حسن زمین را، که روی تپه کوچکی در طرف راست رودخانه قره سو قرار دارد، در سال ۱۹۰۱م هیئت فرانسوی به سرپرستی دمرگان کاوش (Schaeffer-۱۹۴۸:۴۰۴) و تعدادی قبر دلمن شکل به هم چسبیده بسیار منظم سنگ چین شده یافت. از این قبور آثاری مانند خنجر، سرپیکان، سرنیزه و همچنین سه ظرف سفالی و یک مهر سیلندری کشف شد، که نقش آن بسیار شبیه به نقش سیلندر مربوط به آق اولر است (آبیار ۱۳۷۵: ۱۰۳)“^۱

حسنلو

شهر تاریخی حسنلو در مرکز دشت سولدوز در غرب دهستان حسنلو و در ۹ کیلومتری شمال شرقی شهرستان نقده و در ۸۵ کیلومتری جنوب شهرستان اورمیه، مرکز استان آذربایجان غربی، و در انتها الیه جنوب غربی دریاچه‌ی ارومیه واقع شده است. این تپه باستانی در مختصات ۳۷ درجه و صفر دقیقه و ۶۰/۱۶ ثانیه‌ی عرض جغرافیایی و ۴۵ درجه و ۲۷ دقیقه و ۳۰/۳۲ ثانیه‌ی طول جغرافیایی قرار دارد.^۲

”دکتر اسکار وایت ماسکارلا:

در خصوص خود حسنلو، حدود صد کتاب تک موضوعی و مقاله‌ای پیرامون حفاری‌ها و کشفیات این محوطه به قلم اعضای پروژه حسنلو به رشته تحریر درآمده است. کتاب‌های تک موضوعی یاد شده در برگزیده گزارش کامل برخی اشیا از جمله مهرها (مارکوس ۱۹۹۶) و عاجها (ماسکارلا ۱۹۸۹) می‌باشند. مقاله‌های مزبور نیز شامل گزارش حفاری‌های جاری و بحث پیرامون اشیای خاص و گزارش‌های کلی از حفاری‌های جاری هستند. افزون بر این، مقالات و نوشته‌های دیگری نیز به قلم پژوهش‌گران دیگر درباره حسنلو نوشته شده است.^۳

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲

۲ مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدرائی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹ - ص ۱۱

۳ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدرائی. نشر گنجینه هنر. ص ۱۱

رابرت هنری دایسون:

”محوطه‌های حسنلو طی شش فصل کاوش شده است. با انجام حفاری‌های لایه نگاشتی دقیقی، توالی سفالی این محوطه تعریف شده است که به موجب آن سکونت‌های آن را از سال ۶۰۰۰ ق.م. تا سال ۳۰۰ ق.م. می‌توان به ده دوره اصلی تقسیم کرد.“^۱

”در حوزه‌ی منتشرشده لاتین، تاکنون نه رساله‌ی دکترا و نه جلد کتاب به آثار واشیای حسنلو اختصاص یافته است که مجموعه‌ی هشت جلدی منتشرشده از سوی نگارندگان کتاب حاضر در زمره‌ی این آثار قرار دارد. بیش از ۲۵۰ مقاله‌ی علمی و تحقیقی را نیز می‌توان به چاپ بیش از سی مقاله در طی سال‌های مختلف این تمدن اشاره کرد.“^۲

”در حوزه‌ی منتشرشده لاتین، تاکنون نه رساله‌ی دکترا و نه جلد کتاب به آثار واشیای حسنلو اختصاص یافته است که مجموعه‌ی هشت جلدی منتشرشده از سوی نگارندگان کتاب حاضر در زمره‌ی این آثار قرار دارد. بیش از ۲۵۰ مقاله‌ی علمی و تحقیقی را نیز می‌توان به چاپ بیش از سی مقاله در طی سال‌های مختلف این تمدن اشاره کرد.“^۳

تپه حسنلو برای آنان که با باستان شناسی خاور نزدیک آشنایی دارند معمولاً ارگی غارت شده و سوخته با هزاران شیء برجای و اجساد بیش از ۲۵۰ انسان جان باخته را در همان نقطه‌ای که در آخرین مراحل کشتار افتاده بودند و نیز بناهایی شکوهمند با تالارهای ستون دار را تداعی می‌کند که همگی در نتیجه سوختن و مدفون شدن سریع - و اغلب تقریباً آبی - زیر تلی از خاک و آوار، به طرز عجیبی در وضعیت مطلوبی حفظ شده‌اند.^۴

رابرت هنری دایسون:

”با حفارین چاه و کاوش‌های دیگر، وجود ده دوره سفالی پایه مشخص شده است که سکونت‌هایی از ۶۰۰ ق.م. تا شاید ۲۰۰ ق.م. و دوباره سکونت‌هایی در قرن سیزدهم میلادی را شامل می‌شوند.“

گاه‌نگاری تقریباً تثبیت شده حسنلو به این شرح است: دوره دهم ۵۰۰۰-۶۰۰۰ ق.م. دوره نهم ۴۰۰۰-۴۵۰۰ ق.م.، دوره هشتم ۴۰۰۰-۳۰۰۰ ق.م.، دوره هفتم ۲۰۰۰-۲۳۰۰ ق.م.، دوره ششم ۱۴۰۰-۱۷۰۰ ق.م.، دوره پنجم ۱۰۰۰-۱۳۰۰ ق.م.، دوره چهارم ۸۰۰-۱۰۰۰ ق.م.، دوره سوم ب - ۷۵۰-۶۰۰، دوره سوم الف ۴۰۰-۶۰۰ ق.م. دوره دوم، پس از ۴۰۰ ق.م. دوره اول، نمونه کربن

۱ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۱۷۳

۲ جام زرین حسنلو، ترجمه‌ی علی صدرائی صمد علیون، انتشارات گنجینه هنر، صفحه ۱۱

۳ جام زرین حسنلو، ترجمه‌ی علی صدرائی صمد علیون، انتشارات گنجینه هنر، صفحه ۱۱

۴ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو

- ۱۳۹۶ - ص ۱

تپه ها در آذربایجان باستان

موجود نیست.^۱

” سکونت در این تپه باستانی از حدود سال ۶۰۰۰ تا سال ۲۷۵ ق.م. جریان داشت “^۲

” چهار برج بزرگ به فاصله‌ی حدود ۹ متر از یکدیگر در جبهه‌ی بیرونی آن ساخته شده بود. میان هر یک از این برج‌ها دو باستیون سنگی مستطیلی جهت تقویت حصار به بدنه‌ی اصلی آن الحاق شده بود. در میان دو باستیون غربی ورودی کم عرضی وجود داشت که با تخته سنگ‌های بزرگ آهک مفروش شده بود. چون در دره سولدوز صخره‌های مناسبی وجود ندارد که این تخته سنگ‌ها از آنها استحصال شود، میتوان تصور کرد که فطاری از گاری‌ها مسافت حداقل ۱۶ کیلومتری را رد پهنه دشت با بارهای سنگین از تخته سنگ‌های استحصال شده از سواحل دریاچه یا کوهستان‌های مجاور طی می‌کردند. با آن که هیچ‌یک از تخته سنگ‌های یاد شده با ظرافت تراشیده نشده‌اند، اندازه آنها (برخی حدود ۲ متر طول داشتند) و حجم قابل ملاحظه‌ی سنگ‌های به کار رفته از صرف انرژی زیاد در احداث استحکامات ارگ حسنلو حکایت دارد.“^۳ غیر از هزاران وسیله از عاج و سفال و فلزات و ... اسکار وایت ماسکارلا:

” چندین هزار مهره از جنس صدف، سنگ، آبی مصری و کهربا نیز در میان یافته‌ها به چشم می‌خورد.“^۴

کشفیات به عمل آمده در حسنلو برای اولین بار توالی‌های فرهنگی کامل ولایه بندی شده‌ای را مشخص ساخت که قدمت آنها براساس آزمایشات رادیوکربن در مورد منطقه‌ی آذربایجان (شمال غرب ایران)، به سالهای ۶۰۰۰ تا ۲۸۰۰ ق.م. برمی‌گردد.^۵

از لایه‌های حفاری شده در حسنلو « هزاران شیء باستانی کشف شده ... » (دایسون ۱۹۹۷، ص ۴۸۰) « بیش از هفت هزار شیء باستانی کشف شده » (دایسون و ماسکارلا ۱۹۸۹، ص ۱) « بالغ بر هفت هزار اثر فرهنگی شناسایی شده است » (دایسون ۲۰۰۳، ص ۴۳) در منبع اخیر (که اساسا همان فهرست موجود در مقاله‌ی ۱۹۷۷ در آن تکرار شده است) اعلام می‌شود که این آثار عبارت‌اند از: « طیف وسیعی از ابزارها، سلاح‌ها، جواهر آلات، کاشی‌های دیواری تزئینی، ظروف فلزی و سفالی، براق اسب، مهرها و اثر مهرها و غیره ». مواد مکشوفه « آهن، مفرغ، طلا، نقره، سنگ سرمه، صدف، عاج، استخوان، کهربا، شیشه، چوب و سنگ » را شامل می‌شود. در منابع مذکور به این نکته اشاره نمی‌شود که اکثر آثار باستانی مکشوفه (غیر از عاج‌ها و مهرها) و نیز محل کشف آنها هنوز چاپ نشده است، حال آن که برخی از گونه‌های آنها به صورت ناقص، ارتجالی و در منابع متعدد منتشر شده‌اند. این آثار توامان از خود تپه، موسوم به « ارگ » با حدود ۲۰۰ متر قطر، و قبرستان مجاور آن کشف شده‌اند.^۶

۱ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر ص ۲۷۶

۲ مهرهای حسنلو، میشل ای. مارکوس. ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. نشر گنجینه هنر، ص ۳۱

۳ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۴۲

۴ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۱۱۹

۵ کاوش در حسنلو، نوشته‌ی رابرت هنری دایسون، ترجمه‌ی علی صدرائی و صمد علیون، انتشارات گنجینه هنر، صفحه ۵۲

۶ مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: اسکار وایت ماسکارلا - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدرائی، نشر

گنجینه هنر - ۱۳۸۹ - ص ۱۲۴

سابقه کاوش:

«نخستین باری که عملیات حفاری در تپه حسنلو صورت گرفت به این صورت بود که مرحوم فرهادی از کارمندان دخانیات ضمن انجام مأموریت خود در رضائیه برای رسیدگی و سرکشی به توتونکاری‌های حول وحوش آنجا به حسنلو می‌رود و چون آشنا باشیاء عتیقه و امور حفاری بوده است، مرحوم پاشا خان پدر آقای محمدتقی خان جان احمدلو که در آن زمان رئیس ایل و مالک و بزرگ تر آن سامان بود برای مرحوم فرهادی حکایت می‌نماید که ضمن احداث نهر آب در پایین تپه حسنلو به ظروف سفالی و اشیای دیگر برخوردارند و مرحوم فرهادی در آنجا برآمده، با اجازه وزارت فرهنگ تحت نظر آقای محمودراد بازرس فنی باستان شناسی در سال ۱۳۱۳ خورشیدی مبادرت به کاوش کوتاه و محدودی در حسنلو نمود و ظروف سفالی مختلف از دوران ماقبل تاریخ به دست آمد و از همان موقع بر اثر گزارش آقای راد اهمیت تپه از نظر چگونگی و تنوع آثار مکشوفه و وجود بقایای قلعه و ابنیه باستانی سترگ بر اداره کل باستان شناسی معلوم گشت و از آن پس همواره از طرف اداره مزبور برای اجرای کاوش‌های صحیح و علمی دامنه دار در این محل مهم تاریخی اهتمام و مجاهدت شد. (مصطفوی ۱۳۳۸: ۴۴).»^{۱۴}

«کاوش‌های سر اورل اشتاین، سیاح و پژوهشگر مجارستانی الاصل بریتانیایی، در سال ۱۳۱۵ ه.ش. را شاید بتوان نخستین پژوهش علمی این شهر تاریخی به شمار آورد. زمانی که اشتاین به اتفاق دکتر بهمن کریمی، بازرس فنی باستان شناسی، در حال انجام تحقیقات و تجسسات علمی خود در نواحی جنوب و غرب ایران بود، در مرحله آخر مطالعات خود، طی بازدید از تپه حسنلو چند گمانه نیز در آنجا می‌زند و تعدادی شیء مفرغی و سفالی به دست می‌آورد. کانون این کاوش‌ها نیز بخش‌های شرقی، شمال و جنوبی تپه بود.

حاکمی:

مرحله بعدی پژوهش‌های باستان شناختی شهر تاریخی حسنلو مربوط به کاوش‌های محمودراد در سال ۱۳۲۶ ه.ش. در شرق و شمال شرق و «چند محل دیگر» است. هر چند از این حفاری گزارش مستقلی به چاپ نرسیده است، از گزارش توصیفی کاوش‌های بعدی در سال ۱۳۲۸ (رک. سطور پایین) معلوم می‌شود که طی آن در گورستان شهر به آثاری از طلاونقره و مفرغ و آهن و اشیایی از جنس سفال برخورد شده بود.

شاید یکی از هدفمندترین کاوش‌های شهر تاریخی حسنلو را بتوان پژوهش مرحوم حاکمی و مرحوم راد در سال ۱۳۲۸ ه.ش. دانست که در بخش‌های شمال شرقی، جنوبی، غربی و شرقی تپه پیرامونی به انجام رسید. اشیایی از نوع فلزی شامل طلاونقره، مفرغ و آهن، اشیای سفالی و اشیای تزیینی از قبیل ابزار آلات اسب و همچنین گورستان و بناهای معماری و نیز تزیینات انسانی از جمله یافته‌های حفاری‌های این سال‌ها بودند. گزارش و نتایج این حفاری‌ها در شهریور سال ۱۳۲۹ در نشریه ویژه اداره کل باستان شناسی یعنی گزارش‌های باستان شناسی انتشار یافت. این گزارش حاوی اطلاعات دقیق علمی و گویای اهمیت تاریخی شهر حسنلوست و نقشه‌ها و طرح قبور و عکس‌های مستند از محل کاوش در آن آمده است. این گزارش در نوع خود و با توجه به زمان انتشار آن، بسیار قابل

۱ قیزیل جام حسنلو، مؤلفان: علی صدرائی و صمدعلیون، ناشر: پروژه ترجمه حسنلو، صفحه ۱۱

تپه ها در آذربایجان باستان

تحسین وسودمند است (برای اطلاعات بیشتر، نک. حاکمی و راد ۱۳۲۹).

دایسون:

در تابستان ۱۳۳۶ نخستین هیئت مشترک کاوش‌های علمی ایران و آمریکا مرکب از دکتر دایسون... و آقای تقی آصفی از کارکنان باذوق و هنرمند باستان شناسی در تپه حسنلو به کاوش‌های علمی پرداختند و آقای جان احمدلو مالک تپه از لحاظ تهیه‌ی ساختمان محل سکونت هیئت و انجام هرگونه تسهیلات برای پیشرفت این منظور مفید کمال علاقه و اهتمام را به خرج دادند. (مصطفوی، ۱۳۳۸: ۴۵-۴۴)^۱

دوره چهارم:

مدود سکایا در دو مقاله تخریب استقرارگاه دوره‌ی چهارم ب حسنلو را به سارگون دوم پادشاه آشور نسبت داده و زمان آن را سال ۷۱۴ ق.م دانسته است (مدودسکایا ۱۹۸۸، ۱۹۹۱). دایسون و ماسکارلا بی درنگ مقاله‌ی وی را به باد انتقاد گرفته و دوباره قدمت حدود سال ۸۰۰ ق.م را برای این واقعه تکرار کرده‌اند (دایسون و ماسکارلا ۱۹۸۹). اختلاف این دو دیدگاه عمدتاً ناشی از نوع مدارکی است که در مقام سند به آنها استناد می‌شود. مدودسکایا با مدارک مربوط به اشیا، نظیر کلاهخود، دهنه‌ی اسب و سلاح، اتکا کرده است که به اعتقاد وی احتمال تعلق آنها به قرن هشتم ق.م بیشتر از قرن نهم ق.م است. وی سال‌یابی‌های کربن ۱۴ را تا حدود زیادی نادیده گرفته است. دایسون و ماسکارلا با این موضوع که سبک برخی از اشیای مورد بحث می‌تواند مربوط به قرن هشتم ق.م باشد چندان مخالفت نکرده‌اند. بلکه استدلال آنان این است که با توجه به سال‌یابی‌های کربن ۱۴ باید پیشینه‌ی سبک این اشیا مورد بازنگری قرار گیرد و به قرن نهم ق.م تاریخ گذاری شود.^۲

---

۱ قیزیل جام حسنلو، مؤلفان: علی صدرائی و صمدعلیون، ناشر: پروژه ترجمه حسنلو، صفحات ۱۳ و ۱۵
۲ مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: پیتر مگی - گردآوری و ترجمه: صمدعلیون، علی صدرائی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹ - ص ۲۵۰

حسین تپه (دره سولدوز)

موقعیت: حدود ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: P23

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه در بررسی: سامنر: فاقد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: قطعه‌ای از تنور پخته شده از نوع نمونه‌های تپه دینخواه. تپه کوچکی که اساسا سترون است. تپه‌های دو قلو: قطریکی ۵۰ و دیگری ۳۰ قدم. به شدت تخریب شده و قسمت مرکزی آن کاملا از بین رفته است.

حماملو

“قلعه حماملو: تپه قلعه‌ای تپیک و منظم با ارتفاع تقریبی ۱۵۰ متر روبروی روستا و مشرف بر آن خودنمایی می‌کند. وجود سنگچین حلقوی و انبوهه‌ای از خاکستر، رازورمزهای زیادی از این قلعه باستانی در سینه دارد و نشان می‌دهد که نیاز به پژوهش‌های باستانی بیشتری دارد. این قلعه با قلعه کاسین به طور مستقیم و از طریق برج‌های بالای کوه‌های اطراف روستای یعنی گونای و گوزای با سایر قلاع منطقه ارتباط دید و اطلاع رسانی بصری داشته است. در روبروی این تپه قلعه، مجموعه غارهای دستکند روستا بر روی سازندهای ولکانو پیرو کلاستیک، توف و لاهار و در ازمنه‌ی گذشته ایجاد شده است مهم ترین این غارها، غار زیر تپه باستانی حماملو بوده و با توجه به آثار باستانی کشف شده در محل، از این غار به عنوان آتشکده استفاده می‌شد.”^۱

حیدرخان

”قلعه‌ی حیدرخان؛ دژ. کلایس از این محوطه باروی مدووری با پشت بندهای مستطیلی یافته است. سفال‌هایی که او جمع آوری کرده است به عصر آهن سوم و دوره‌ی پارت‌ها تعلق دارند. تکه‌های سفالی قدیمی‌تر مربوط به عصر آهن اول/دوم شناسایی نشده است. این محوطه اکنون به قلاچی معروف است.“^۱

خدابنده

”بررسی شهرستان خدابنده (بخش زرین رود) طی یک فصل در سال ۱۳۸۶ به سرپرستی فرزاد مافی انجام و طی آن ۷۰ محوطه باستانی شناسایی و ثبت شد. یافته‌های این منطقه، نشان از استقرار از دوران پیش از تاریخ تا قرن حاضر دارد. به طور کلی در بررسی ۱۷ محوطه، شواهدی از دوران پیش از تاریخ به دست آمد.“^۲

خسرو

”خسرو (گرد خسرو)؛ تپه‌ای بزرگ (محوطه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی). اشتاین به تکه‌های سفالی قرمز صیقلی اشاره کرده است که قدمت آنها باید همانند زنگاوا به عصر آهن قدیم برگردد.“^۳

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۶

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

خلیفان (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۵۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q27

دوره‌های فرهنگی: یانگ: ۱، VIII، IX: سامنر

کد محوطه در بررسی: محوطه ۲۹؛ ویت: محوطه ۷۷-۱۹

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: سامنر: قطر ۵۷ قدم. مساحت برآورده شده از روی تصاویر ماهواره‌ای ۷/۰ هکتار است. در ۲۵/۱ کیلومتری شمال غرب روستای امروزی خلیفان قرار دارد.

خلیفان

تپه و قبرستان خلیفان ۲ مربوط به سده ۶-۸ هجری است و در شهرستان ارومیه، بخش مرکزی، دهستان روضه چای، روستای خلیفان واقع شده و این اثر در تاریخ ۲۵ آبان ۱۳۸۷ با شماره ثبت ۲۳۵۶۱ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

خواجه داود کپرو

”در غرب آستارا و در شمالی‌ترین نقطه تالش ایران به دست هیئت فرانسوی در سال ۱۹۰۱ کاوش شد. قبور این محوطه دایره‌ای شکل بود و دورتادور آنها را سنگچین کرده بودند. از این محوطه ظروف سفالین به شکل کوزه بدون دسته و انواع تیغه، سرپیکان، و دسته خنجر و موبند مفرغی به دست آمد (Schaeffer ۱۹۴۸: ۴۱۶).“^۱

---

۱ هشتادسال باستان‌شناسی ایران، نویسنده: کتیون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۲

داشبند

”داشبند؛ استقرار بزرگی بر فراز تپه‌ی صخره‌ای. نگارنده در سال ۱۹۷۵ میلادی از این محوطه، واقع در جنوب روستای داشبند در کرانه‌ی غربی سیمینه رود، دیدن کرده است. از جمله‌ی یافته‌های سطحی این محوطه سفال خاکستری و سفال شیاری قابل ذکر هستند.“^۱

دالما

”حفاری‌های دالما تپه در طی دوره‌های کوتاه مدتی در سال‌های ۱۹۵۸ و ۱۹۵۹ (به سرپرستی چارلز برنی) و ۱۹۶۱ میلادی (به سرپرستی کایلریانگ) اجرا شده است. این تپه با هدف کشف مجموعه‌ای از آثار فرهنگی قدیمی تر (= «عصر مس سنگی») از گونه‌ای که در تپه‌ی حسنلو، کانون کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو، شناسایی شده بود اما در آن جا به راحتی قابل دست رسی نبود برای کاوش انتخاب شد. بر این اساس، هدف حفاری‌های دالما تپه در اصل نمونه برداری عمودی در کارگاه‌های کوچک بود، اما در سال ۱۹۶۱ میلادی ترانسه‌های آزمایشی کم عمقی در بخش وسیعی از تپه با هدف دستیابی به مجموعه‌ی کمابیش بزرگ تری از آثار معماری حفاری شد.

دالما تپه با حدود ۱۳۵۰ متر ارتفاع از سطح دریا در انتها الیه جنوب غربی دریاچه‌ی ارومیه واقع شده است. این محوطه در حدود ۵ کیلومتری جنوب غربی حسنلو و ۴ کیلومتری شمال رود گدار قرار دارد. دالما تپه‌ی کوچک و تقریباً دایره‌ای است که قطر قاعده‌ی آن حدود ۵۰ متر می‌باشد و حدود ۴ متر از سطح دشت امروزی پیرامونی خود ارتفاع دارد. نزدیکترین منبع آب سطحی چشمه‌ای در روستای امروزی دالما می‌باشد که چند دقیقه با پای پیاده از این تپه فاصله دارد.

آثار فرهنگی دوره‌ی دالما (موسوم به دوره‌ی نهم حسنلو در لایه نگاری دره‌های سولدوز و اشنویه) بر اساس لایه نگاری به طور قطع میان نهشته‌های دوره‌ی قبلی حاجی فیروز (= دوره‌ی دهم حسنلو) و دوره‌ی بعدی پیس‌دیله‌لی (= دوره‌ی هشتم حسنلو) قرار می‌گیرد.“^۲

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، دالما تپه نوشته‌ی کارول هاملین، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحات ۷۶ و ۷۷

” تپه دالما در جنوب غربی دریاچه اورمیه در حدود ۵ کیلومتری جنوب غرب تپه حسنلو و در چند صد متری امروزی دالما واقع شده است و حدود ۱۳۵۰ متر بالاتر از سطح دریا قرار دارد. رودخانه قدر از ۴ کیلومتری جنوب آن می‌گذرد. دالما تپه مدور کوچکی است که قطر دامنه آن حدود ۵۰ متر است و راس آن نزدیک به ۴ متر بالاتر از سطح تپه قرار دارد. این وضعیت در حفاری این تپه مشکلاتی را ایجاد کرده بود. گزارش کاوشگران از حفاری در دالما هنوز چاپ و منتشر نشده است.“^۱

”حدود سال‌های ۵۰۰۰ تا ۴۰۰۰ ق.م.تاریخ گذاری کرد.“^۲

تپه دالما (دلمه؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۷ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۴۶ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q20

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی IX-X، گورهایی از حسنلوی V و ادوار پس از آن

کد محوطه در بررسی: یانگ/ سامنر: محوطه ۳؛ کرول: NQ46

گزارش‌های قبلی: - BIB-IRAN III Voi; Hamlin 1975:111-115; Kroll 2005:9; BIB-IRAN I 2132-2140; BIB-IRAN II; gt 1983: 268, fig 12

ملاحظات: دالما تپه‌ای کوچک به قطر ۵۰ متر تنها به ارتفاع ۸ متر است و در ۴ کیلومتری شمال غرب حسنلو واقع شده است. پروژه حسنلو در سال‌های ۱۹۵۸ تا ۱۹۶۱ در این تپه به کاوش‌هایی دست زده و روستایی از عصر مس سنگی را کشف کرده است. کرامر ۱۶ تدفین قابل انتساب به حسنلوی V و پس از آن را ذکر کرده است (Hamlin 1975: ۱۱۳). دایسون (یادداشت‌های ضمن بررسی سال ۱۹۵۷): روستای دالما سه تپه کوچک، که احتمال می‌رود یکی تپه کورپشته‌ای باشد، یکی که جدید تر است کاوش شده ۱۹۶۴ و عقرب تپه دالما ۲ نامیده شده و سومی در سال ۱۹۶۱ کاوش شده و تپه دالما نامیده شده است. دایسون در سال ۱۹۵۸ در جنوب حسنلو، سفال بالقچی دالما منقوش و ساده. در زمان بازدید و نگارنده حاضر از این محوطه در سال ۲۰۰۴، به تازگی با ماشین آلات سنگین خاکبرداری شده بود و چیزی از نهشته‌های باستانی آن باقی نبود.

---

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۲۹۳

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، دالما تپه نوشته‌ی کارول هاملین، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۸۷

دالما ۲ (دره سولدوز)

رک.عقرب تپه در بالا

دالما ۳ (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۲۳ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: P21

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه: یانگ/یامنر: ۱۳

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: ظاهراً یک گور پشته با مساحت ۵/۰ هکتار. یانگ تکه سفالی نیافته بود. دایسون (یادداشت‌های سال ۱۹۵۷): روستای دالما سه تپه کوچک که یکی احتمال می‌رود تپه گور پشته‌ای باشد، یکی که جدیدتر است کاوش شده (۱۹۶۴) و عقرب تپه دالما ۲ نامیده شده است. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر فاقد آثار فرهنگی سطحی.

داملا

رابرت هنری دایسون:

” از گمانه‌های کوچکی در محوطه مجاور دالما تپه قدیمی‌ترین سفال شناخته شده‌ی منطقه آذربایجان با قدمت حدود ۴۵۰۰ ق.م. به دست آمده است.“^۱

۱ مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر. ص ۷۰

دره مراغه

” دره مراغه به طول تقریبی ۲۵ کیلومتر در غرب دریاچه اورمیّه واقع شده است. در این دره تعدادی محل‌های پیش از تاریخی شناسایی شده‌اند. در غرب روستای کنونی گردوان در دره مراغه تپه سیوان به صورت برجستگی کوچکی واقع شده است. در این محل، و در یک تپه کوچک دیگری به نام تپه ملا شریف که در شمال تپه سیوان واقع شده است، هیئتی به سرپرستی مشترک رالف و روز سولکی (Ralph S and Rose L. Soleki) از دانشگاه کلمبیا آمریکا اقدام به حفر گمانه‌های کوچک آزمایشی کرد و اطلاعات موجود از نتایج حاصل از حفارین گمانه‌های آزمایشی به صورت اطلاعیه‌ای کوتاه چاپ و منتشر شده است که فشرده آن به شرح زیر است

طول شرقی غربی دامنه تپه سیوان حدود ۱۶۰ متر است و ارتفاع بلندترین نقطه آن از سطح زمینها اطراف ۳۰/۶ متراندازه گیری شده است. در اطراف تپه سیوان آب گذاری کم عمق و به عرض حدود ۲ متر واقع شده است که حدود سه چهارم دامنه تپه را دور می‌زند. کمی دورتر در غرب تپه باطلاقی نیزاری قرار دارد.“

دژ صخره‌ای (دره سولدوز)

موقعیت :-

شماره ارجاع در نقشه :-

دوره‌های فرهنگی : سامنر : دوره‌های اول ، دوم

کد محوطه در بررسی : سامنر : بدون کد

گزارش‌های قبلی :-

ملاحظات : تقریباً هیچ اطلاعاتی از محوطه ارائه نشده است. سامنر در یادداشت‌های بررسی خود آورده است : « کجاست ؟ ل ت

۷۰-۱۶»

دشت قزوین

تپه قبرستان دشت قزوین در ۶۰ کیلومتری جنوب شهر قزوین و حدود شش کیلومتری روستای سگزآباد قرار دارد و مطالعات باستانشناسی در این محوطه از سال ۱۳۴۹ به سرپرستی عزت الله نگهبان آغاز و تا سال ۱۳۵۷ بهطور مستمر ادامه داشته و در حال حاضر نیز توسط دانشکده باستان شناسی دانشگاه تهران حفاریهای علمی و مطالعات آن با همکاری و نظارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان قزوین صورت می‌پذیرد. در این محوطه تعدادی ساختمان مسکونی، کارگاههای سفالگری و فلز کاری وجود داشته و در اوج رونق خود وسعتی حدود ۱۰ هکتار را در بر میگرفتهاست. از ویژگیهای سفال این منطقه، ظرافت بیش از حد در تکنیک ساخت است که در بعضی از آنها ضخامت بدنه به یک یا دو میلیمتر میرسد و طرحهای زیبای منقش در بدنه این سفالها، نقش گیاهان و حیوانات به صورت انتزاعی بوده که نشان از فرهنگ و تمدنی غنی منطقه دارد.

دشت ملایر

”بررسی انجام شده نشان داد که استقرار در این دشت حداقل از هزاره ششم ق.م.به بعد صورت گرفته است. در جریان این بررسی، ۲۷۰ محوطه از دوره‌های مختلف شناسایی شد که ۸۴ مورد مربوط به عصر آهن III و هم زمان با استقرار مادی نوشیجان بودند (شکل ۱۷). این محوطه‌ها به تپه‌های بزرگ با بقایای معماری خشتی، تپه‌های کوچک (یا گروهی از تپه‌ها)، واستقرارهای روی تپه‌های طبیعی تقسیم می‌شوند. در بررسی‌ها و مطالعات جدید محوطه‌های بیشتری از این دوره شناسایی شده است که از جمله مهمترین آنها می‌توان به پاتپه اشاره کرد که در سالهای اخیر مورد کاوش قرار گرفته است.“^۱

دوره (دره اشنویه)

قلعه دوره (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن IV؛ یکورلا و سالیونی: هخامنشی

۱ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۱۰۵

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ9

گزارش‌های قبلی: Kleiss and Kroll 1979: 213, 242, pl. 41 Pecorella and Salvini 1984: 172, fig 23 F9 no. 114. این قلعه صرفاً در عصر آهن IV آباد بوده است. ملاحظات: قلعه کوچکی در روستای دور به واقع در جنوب شرق گرد قلات (NQ8). این قلعه صرفاً در عصر آهن IV آباد بوده است.

دوستک (دره اشنویه)

قلعه دوستک (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم، عصر آهن III (اوراتویی)

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ4

گزارش‌های قبلی: Kleiss and Kroll 1979: 195-198, 230 Pecorella and Salvini 1984: 172 fig. 233, figs 4, 17-20 23 F8 No. 111

ملاحظات: قلعه‌ای در ابعاد ۵۰*۷۰ متر در ۵ کیلومتری جنوب عین الروم. کلایس به بنای راست گوشه‌ای با پشت بندها و برج‌هایی در گوشه‌های بارو که از ویژگی‌های معماری اوراتویی هستند اشاره کرده که فابل تاریخ گذاری به اوایل دوره اوراتو است. یافته‌های سطحی محوطه نشان می‌دهد که این قلعه در سراسر دوره اوراتو آباد بوده است.

دیزلئین تپه

”دیزلئین تپه در استان اردبیل، شهرستان خلخال، در بخش خورش رستم، در شهر هشجین واقع است. لایه نگاری و تعیین حریم تپه را محمد فیض خواه در سال ۱۳۸۷ انجام داد و ترانسه‌های لایه نگاری در بالاترین قسمت تپه و در کناره شمال غربی آن ایجاد و در نتیجه کاوش در این گمانه‌ها سه دوره مشخص شد: ۱. دوره اسلامی ۲. دوره تاریخی (اشکانی) ۳. دوره مفرغ قدیم (فیض خواه ۱۳۸۷: ۲۷۰). ویژگی مهم این محوطه، استقرار کوچرو در دوره کورا-ارس است که به صورت گودال‌های دایره‌ای بزرگ در خاک بکرایجاد و در ترانسه B (لوکوس ۱۳۴) چاله استقراری در خاک بکر و با عمق تقریبی ۸۰ سانتی متر حفر شده است. این چاله بعد از کندن شدن سطح آن با آهک به ضخامت میانگین ۲ سانتی متر اندود شده بود. آثار مربوط به دوره مفرغ در این منطقه با توجه به کوهستانی بودن آن از لحاظ باستان شناسی بسیار اهمیت دارد. آثار این دوره بیشتر در مناطق پست و کم ارتفاع به دست آمده و به این دلیل این آثار در

دیزلئین تپه اهمیت دارد. (فیض خواه ۱۳۸۷: ۴۳۱-۴۳۰)^{۱۴}

دیلانچی آرخی (نام دیگر: دیلانچی؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و یک دقیقه و ۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۷ دقیقه و ۵۲ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: E17

دوره‌های فرهنگی: کرول: پیش از تاریخی؟ / اوایل عصر آهن؟

کد محوطه: یانگ: M;kroll :NQ41

گزارش‌های قبلی: Steim1940:۳۸۵

ملاحظات: اشتاین و برخی پژوهشگران دیگر این تپه را به نام دلانچی نوشته‌اند، اما نام صحیح تر آن دیلانچی آخی است، زیرا در روستای امروزی قلعه لر دو تپه وجود دارد که مردم محلی آنها را قلعه لر تپه و دیلانچی تپه می‌نامند. اشتاین پس از بازدید از قلعه لر به سمت شمال شرق ادامه مسیر داده و به دیلانچی آرخی رفته بود. دیلانچی آرخی تپه‌ای کوچک است که در ۲ کیلومتری شمال شرق قلعه لر قرار دارد. اشتاین در اینجا سفال‌های قرمز صیقلی یافته است که می‌تواند مربوط به عصر مس سنگی یا اوایل عصر آهن باشد (Kroll 1994a). اشتاین در نقشه محل دقیق این محوطه را نشان داده است (Map VII:1940) اما می‌توان آن را به راحتی در تصاویر ماهواره SPOT جایابی کرد. این محوطه ۶/۱ هکتار مساحت دارد.

دیلمان

”دیلمان امروزه به ناحیه‌ی کوهستانی سیاهکل محدود می‌شود اما در گذشته به تمام بخش‌های کوهستانی ولایت گیلان حدفاصل سفیدرود تا قلمرو طبرستان (مازندران) و جلگه شرقی تا حوزه قزوین، اطلاق می‌شد. حتی در برهه‌ای از تاریخ مرزهای دیلمان از این حدود نیز به غایت فراتر رفته بود. به طوری که در دوره‌ی آل بویه در قرن ۴ هجری ولایت دیلم و دیلمستان همه‌ی گیلان، طبرستان، جرجان و قومس را شامل می‌شد.“^۲

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرین زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۵

۲ دیلمان ۴، کاوش‌های قلعه کوتی ۱ و ۲، نویسنده: شینجی فوکایی، جیروایکدا، ترجمه: ولی جهانی-صمدعلیون-شهرام رامین،

دینخواه

”محوطه باستانی دینخواه به عنوان یکی از چندین محوطه باستانی در جنوب دریاچه ارومیه تحت پروژه حسنلو با مشارکت موزه متروپولیتن امریکا، طی دو فصل در سالهای ۱۹۶۸-۱۹۶۹ کاوش شده است. این محوطه در ۲۴ کیلومتری غرب تپه حسنلو واقع گردیده است. محیط و ارتفاع اولیه آن به ترتیب ۲۰ و ۲۰ متر است. قدمت استقرار در دینخواه به مفرغ متأخر می‌رسد. ترتیب و تسلسل طبقات استقراری از بالا به پایین بدین شرح است: طبقه I (دوران اسلامی)، طبقه II (دوره آهن II، حدود ۸۰۰-۱۲۰۰ ق.م)، طبقه III (عصر آهن I، حدود ۱۲۰۰-۱۴۵۰ ق.م) و طبقه IV (مفرغ متأخر، اوایل هزاره دوم ق.م).

از نظر گاهنگاری و لایه نگاری تطبیقی قدیم ترین استقرار دینخواه با دوره VI حسنلو هم افق است. مهم ترین یافته‌های مفرغ متأخر (طبقه IV) به صورت مجموعه سفالی است. سفالها قرمز و نخودی‌اند که با رنگ‌های سیاه و قرمز بر روی زمینه نخودی و کرم نقاشی شده‌اند.^{۱۴}

تپه دینخواه (نام دیگر: گرد دنخه؛ دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی VICa، حسنلوی V، حسنلوی IVc، حسنلوی IVb، اسلامی

کد محوطه در بررسی: یانگ:G؛ کرول 18NQ

گزارش‌های قبلی: Hamlin 1974، Dyson 1968:83-90، Muscarella 1968، Kroll 2005:68؛ Kramer 1977؛ 1975؛ Stein 1940 37-376؛ Rubinsin 1991. 2004؛ 1974

ملاحظات: تپه دینخواه واقع در ۱۰ کیلومتری جنوب شرق اشنویه ابعادی برابر ۳۶۰*۳۴۰ متر و ۱۵ متر ارتفاع دارد. تپه در اصل بزرگ تر بود، اما منتها الیه شمالی آن را آب رود گدار شسته و از بین برده است. پروژه حسنلو در سال‌های ۱۹۶۶ و ۱۹۶۸ در این محوطه به کاوش پرداخته و یافته‌های محوطه در کتاب حاضر به تفصیل معرفی و تحلیل شده‌اند.

مقدمه

۱ عصر مفرغ ایران، نویسنده: دکتر حسن طلایی، فصل سوم: عصر مفرغ در مناطق مختلف فلات ایران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۷۴

دینخواه اورمیه

دینخواه تپه در استان آذربایجان غربی ، در ۶ کیلومتری جنوب شرقی شهر اشنویه و در گوشه‌ی جنوب غربی حوضه‌ی آبریز دریاچه‌ی اورمیه قرار دارد. حوضه‌ی آبریز اورمیه با رودخانه‌هایی که از ارتفاعات پیرامونی سرچشمه می‌گیرند آبیاری می‌شود و نواحی اطراف این دریاچه یکی از حاصل خیزترین زمین‌های کشاورزی ایران به شمار می‌رود. دینخواه تپه در کرانه‌ی خاوری یکی از این رودخانه‌ها ، رود گدار ، واقع شده است که از مرتفع ترین بخش سلسله جبال زاگرس سرچشمه می‌گیرد و با حرکت در مسیر غرب به شرق به سواحل مردابی جنوب دریاچه می‌ریزد. این رودخانه پس از گذشتن از دامنه‌های کوه‌ها در تپه ماهورهای پست و سپس در دره عریضی جاری می‌شود که - توامان بنا به جغرافیا و سنت - به دو بخش منقسم است. بخش غربی آن اشنویه در کوهپایه هیا زاگرس و بخش شرقی آن سولدوز است که رد ساحل جنوبی دریاچه‌ی اورمیه قرار دارد. دینخواه تپه بزرگ ترین محوطه‌ی بخش غربی محسوب می‌شود و هم‌تای آن در بخش شرقی تپه‌ی حسنلو می‌باشد که در ۲۵ کیلومتری شرق دینخواه جای گرفته است. محل تلاقی کوه دره سور با رود گدار (در ۵/۸ کیلومتری شرق دینخواه) از قدیم الایام خط مرزی بین اشنویه و سولدوز قلمداد می‌شود. این نقطه‌ی باریک دره ، با آن که مانع صعبی نیست ، به موجب اسناد تاریخی ، از قرن دهم میلادی به بعد و ، به موجب داده‌های باستان شناختی منطقه ، از زمان‌های بسیار دورتر مرز سیاسی این دو دره تلقی شده است.^۱

از تپه باستانی دینخواه ۱۰۵ قبر کشف شده است.^۲

دوره دوم

از دوره‌ی دوم دینخواه ۶۸ قبر کشف شده است که از این میان ۱۹ مورد تدفین‌های خمره‌ای نوزادان می‌باشند.^۳

محوطه دینخواه تپه در اشنویه و در ۲۶ کیلومتری غرب حسنلو واقع شده است. این محوطه در نزدیکی حاشیه‌ی شرقی قوس سلسله جبال زاگرس و توروس و به فاصله‌ی اندکی از گردنه‌ی کله شین که آذربایجان را به کردستان عراق متصل می‌کند قرار گرفته

۱ مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده : گابریل پیتسورنو - گردآوری و ترجمه : صمد علیون ، علی صدرائی، نشر :

گنجینه هنر - ۱۳۸۸ - ص ۷

۲ مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده : اسکار وایت ماسکارالا - گردآوری و ترجمه : صمد علیون ، علی صدرائی، نشر :

گنجینه هنر - ۱۳۸۸ - ص ۵۰

۳ مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده : اسکار وایت ماسکارالا - گردآوری و ترجمه : صمد علیون ، علی صدرائی، نشر :

گنجینه هنر - ۱۳۸۸ - ص ۷۶

است. حفاری‌های دینخواه تپه در سال‌های ۱۹۶۶ و ۱۹۶۸ میلادی از سوی اعضای پروژه حسنلو اجرا شده است.^۱ دینخواه تپه در وهله‌ی اول با هدف کشف بقایای فرهنگی اوایل هزاره‌ی دوم ق.م حفاری شد. وجود بقایای مزبور در این محوطه با حفاری‌های سر اورل اشتاین مشخص شده بود. دینخواه تپه در راستای برنامه‌های پروژه‌ی حسنلو و در سال‌های ۱۹۶۶ و ۱۹۶۸ میلادی به سرپرستی رابرت هنری دایسون و اسکار وایت ماسکارالا حفاری شده است.^۲ در خود مغز سفال اغلب نشانه‌هایی از لایه لایگی، شبیه وضعیت موجود در سطح سفال، قابل مشاهده است که از دست ساز بودن آنها حکایت دارد.^۳

سطح شکست تکه سفال‌ها در اغلب موارد به صورت دندانه دندانه و نامنظم است. خمیره اغلب ریزاست... سطوح اغلب موجدار و ناصاف هستند و از ساخت آنها بدون استفاده از چرخ سفالگری حکایت دارند. (Hamlin 1971: 62-63) تاکیدها از نگارنده حاضر^۴ شاید انتساب و قدمت گذاری بر اساس تزئین و رنگ کمی غیر علمی باشد و انساب آن به پیش از اختراع چرخ صحیح تر باشد. ”محوطه‌ای با لایه‌های تمدنی از اعصار مفرغ و آهن که در دره‌ی اشنویه در جنوب غربی دریاچه‌ی ارومیه و در ۲۴ کیلومتری غرب محوطه‌ی بزرگ حسنلو واقع شده است. این تپه ۲۰ متر بلندی و ۴۰۰ متر قطر دارد، اما بخش اعظمی از جبهه‌ی شمالی آن را آب رودگذار شسته و با خود برده است. سر مارک اورل اشتاین در سال ۱۹۳۶ میلادی (۱۹۴۰، ص ۳۷۶-۳۶۷) به مدت شش روز حفاری‌هایی را در دامنه‌ی شمالی این تپه اجرا کرده و تنها به مواد فرهنگی عصر مفرغ دست یافته بود. هیئتی از دانشگاه پنسیلوانیا و موزه‌ی هنر متروپولیتن در سال‌های ۱۹۶۶ و ۱۹۶۸ میلادی و در راستای پژوهش‌های منطقه‌ای پروژه‌ی حسنلو این تپه را حفاری کرده است.“^۵

-
- ۱ مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده: آلان گیلبرت - پل استینفلد، گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدرائی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۸ - ص ۲۰۷
  - ۲ مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده: آلان گیلبرت - پل استینفلد، گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدرائی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۸ - ص ۲۴۷
  - ۳ آذربایجان در عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو - ۱۳۹۶ - ص ۱۷۵
  - ۴ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو - ۱۳۹۶ - ص ۱۷۵
  - ۵ تمدن‌های دشت سولدوز، دینخواه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدرائی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۴۸

دئز

«قلعه‌های «دئز» و «گویرچین لیک»: قلعه دئز ارزیل که قبرستان روستا در دامنه آن واقع شده است به دلیل برخورداری از موقعیت خاص جغرافیایی در ادوار مختلف به عنوان قلعه‌ای نظامی برای دفاع از روستاهای منطقه در مقابل غارتگران و چپاول گران مورد استفاده قرار گرفته است. قلعه گویرچین لیک طرز م نیز که به دلیل آشیانه کردن کبوتران در آن به این نام شهره شده است از قلعه‌های دیدنی منطقه است که عبور رودخانه طرزم از وسطش آن را به دو قسمت مجزا تقسیم کرده است. گذشته از این‌ها واقع شدن این روستا در منطقه‌ای بیلاقی باعث شده تا این منطقه از پوشش گیاهی خاصی برخوردار باشد و تقریباً حالت یک منطقه نیمه جنگلی به خود بگیرد که این امر در جذب گردشگران در فصل بهار بی تاثیر نیست.^۱

ذوالبین

«ذوالبین در ۲ کیلومتری شرق روستای ذوالبین و ۴۰۰ متری کرانه جنوبی رودخانه ذوالبین چای در غرب شهرستان هشترود در استان آذربایجان شرقی واقع است. در میان اهالی روستا رودخانه وزمین‌های اطراف تپه به اشاقی چای و خود محوطه به سلطان تپه سی مشهور است. ارتفاع بالاترین سطح تپه از زمین‌های اطراف ۲۴ متر است. بر اساس بررسی‌های سطحس ولایه نگاری، این محوطه روی پشته‌ای طبیعی به شکل بیضی شکل گرفته که خاک آن از شن و ماسه و قلوه سنگ‌های کوچک روخانه‌ای است. به قصد ایجاد کارگاه سنتی آجرپزی در نیمه جنوبی تپه حدود چهل درصد از آن با ماشین آلات سنگین خاک برداری و تخریب شده است.»^۲

۱ ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۴

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرين زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۵

راواز ماکو

”در سال‌های ۱۹۶۹-۱۹۷۸ موسسه باستان‌شناسی آلمان در تهران به سرپرستی ولفرام کلایس محوطه‌های بسیاری را در شمال غرب‌ایران بررسی کرد که از آن میان می‌توان به محوطه‌های راواز و یاخولی اشاره کرد؛ راواز (شکل ۳) بزرگترین محوطه بررسی شده از این دوره است که در بیرون از حوزه اورمیه، در شمال غربی سیاه چشمه در منطقه ماکو واقع است. خانه‌های مدور و ساختارهای راست گوشه و خیابان‌ها در پلان انتشار یافته از این محوطه دیده می‌شود. استقرار را دیواری با برج‌های مدور و یک دروازه تقویت کرده بود. راواز تنها محوطه فرهنگ کورا-ارس است که پلان شهری کامل می‌توان از آن ترسیم کرد. هیچ مکانی شبیه راواز تاکنون در شرق آناتولی، گرجستان، ارمنستان یا جمهوری آذربایجان شناخته نشده است (Kroll 2005: 116-117) محوطه یاخولی که قلعه حصاردار کوچکی در آن هست، در ۱۶ کیلومتری غرب ماکو قرار دارد و بادیوار سنگی دفاعی ضخیمی محصور شده است. بیرون قلعه و در داخل حصار گروه‌های پراکنده‌ای از خانه‌های دایره‌ای شکل را می‌توان مشاهده کرد. ظروف خاکستری یاخولی شباهت بسیار به لحاظ فرم و رنگ با سایر محوطه‌های فرهنگ یانیق دارد (شکل ۴ و ۲) (Kleiss & Kroll 1979)“^۱

ربط

”نپه‌ی ربط؛ استقرار بزرگ. کلایس در سال ۱۹۷۵ میلادی از این محوطه بازدید کرده و چند ماه بعد نگارنده برنامه‌ی بررسی در آن جا اجرا کرده است. هردو از این محل سفال خاکستری و سفال شیاری یافته‌اند.“^۲

---

۱ هشتادسال باستان‌شناسی ایران جلد دوم ، نویسنده: نسرین زبان بند ، نشر پازینه، صفحه ۵۸
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی
و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۴

زاغه

تپه زاغه در جنوب دشت قزوین و در محدوده شهرستان بوئین زهرا واقع است و از مرکز دهستان سگزآباد حدود ۸ کیلومتر فاصله و حدود یک ونیم هکتار مساحت دارد. ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف حدود ۵۰ سانتی متر است و به دلیل رسوب گذاری نسبتاً زیاد دشت در طول هزاره‌های گذشته بیشترین لایه‌های استقراری ادوار گوناگون تپه پایین تر از سطح زمین‌های اطراف قرار دارد. کاوش در تپه زاغه از سال ۱۳۴۹ به سرپرستی عزت الله نگهبان آغاز شد. فصول بعد این کاوش به سرپرستی وی و تنی چند از شاگردانش از جمله رضامستوفی فرد، مسعود گلزاری و صادق ملک شهمیرزادی ادامه یافت. از کارهای شاخص نگهبان لایه نگاری و تشخیص ۱۷ لایه استقراری در تپه زاغه بود (نگهبان ۱۳۷۶). نتایج بیشتر این کاوش‌ها به صورت مدون و مستمر انتشار نیافت، لیکن نگهبان برخی از نتایج این کاوش‌ها را در قالب گزارش مقدماتی، مقاله و سخنرانی در مجامع علمی عرضه کرد (نگهبان ۱۳۵۱، ۱۳۵۶، ۱۳۶۵، ۱۳۷۴، ۱۳۷۶، ۱۹۷۶، ۱۹۷۴، ۱۹۷۹، ۱۹۸۴) (Negahban ۱۹۸۴).

زندان سلیمان

”زندان سلیمان، استقرار به موجب نتایج کاوش‌های محوطه، این استقرار از عصر آهن دوم تا عصر آهن سوم مسکونی بود.“^۲

زندان شیطان

”زندان شیطان؛ استقرار سوئینی به وجود سفال خاکستری در این محوطه اشاره کرده است.“^۳

---

۱ هشتاد سال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مانی و صابر قیاسی، نشر پازینه، صفحه ۵۶۳
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹
۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹

زنگاوا

”زنگاوا؛ استقرار. اشتاین به همان سفال قرمز صیقلی مکشوفه از خسرو اشاره کرده است. تکه‌های سفال خاکستری، سفال شیاری و سفال قرمزاین محوطه در موزه‌ی بریتانیا قرار دارند.“^۱

زیر

”تپه‌ی زیر؛ پشته‌ی بزرگ (محوطه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی). کلایس از این محوطه مقادیر زیادی تکه‌ی مربوط به سفال‌های خاکستری و سیاه داغدار رایافته است که به افق سفال خاکستری تعلق دارند.“^۲

زیویه

تپه زیویه از شاهکارهای معماری مانایی-مادی در سده نهم تا ششم پ م در ۵۵ کیلومتری شهرستان سقز در شمال روستایی باهمین نام با ۴۰ هکتار وسعت و ارتفاع ۱۰ تا ۱۴۰ متری از سطح زمین‌های اطراف واقع است. موقعیت خاص طبیعی تپه در چشم‌انداز علت اصل و اساسی برای بنای چنین دژی بوده است (تصویر ۲).

برای نخستین بار از این بنای تاریخی در سالنامه آشوری ذکری به میان آمده و بیان شده که به دنبال شورش و طغیان اقوام مانایی (سده ۹ تا ۶ پ م) از بالای این تپه عملیات جنگی هدایت شده است (Bohmer ۱۹۶۴:۱۳).

اعتبار و شهرت جهانی زیویه به سال ۱۳۲۵ خ باز می‌گردد که بر اثر عوامل جوی و ریزش برف و باران قسمتی از رأس تپه تخریب و آثار و اشیاء به صورت اتفاقی کشف شد. در سال ۱۹۶۷ ساکنان روستای مجاور و همسایه تپه، گنجینه‌ای افسانه‌ای و یک تابوت بزرگ

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

تپه ها در آذربایجان باستان

وانی شکل انباشته از تزئینات طلا و نقره و کنده کاری‌های عاجی را پیدا کردند. روستاییان به ارزش یافته‌هایشان پی نبردند و برای آسان تر کردن تقسیمات، تزئینات و طلاها را تکه تکه کردند. اکنون این آثار فرهنگی در بهترین و بزرگ ترین موزه‌های جهان نگهداری می‌شود (۱: ۱۹۶۰: Kantor).

اولین عملیات باستان شناسی این منطقه را رابرت دایسون امریکایی در سال ۱۹۴۵ انجام داد. در تاریخ ۲۱/۸/۱۳۲۵ برای اولین بار در این منطقه ایوب ربنو به مدت ۱۲ سال حفاری تجارتي و سپس محمود راد کمتر از یک فصل آنجا را حفاری کرد. ربنو مقدار بسیار زیادی از آثار به دست آمده را از کشور خارج کرد (نگهبان ۱۳۷۶: ۱۶۷).

پس از ربنو علی حاکمی و علی سامی در سال ۱۳۲۶، صادق صمیمی در سال ۱۳۲۷، آندره گدار در سال ۱۳۲۸، فریدون توللی در سال ۱۳۲۹، محسن پیرامون در سال ۱۳۲۹، سعید گنجوی به همراه عباس ملکی در سال ۱۳۳۲، جواد کامبیز به همراه جرج کامرون در سال ۱۳۳۴، هیئت مشترک ایران و آمریکا به سرپرستی دایسون در سال ۱۹۵۶-۱۳۴۳/۱۹۵۸-۱۳۴۴ (کالیکان ۱۳۸۵: ۳۰)، علی اکبر سرفراز و عباس دانشور به همراه هیئت ژاپنی در سال ۱۳۴۷ و از سال ۱۳۵۴ تا سال ۱۳۵۷ هیئتی به سرپرستی نصرت الله معتمدی در قبل از انقلاب به حفاری و بررسی باستان شناختی در این محوطه پرداختند. (نگهبان ۱۳۷۶: ۱۶۷).

بیشترین حفاریات به خصوص حفاریات ایوب ربنو تجاری بوده و حفاران با حفاری‌ها و خاکبرداری‌های غیراصولی خود باعث ضرر و زیان بسیار به محوطه شدند و کارهای علمی بعدی را نیز با مشکل مواجه کردند.

مدارک حاصل از کاوش‌های زیویه شامل آثار معماری، قطعات اشیاء فلزی (مفرغ و آهن) و قطعات عاجی منقوش است. به طور کلی مدارک و شواهد باستان شناختی حاصل از کاوش‌های زیویه نشان دهنده‌ی مجموعه معماری اقوام مانایی است. اقوام مانایی در نیمه اول هزاره اول پیش از میلاد، در منطقه‌ای وسیع شامل آذربایجان و کردستان امروزی می‌زیسته‌اند (معتمدی ۱۳۷۵: ۳۵).

سفال‌های زیویه را کایلریانگ به قصد معرفی افق سفال عصر آهن متأخر شمال غرب ایران بررسی و منتشر کرد (Young ۱۹۶۵) و بویمیر در معرفی سفال مانایی آن را با سفال‌های زندان سلیمان شبیه دانست (Boehmer ۱۹۶۸). بعد از انقلاب اسلامی نصرت الله معتمدی مجدداً در سال ۱۳۷۳ حفاری‌ها را از سرگرفت و تا سال ۱۳۷۷ ادامه داد و بعد از توقیفی یک ساله، کاوش‌ها از سال ۱۳۷۹ به سرپرستی سیمین لک پور از سرگرفته شد و تا سال ۱۳۸۲ ادامه یافت (لک پور ۱۳۸۲). تا اینکه در سال ۱۳۸۷ کامیار عبدی به حفاری در زیویه با هدف بازبینی بررسی‌های انجام شده اقدام کرد (اقبال عزیزی، مکالمات شخصی).^{۱۴}

ساخسی

”ساخسی تپه؛ استقرار. اشتاین از این محل سفال خاکستری صیقلی یافته است.“^۱

ساخسی تپه (دره سولدوز)

موقعیت : ۳۶ درجه و ۵۶ دقیقه و ۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه : X26

دوره‌های فرهنگی : کرول : مس سنگی ؟ ، عصر آهن قدیم ، اواخر قرون میانه ، یانگ : دوره‌های سوم ، چهارم ، ششم ، احتمالاً مس سنگی (قس. اشتاین) ، سامنر : دوره‌های اول ، سوم ، چهارم - پنجم

کد محوطه در بررسی : یانگ / سامنر : محوطه ۲۷ ، کرل : NQ60

گزارش‌های قبلی : Stein 1940 :386-387.Kroll 2005:71

ملاحظات : ریخت این تپه کاملاً شبیه تپه حسنلوست به طوری که از یک تپه مرکزی بلند (به قطر ۲۲۰ متر) با ۶/۳ هکتار مساحت و یک تپه کوتاه پیرامونی که ۴/۹ هکتار مساحت دارد تشکیل شده است. تپه ارگ ، با راس تخت ، ۱۰ متر ارتفاع دارد و به عنوان قبرستان استفاده شده و بر روی تپه کوتاه ، روستایی شکل گرفته است. محوطه در ۱۲ کیلومتری شرق نقده و ۵ کیلومتری جنوب روستای محمدیار قرار دارد. کرول : « محوطه استقرار . اشتاین اینجا سفال خاکستری صیقلی یافته است » (۲۰۰۵ : ۷۱) . اشتاین دور تپه کانالی به عمق ۲ متر و عرض ۴ متر دیده بود. یادداشت‌های بررسی سامنر : « ارگ با راس تخت. راس تپه ۷۲ در ۵۰ گام است. تپه در حالت کلی احتمالاً در هر طرف یک سوم طول بیشتری دارد ». در بررسی سامنر محوطه در ضلع شمالی مردابی قرار دارد که اکنون خشک شده است.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۲

سالامان تپه (نام دیگر : سلمان تپه ، دره سولدوز)

موقعیت : ۳۷ درجه و ۰ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۲۶ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه : U18

دوره‌های فرهنگی : کرول : نوسنگی ، یانگ / سامنر : دوره‌های اول ، X
کد محوطه در بررسی : کرول : NQ51 ، یانگ / سامنر : محوطه ۱۸ ، ویت : محوطه ۶-۷۷
گزارشهای قبلی : Voigt 1983:269.fig .120

ملاحظات: یادداشت‌های بررسی سامنر : « مستطیلی ، ۷۵ قدم طول. دو چاله کم عمق در بالا کاوش شده ». ابعاد محوطه بر اساس تصاویر ماهواره‌ای ۲/۱ هکتار بر آورد می‌شود. محوطه در ۲ کیلومتری شرق حسنلو قرار دارد. سامنر سفال‌های نوع حاجی فیروز را اینجا یافته است و ویت نیز در بازدیدی که بعداً داشت نمونه‌های این سفال‌ها را یافته بود.

سراک بابا

”سراک بابا (چراک بابا)؛ استقرار سوئینی به سفال خاکستری از این محوطه اشاره کرده است.“^۱

سرخاب

”تپه سرخاب در دشت ساوجبلاغ واقع شده است و اطلاعات درباره این محل محدود است به نوع سفال‌هایی که از آن به دست آمده است. خانم ملکی در معرفی سفال‌های تپه سرخاب چنین نوشته است: «تپه سرخاب یکی از تپه‌هایی بود که در نزدیکی اسماعیل آباد واقع شده و به وسیله روستاییان تخریب و ویران شده است. از این محل سفال‌های منقوشی که نقوش با رنگ سیاه

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹

روی زمینه‌ای قرمز کشیده شده بودند و مشابه سفال‌های اسماعیل آباد بودند به دست آمده است.^۱

سرگیز (نام‌های دیگر : گرد موسی ، سرجیس ، دره اشنویه)

موقعیت : -

شماره ارجاع در نقشه : -

دوره‌های فرهنگی : سامنر : دوره‌های دوم / سوم a / سوم b / ششم / هفتم ؟ x پکورلا و سالوینی / کرول : عصر آهن اول ؟

کد محوطه در بررسی : بانگ : H ، کرول : ۲۶ NQ ، پکورلا و سالوینی : محوطه ۱۴۰

گزارش‌های قبلی : Pecorella and Salvini 1984:178.FIG 23 Stein 1940 :365-366 F10 No140

ملاحظات : لت ۷۰-۵ بررسی سامنر. محوطه در ساحل دست راست گذار در جنوب شرق تپه دینخواه قرار دارد. پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴:۱۷۸) آن را محوطه‌ای با پلان بیضی (۳۵*۱۸ متر و ارتفاع ۱۵ متر) و کناره‌های شیب دار توصیف کرده‌اند. محوطه کنار نهری امروزی در شرق - جنوب شرق دینخواه در بخش جنوبی دره اشنویه واقع شده است . (Pecorella and Salvini ۱۹۸۴)

سغندل

”قلعه باستانی سغندل: آثاری از یک قلعه‌ی باستانی در ۵ کیلومتری شرق ورزقان و ۲ کیلومتری شمال غربی روستای سغندل قابل مشاهده است. این قلعه در هزاره‌ی اول قبل از میلاد توسط ساردوری دوم پادشاه اورارتو تخریب شده و در کنار آن در کتیبه سنگی با خط میخی شرح فتوحات خود را حک نموده است.

قلعه‌ی ساردور سغندل: براساس محتویات کتیبه میخی اورارتویی، این دژ در شرق قلعه باستانی سغندل و به دستور ساردوری دوم پادشاه اورارتو و برای نمایاندن قدرت خود به جهانیان ساخته شده است. تشکیلات این استحکامات عبارت است از: یک قلعه مرکزی که در مرتفع ترین نقطه بنا شده و هنوز دیواره ضخیم و برج نماها و در گوشه‌های دیوار برجستگی‌هایی دیده می‌شود. هیئت باستان شناسی آلمانی در سال ۱۹۶۷ میلادی قلعه ساردور را بررسی کرده‌اند و بار دوم در ماه می ۱۹۷۱ میلادی در حین بررسی مشخص نمودند که قلعه‌ی باستانی سغندل توسط پادشاه اورارتو مسخر و قلعه‌ی دیگری در شرق آن بنا شده است (نوری، ۱۳۸۳: ۶۳) به نقل

تپه ها در آذربایجان باستان

از (گزارش سفرهای باستان شناسی هیئت آلمانی صفحه ۲۱۱)“

سگزآباد

”تپه سگزآباد [با نام محلی قره تپه] در ۸ کیلومتری شمال روستای سگزآباد قرار دارد. ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف حدود ۵ متر و دارای آثاری از اواخر هزاره سوم تا قرن چهارم ق م است (ملک شه میرزادی ۱۳۷۲). از ویژگی‌های مهم آن توالی آثار معماری اواخر عصر مفرغ با عصر آهن I است (Talai ۱۹۸۳). کاوش‌های غیرمجاز فراوانی در آن صورت گرفته و هیئت‌هایی از بلژیک آلمانی و آندنبرگ [و ژاپن] در سال ۱۳۴۵ کاوش‌های محدودی در حد چند گمانه کوچک در آن انجام داده‌اند که به دلیل چشمگیر نبودن نتیجه آنها، متوقف شده است، همچنین در سال ۱۳۴۷ ترومپل مان (نگهبان ۱۳۷۶) و امیرماهانی (ورجاوند ۱۳۴۹: ۳۵) و ملک شه میرزادی (۱۳۵۶) در آن کاوش کردند.

این تپه نیز مربوط به دوره نوسنگی با سفال و حداقل اوایل هزاره ششم پ م است (فاضلی نشلی ۱۳۸۶ و فاضلی نشلی و دیگران ۱۳۸۶ الف).“

سگزآباد (به تاتی: سزجوه) یکی از شهرهای استان قزوین است که در بخش مرکزی شهرستان بوئینزهرا قرار دارد. جمعیت این شهر طبق سرشماری سال ۱۳۸۵، برابر با ۴,۹۵۸ نفر بوده است.

اهالی سگزآباد از قوم تات هستند و زبانشان تاتی است [۵][۶][۷][۸].

تپه سگزآباد واقع در دشت قزوین در منطقه بوئین زهرا یکی از تپه‌های باستانی ایران است که به اواخر هزاره دهم پیش از میلاد تا دوره هخامنشی باز می‌گردد. آثار بدست آمده از این تپه به هزاره دوم پیش از میلاد تا دوره هخامنشی بر می‌گردد. همچنین در این دوره استقرار عصر آهن نیز مشهود است. تپه سگزآباد یکی از قدیمیترین مناطق سکونت و یکجانشینی انسان در فلات ایران است. انسان‌هایی که حتی با فناوری ذوب فلزات هم آشنایی داشتند. تپه سگزآباد یکی از تپه‌های سه‌گانه باستانی ای می‌باشد که در فاصله‌های نزدیک به هم در منطقه بوئین زهرا در جنوب شرقی استان قزوین قرار گرفته‌اند. این سه تپه بنامهای تپه زاغه، تپه قبرستان و تپه سگزآباد با قدمتی بین هفت تا نه هزار سال، یکی از قدیمیترین سایت‌های باستان‌شناسی دنیا می‌باشند.

تپه سگزآباد در فاصله هشت کیلومتری شمال سگزآباد و در بین مزارع گندم و جو قرار گرفته‌است. ارتفاع تپه زیاد نیست ولی در بین مزارع پست و کم ارتفاع منطقه به راحتی قابل تشخیص است. متأسفانه این تپه ارزشمند باستانی در وضعیت بسیار نامناسبی نگهداری می‌شود. راه رسیدن به آن بسیار ناهموار و خاکی است و دور تا دور تپه هیچ حصار و مانع و نگهبان یا حتی تابلویی که به

۱ ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مانی و صابر قیاسی، نشر پازینه، صفحات ۵۶۴ و ۵۶۵

بازدیدکنندگان تنها کمی اطلاعات بدهد، وجود ندارد. احتمالاً این تپه بزودی شخم هم بخورد و برای کشت گندم و جوی دیم مورد استفاده قرار بگیرد. اگر از سمت شمال وارد تپه شوید تعداد بسیار زیادی سفال شکسته طرح دار و حتی تعدادی استخوان غیرقابل تشخیص بسیار فرسوده توجه شما را به خود جلب خواهد کرد.

«مطالعات باستانشناسی در منطقه‌ی فلات مرکزی ایران، نسبت به منطقه غرب به ویژه جنوب غربی بسیار جدید است و سابقه آن به سال ۱۹۳۰ میرسد. تا پیش از حفاریهای دانشگاه تهران در دشت قزوین، آثار به دست آمده از تپه‌ی «سیلک» کاشان، شاخص ادوار مختلف دوران نوسنگی در فلات مرکزی ایران بود. ولی، با انجام حفاریها در دشت قزوین و مطالعات انجام شده پسین بر روی آثار به دست آمده از تپه‌های سهگانه «زاغه»، «قبرستان» و تپه «سگزآباد» مشخص شد که تاریخ گونه‌گونی فرهنگ را در فلات مرکزی ایران از دوران نوسنگی تا میانه دوره هخامنشی میتوان در این سه تپه باستانی مورد مطالعه دقیق قرار داد.»

مارکوپولو در سفرنامه خود از شهر سگزآباد نام برده و آن را سر راه جاده ابریشم خوانده‌است [۲]. جلال آل احمد نیز در کتاب معروف تاتنشینهای بلوک زهرا به معرفی سگزآباد و مقایسه آن با ابراهیمآباد پرداخته‌است.

سوجه (دره اشنویه)

موقعیت: ---

شماره ارجاع در نقشه: ---

دوره‌های فرهنگی: سامنر: دوره‌های دوم / سوم، چهارم؛ پکورلا و سالوینی / کرول: عصر آهن سوم، اسلامی

کد محوطه در بررسی: یانگ: E؛ کرول: ۲۴ NQ؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۴۱

گزارش‌های قبلی: Pecorella and Salvini 1984: fig.23 Stein 1940: 365; F10 No.141

ملاحظات: لت ۴-۷۰ در بررسی سامنر، پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴: ۱۷۸) تپه را بیضوی (۶۵×۶۰ متر، ارتفاع ۲۰ متر) با روستایی امروزی در اضلاع شمالی و غربی آن توصیف کرده‌اند. در رأس تپه بقایای استحکامات نظامی مشاهده شده است که آگاهان محلی زمان ساخت آنها را در سال ۱۹۴۷ دانسته‌اند. محوطه در مرکز دره اشنویه در شمال رود گدار واقع است.

سه گرد

”سه گرد؛ سه پشته‌ی پست (محوطه‌ای باچند دوره‌ی تمدنی). در میان تکه‌های سفالی که اشتاین جمع آوری کرده استو اکنون در موزه‌ی بریتانیا نگه داری می‌شوند (ANE ۱۵۰۲۷۰ ۱۵۰۲۷۲-۲۷۵) سفالینه‌ای با پوشش گلی قرمز مایل به قهوه‌ای از عصر آهن قدیم است.“^۱

”سه گرد؛ چند پشته‌ی پست. اشتاین به وجود «سفال‌های سیاه و خاکستری تیره‌ی داغدار» اشاره می‌کند.“^۲

سه گردان (دره اشنویه)

موقعیت : -

شماره ارجاع در نقشه : -

دوره‌های فرهنگی : کرول : عصر آهن قدیم

کد محوطه در بررسی : کرول : NQ32 ، پکورلا و سالوینی ، محوطه ۱۳۹

گزارش‌های قبلی : Dyson 1969:179-5-25 : Muscarella 1969 : BIB IRAN I:2154-62 : Deshayes 1973 : Muscarella 1971 c:169-170 ، Muscarella 1971 d:5-28 Pecorella and Salvini 1984 : Muscarella 1973a : 178-180 Stein 1940 :376-377.178.fig 23 G10 NO.139

ملاحظات : یازده تومولوس یا گورپشته واقع در ۵ کیلومتری شرق تپه دینخواه بین ۱۵ تا ۶۰ متر قطر و ۵/۰ تا ۸ متر ارتفاع. تعدادی از این گورپشته‌ها را پروژه حسنلو کاوش کرده است. برخی از آنها دارای اتاقک تدفین بودند. ماسکارلا با بازنگری در دیدگاه قبلی خود، این گورپشته‌ها را به دوره مایکوب تاریخ گذاری کرده است.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

سه گردان اورمیه

”در ماه مه سال ۲۰۰۲ میلادی، سه دهه پس از مباحثات اخیر، النایزبیتسر، پژوهش گر روسی شاغل در موزه‌ی هنر مترو پولیتن، نگارنده را از وجود مقاله‌ای به قلم تریفونوف و کتابی به قلم رزپکین مطلع می‌کند. این دو پژوهش در آثار خود که هر دو در سال ۲۰۰۰ چاپ شده‌اند با زیر سوال بردن قدمت پیشنهادی نگارنده برای تومولوس‌های سه گردان ادعا می‌کنند که تومولوس‌های مزبور در عصر مفرغ قدیم ساخته شده‌اند. تریفونوف به نبود تومولوس‌های دیگر در ایران و نیز فقدان مواد مطالعاتی تطبیقی در زمان حفاری تومولوس‌های سه گردان توجه می‌دهد، دو موضوعی که، به اذعان وی، شناسایی قدمت دقیق آنها را دشوار می‌ساخت.“^۱

”تومولوس‌های سه گردان در حدود ۵ کیلومتری شرق دینخواه تپه قرار دارند و با چشم غیر مسلح از آن دیده می‌شوند. تومولوس مزبور حدود ۱ کیلومتر پایین تر از غرب تپه‌ی ماهورهایی که مرز شرقی دره را شکل می‌دهند برپا شده‌اند. مهم ترین محوطه‌ای که در آن حوالی شناسایی شده است شهری اورارتویی است که اخیراً در همان تپه ماهورها، اندکی در سمت شمال غربی، کشف شده و اکنون قلاتگاه خوانده می‌شود. محوطه‌ی اخیر به سبب وجود دو چشمه‌ی زیبا که از صخره‌ها سرچشمه گرفته و مزارع پایین دست را آبیاری می‌کنند در منطقه معروف است. تمامی تومولوس‌ها به وضوح از قلاتگاه و نیز از جاده‌ی امروزی نرده به اشنویه، که درست از پای این تپه عبور می‌کند، قابل مشاهده‌اند. روستای چشمه گول در فاصله‌ی حدود ۵۰۰ متری شمال غرب این تومولوس‌ها قرار دارد.“^۲

سیاوان (دره اشنویه)

موقعیت: --

شماره ارجاع در نقشه: --

دوره‌های فرهنگی: --

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۷

گزارش‌های قبلی: Kleiss 1978: 18, fig.7, upper left

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، گاه نگاری و فرهنگ سه گردان: فاز سوم، نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدراپی

و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۸۶

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، تومولوس‌های سه گردان: گزارش مقدماتی، نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدراپی

و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۶۰

تپه ها در آذربایجان باستان

ملاحظات: استحکامات مستطیلی شکل در جنوب روستایی به همین نام، بین قلعه قلع و عین الروم.^۱

سیلک

قدمت قبرستان قدیمی تر سیلک A، کشف یک عدد مهر استوانه‌ای از دوره جدید آشور از قبری در سیلک B و نیز این تصور وی که این فرهنگ باستان شناختی متعلق به قوم ماد بود و نام این قوم نخستین بار در اسناد مکتوب آشوری مربوط به سال ۸۳۴ ق.م آمده است. بر این اساس، گیرشمن ادعا می‌کند که سیلک B باید قبل از زمان ذکر نام مادها در این سند آشوری آغاز شده بوده باشد. سال‌ها قبل، یعنی در سال ۱۹۴۸ میلادی، شافرمنطق گیرشمن در این تاریخ گذاری را زیر سوال برده و قدمت ۱۲۰۰-۱۴۰۰ ق.م را برای سیلک A و ۱۱۰۰-۱۲۵۰ ق.م را برای سیلک B پیشنهاد داده بود، البته وی قدمت سیلک B را بیش از حد عقب برده و نظر وی در این باره پذیرفتنی نیست (Dyson 1965: 200-201 1963. Young، Medvedskaya 1983) با این تفصیل، به اعتقاد نگارنده حاضر تاریخ گذاری گورهای قدیمی تر سیلک A و گیان A به مفرغ میانی سوم، مفرغ جدید و احتمالاً آهن دوره اول شاید مناسب تر باشد (ر.ک Piller 2004، Helwing 2005، 40-41، Ditmann 1990 Touroverz 1989، Piller 2004)^۲

سینگان (نام‌های دیگر: سینگا، سینجان، دره اشنویه)

موقعیت :-

شماره ارجاع در نقشه :-

دوره‌های فرهنگی :-

کد محوطه در بررسی: یانگ: A، کرول: NQ16، پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۸

گزارش‌های قبلی: Pecorella and Lehman-Haupt 1910: 247 Stein 1940: 366. Salvini 1984: 178. fig. 23 E10 No. 138

۱ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو -

۱۳۹۶- ص ۳۶۶ تا ۳۹۰

۲ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو

۱۳۹۶- ص ۳۷

ملاحظات: این محوطه ، که استقرارگاه و دژ کوچکی است ، در دامنه‌های شمالی انتهای غربی دره اشنویه در ۵ کیلومتری جنوب شرق اشنویه قرار دارد. پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴:۱۷۸) اشاره کرده‌اند که محوطه تقریباً به کلی زیر خانه‌های جدید مدفون شده است. اشتاین آن را تپه‌ای بزرگ (به ارتفاع ۱۲ متر) خوانده است.

سیمینه رود

”تپه‌ی سیمینه رود؛ محوطه‌ای بزرگ با چند دوره‌ی تمدنی در مجاورت سیمینه رود. این تپه را سوئینی محوطه‌ی T23 خوانده و کلایس در سال ۱۹۷۶ میلادی از آن دیدن کرده است. هر دو پژوهش‌گر از این محوطه تکه‌های مربوط به سفال خاکستری رایافته‌اند.“^۱

سینگان

تپه سینگان (نام‌های دیگر : سینگا ، سینجان ، دره اشنویه)
موقعیت :-

شماره ارجاع در نقشه : -

دوره‌های فرهنگی :-

کد محوطه در بررسی : یانگ : A ، کرول : NQ16 ، پکورلا و سالوینی : محوطه ۱۳۸

گزارش‌های قبلی : Pecorella and :Lehman-Haupt 1910 :247 Stein 1940 :366.Salvini 1984 :178.fig .23 E10 No.138

ملاحظات : این محوطه ، که استقرارگاه و دژ کوچکی است ، در دامنه‌های شمالی انتهای غربی دره اشنویه در ۵ کیلومتری جنوب شرق اشنویه قرار دارد. پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴:۱۷۸) اشاره کرده‌اند که محوطه تقریباً به کلی زیر خانه‌های جدید مدفون شده است. اشتاین آن را تپه‌ای بزرگ (به ارتفاع ۱۲ متر) خوانده است.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی
و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۷

شاه تپه

”شاه تپه؛ دژی با پله‌های صخره کند. یافته‌های سطحی نایاب است. تنها چند تکه‌ی سفالی جمع آوری شده است که می‌توان به عصر آهن سوم تاریخ گذاری کرد. این دژ از آن رو در کاتالوگ حاضر ارایه شده است که امکان دارد قدیمی تر باشد.“^۱

شاه تختی

محوطه استقراری «شاه تختی» در ۴۲ کیلومتری شمال غرب شهر نخجوان، در بخش «شورور» واقع شده و شامل محوطه قلعه و گورستان است. گورستان «شاه تختی» از موقعیت استراتژیک خاصی برخوردار است. در شمال شرق آن جلگه وسیع و حاصلخیزی قرار دارد و در جنوب آن ایران واقع شده و در غرب آن رود ارس جاری است.

قلعه «شاه تختی» در غرب گورستان و شهر باستانی قرار داد. قلعه بر روی تپه‌ای نه چندان بلند میان گورستان شرقی و راه غربی واقع شده و در بین اهالی بومی محل با نام «گااور قلعه» شناخته می‌شود. قلعه با پلانی در جهت شمالی - جنوبی فضایی به مساحت ۲ هکتار را اشغال کرده است. در عصر مفرغ میانی، گرد قلعه حصار ی سنگی از سنگ‌های آهکی با تراش چهار گوش ساخته شده بود. تنها ملات مورد استفاده در این حصار گل بوده است.^۲

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۷
۲ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲:۲۲

شور تپه

«شور تپه» در ۴۵ کیلو متری شمال غرب شهر نخجوان در حوزه اداری بخش «شرور» نخجوان، در دامنه شمال شرقی روستای «قشلاق عباس» وابسته به بخش اداری «عبالله» واقع شده است و ۱۰۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. در مجاورت تپه، کانالی خاکی موجود است.^۱

ظروف منقوش بسیاری که از گورها به دست آمده امروزه در موزه تاریخ نخجوان نگهداری می‌شوند.^۲

شهران

«دره‌ای است که با شیب ملایمی از شرق به غرب به سفیدرود منتهی می‌شود. این دره شامل دو قسمت شهران بالا و شهران پایین است و از شمال به حلیمه جان و از جنوب به محوطه باستانی اصطخ جان و از شرق به کوه و منطقه جنگلی بالا شهران و از غرب به سفیدرود محدود می‌شود.

اولین فصل کاوش‌های شهران را در قسمت شهران پایین و هیئت ژاپنی (Fukai ۱۹۷۷:۶۶) و دومین فصل کاوش‌های آن را در سال ۱۳۶۵ هیئت ایرانی به سرپرستی محمدرضا خلعتبری در مسیر جاده سد تاریک به شهران، شهران به اصطخ جان و شهران به خرشک پایین انجام و در دو فصل دیگر هم ادامه داد (خلعتبری ۱۳۷۰: ۱۰۵).

در جریان این کاوش‌ها قبور اوایل هزاره اول پ م کشف شد و در آنها تعدادی گردنبند متنوع از جنس عقیق، لاجورد، خمیر شیشه و فلز و سیلندرها و مهرهای نقش دار و ظروف متنوع سفالین به دست آمد (فلاحیان ۱۳۸۹: ۲۰۳).^۳

---

۱ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲: ۲۵-۵/۲۵

۲ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲: ۲۵-۷/۵

۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی - فیروزه بابایی نژاد و دریا سیری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۱

شیخ احمد

موقعیت: -
شماره ارجاع در نقشه:-
دوره‌های فرهنگی: سامنر: I
کد محوطه در بررسی: ، ۷۷-۱۰: dj
گزارش‌های قبلی: -
ملاحظات:-

شیخ معروف (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۱۸ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۵ دقیقه و ۳۰ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: EE27
دوره‌های فرهنگی: -
کد محوطه در بررسی: ویت: ۷۷-۱۶
گزارش‌های قبلی: -
ملاحظات: در حال حاضر اطلاعاتی از محوطه در دست نیست. مختصات فوق مربوط به روستایی امروزی به همان نام در جنوب شرق سولدوز است.

شیرچاک

۳ از توابع شهرستان رودسر است و در شمال امام و شمال غربی تماجان واقع شده. شیرچاک را در سال ۱۳۴۰ هیئتی به سرپرستی محسن مقدم کاوش و متاسفانه صرفاً گزارش مختصری منتشر کرد (مقدم ۱۳۴۵: ۱۰-۱۱).

در جریان این کاوش حدود ۲۰ قبر حفاری شد که به همراه اجساد اشیاء گوناگونی داخل آنها قرار داده بودند. این اشیاء بیشتر شامل مهره‌های گردنبند از عقیق، گچ و سنگ حدید، آویزهایی از طلا با دواگیری متحدالمرکز بر روی آنها، یک خلخال کوچک ناقص از طلا، تعدادی سر پیکان مفرغی و تعدادی ظرف سفالین سیاه رنگ ساده و ناقص به انضمام پیکره‌ای سفالی، خاکستری و توخالی بود. به نظر سرپرست این کاوش آثار قبور مربوط به ۱۲۰۰-۱۰۰۰ پ م است (آبیار ۱۳۷۵: ۸۹)۴

شیزر

۴ تپه شیزر در بررسی‌های دانشگاه ابهر در سال ۱۳۷۹ شناسایی شد (گنجوی ۱۳۷۹). لیلی نیاکان نیز در سال ۱۳۸۴ در مقاله‌ای به معرفی آن پرداخت و آن را محوطه‌ای مربوط به عصر آهن دانست (Niakan ۲۰۰۵). تپه شیزر در نزدیکی روستایی به همین نام از توابع بخش ضیاءآباد در ۳۵ کیلومتری جنوب تاکستان و در میان دره‌ای میان کوهی در جنوب خررود واقع است. فاصله آن از راه اصلی همدان-تاکستان ۴ کیلومتر و ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف در حدود ۱۹ متر است.

بر اساس داده‌های فرهنگی و نتایج تاریخ گذاری می‌توان گفت نهشت‌های باستان شناختی ترانشه I در بردارنده آثار عصر آهن و مفرغ و ترانشه II در بردارنده آثار عصر مفرغ و مس سنگی است (ولی پور ۱۳۸۵)۵.

---

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۱

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مانی و صابر قیاسی، نشر پازینه، صفحه ۵۶۶

شیطان آباد (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۴۷ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاه در نقشه: R19

دوره‌های فرهنگی: یانگ / سامنر: دوره اول

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۱۱

گزارش‌های قبلی: ---

ملاحظات: یادداشت‌های بررسی سامنر: « در غرب شیطان آباد و احتمالاً زیر روستا آبی به همین نام [..] ». « مختصات آن در تصاویر ماهواره‌ای بر اساس موقعیت روستای امروزی تعیین شده است.

مساحت تخمینی آن ۲/۳ هکتار است.

شین آباد

«شین آباد، تپه‌ای در زیر یکی از روستاهای امروزی (محوطه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی). در میان تکه‌های سفالی که نگارنده در سال ۱۹۷۵ میلادی جمع آوری کرده است نمونه‌های پرشماری از سفال شیاری دیده می‌شود.»^۱

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۴

ضحاک

«قلعه ضحاک یا آژدهاک هشتروند از یادگارهای عهد ماد یا اشکانی» به احتمال زیاد این قلعه به نام آستیاک پادشاه مادی است که بعدها آژدهاک و با تصرف ایران توسط مسلمانان عرب زبان به عربی قلعه ضحاک نامیده شده است. البته قلعه‌های زیادی با این نام در ایران پراکنده است.^۱

طارم

«در نخستین فصل بررسی منطقه در سال ۱۳۸۶ به سرپرستی ارض الله نجفی (نجفی ۱۳۸۶) ۹۶ محوطه از دوران‌های گوناگون شناسایی شد. شواهد استقرار در این منطقه شامل آثاری از دوران پیش از تاریخ تا دوران اسلامی است. استقرارهای پیش از تاریخی این منطقه محدود به دو محوطه گورقلعه ۱ (۰۰۱) و قره قوم (۰۹۱) است.»^۲

عجب شیر

«عجب شیر، استقرار کوچکی روی تپه‌ی طبیعی، در جریان برنامه‌ی بررسی نگارنده و کلایس در سال ۱۹۹۱ میلادی سفال خاکستری و سفال شیری از این محوطه جمع آوری شده است.»^۳

---

۱ پیرامون تاریخ وزبان آذربایجان، فصل دهم: عهدنامه‌های گلستان و ترکمنچای، نویسنده: حیدرپیر علیلو، انتشارات ایران شناخت، صفحه ۴۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۷

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۷۰

عجم تپه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۶ دقیقه و ۵۹ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ۲۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: R24

دوره‌های فرهنگی: سامنر: دوره III یا پس از آن

کد محوطه در بررسی: سامنر: فاقد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: محل این محوطه در هیچ نقشه‌ای درج نشده بود نگارنده حاضر بر اساس جهت‌هایی که سامنر نسبت به سایر محوطه‌های دره سولدوز برای آن ثبت کرده بود، موقعیت تقریبی آن را در جنوب شرقی روستای امروزی مهماندار تعیین کرده است. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: تپه کم ارتفاعی با دو راس - تقریباً سترون. گودال گردی در راس حفر شده است. ۸۰ قدم قطر.

عجم لوا (دره سولدوز)

موقعیت: احتمالاً ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۱۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۳۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: YU20

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: دوره I

کد محوطه در بررسی: یانگ /سامنر: محوطه ۸

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: از این محوطه که در کنار جاده منتهی از روستای آقاییگلو به روستای حاجی فیروز قرار دارد، اطلاعات چندانی در دسترس نیست.

عجم لو ۲ (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه ۵۸ دقیقه و ۲۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۶ دقیقه و ۵۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: S22

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: دوره I

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲۰

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: اسن محوطه در سمت جنوب شرق روستای امروزی عجملو و تپه‌های دالما و در سمت شمالی رود گذار قرار دارد. به دلیل ساخت سازه‌های جدید، ابعاد محوطه را نمی‌توانم اندازه‌گیری کرد.

عجملو ۳ (دوره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۲۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۵۴ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q22

دوره‌های فرهنگی: سامنر: دوره‌های VIII، III

کد محوطه در بررسی: -

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این محوطه کوچک را سامنر در سال ۱۹۷۰ شناسایی کرده اما کد محوطه به آن اختصاص نداده است. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: این محوطه، محوطه ۲۰ تئودور کایلریانگ نیست: ۴۰ قدم قطر، کم ارتفاع و پوشیده از سنگ، جاده کنار رودخانه منتهی به عجملو از روی محوطه عبور می‌کند. در حدود ۱ مایلی شمال غرب روستا، در پایین دست تپه قلعه (که در بالا دست روستای دالما قرار دارد).

عقرب تپه

”عقرب تپه (شکل ۱) یکی از سه تپه‌ی واقع در مجاورت روستای کنونی دالما در شمال غربی ایران است. این تپه در دره‌ی سولدوز و در جنوب غربی حسنلو در مجاورت پشته‌ی کم ارتفاعی قرار دارد که دشت حسنلو را از شهر امروزی نقده جدا می‌کند. یکی از سه تپه‌ی مزبور، موسوم به دالما تپه، در سال ۱۹۶۱ میلادی حفاری شده و بقایای عصر نوسنگی از آن یافت شده است. در تپه‌ی سوم تازمان انتشار مقاله‌ی حاضر کاوشی صورت نگرفته بود.

عقرب تپه در حدود ۳ کیلومتری حسنلو واقع شده است و تقریباً ۴۵ دقیقه با پای پیاده از آن فاصله دارد. هر دو محوطه به هم دیگر دید دارند، اما به سبب پشته‌ی کم ارتفاعی که در جنوب عقرب تپه قرار گرفته است دشت نقده (=سولدوز) از عقرب تپه دیده نمی‌شود. جاده‌ای که امروزه نقده را به نقاط شمالی متصل می‌کند از حدود ۷۰۰ متری غرب عقرب تپه می‌گذرد.

معلوم نیست جاده‌ی یاد شده در روزگار باستان نیز پیشینه داشته است یا خیر. قط عقرب تپه پیش از شروع حفاری‌ها حدود ۵۲ متر ارتفاع آن حدود ۶ متر بود. در ۱۰۰ متری جنوب غربی این تپه چشمه‌ای وجود دارد که زمین‌های اطراف را در سال ۱۹۶۴ میلادی، زمان کاوش محوطه، باتلاقی و صعب العبور کرده بود. این محوطه مستقیماً روی صخره‌ای بنا شده که تنها صخره‌ی قابل مشاهده در منطقه است.^۱

اسکار وایت ماسکارالا:

”این دژ دو بار دچار ویرانی شده و پس از ویرانی دوم بلافاصله تجدید بنا شده است. سفال‌های به دست آمده از هر سه فاز این محوطه دقیقاً با سفال‌های مکشوفه از برخی از محوطه‌های اورارتویی ویران شده در شرق ترکیه و شمال غرب ایران یکسان هستند و گواه دیگری بر تجانس فرهنگ مادی اورارتویی در سراسر قلمرو و این دولت به شمار می‌روند. سفال‌ها و سایر اشیای مکشوفه از عقرب تپه به همراه نمونه‌های مکشوفه از حسنلو از اجتماع فرهنگی واحدی نشأت گرفته‌اند (Muscarella & Dyson 1989:21، 22) ^۲“

”در عقرب تپه پنج نمونه‌ی کربن ۱۴ جهت قدمت‌یابی آزمایش شده است. در محاسبه‌ی قدمت‌هایی که ذیلاً ارائه می‌شود از ضریب نیمه عمر (نیمه جان) ۵۷۳۰ سال استفاده شده است. برای دوره‌ی اول ۸۳۸ تا ۷۲۴ ق.م.، برای دوره‌ی دوم ۶۵۲ تا ۵۴۲ ق.م.

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۰۸

۲ حسنلو و اورارتو. گردآوری و ترجمه: علی صدراپی و صمدعلیون. ناشر: پروژه ترجمه حسنلو. ص ۹۵

و برای دوره‌ی سوم احتمالاً (به فرض تعلق نمونه‌ی ۸۹۳-p ناهنجار فرض شده است.^۱

عقرب تپه (نام دیگر دالما ۲: دوره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۳۷ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q21

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن II-III عصر آهن III اورارتویی؛ سامنر: دوره IIIa-b

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه ۴۹ NQ؛ یانگ/ سامنر: محوطه ۱۲

گزارش‌های قبلی: BIB-IRAN II; BIB-IRAN; 2163-2172 Kroll; Kroll 1994a; Kleiss 1976:31, fig. 8; BIB_IRAN-

Msscarella 1973: 47-63; 2005:9

ملاحظات: این قلعه کوچک حدود ۵/۰ هکتار در جنوب غربی حسنلو و در مجاورت روستای دالما قرار دارد. یادداشت‌های ضمن بررسی دایسون (۱۹۵۷) با توضیحات اضافه: سه تپه در روستای دالما، یکی گمان می‌رود تپه گور پشته‌ای باشد، یک نمونه جدید تر که کاوش شده (۱۹۶۴) و عقرب تپه نامیده شده. یانگ هیچ تکه سفالی در سال ۱۹۶۲ نیافته بود. کرول: قلعه‌ای کوچک عمدتاً از عصر آهن III. ماسکارالا در گزارش خود تصاویر سفالینه‌های نوع شیاردار را آورده است (Muscarella 1973:fig. 15.10- 1) وی همچنین به وجود سفال خاکستری داغدار اشاره کرده است (۲۰۰۵:۶۹).

ماسکارالا زمان آبادانی این قلعه در عصر آهن را به سه مرحله تقسیم می‌کند کردول: متذکر شده که در میان سفال‌های محوطه سفال‌های عصر آهن II و هم سفال شیاردار (Rillenkeramik) و هم سفال خاکستری (سفال تک رنگ داغدار) وجود دارد و در نتیجه قرن نهم ق.م. زمان محتمل تری برای اولین مرحله آبادی این مرحله است (Kroll 1994a). کلایس این محوطه را به استناد معماری آن، به اورارتوها نسبت داده است. سفال‌های محوطه که نزدیک ترین نمونه‌های مشابه آنها در بسطام یافت می‌شود دیدگاه کلایس را چندان تایید نمی‌کند. کرول به اشتباهات نزدیک محوطه با زیویه و زندان سلیمان اشاره کرده است.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر

علی آباد (آلباوه): دره اشنویه

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: کرول: دوره پیش از تاریخ قرون میانه

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ25

گزارش‌های قبلی: STEIN1940;365

ملاحظات: تپه کوچکی با حدود سه متر ارتفاع در شرق یا جنوب شرق اشنویه و غرب سوچه

غار آزیق

” در ۱۷ کیلومتری شمال غرب شهر فضولی، سینه چپ دره «قوروجای» و در ارتفاع ۱۰۰۰ متری از سطح دریا واقع شده است“^۱

غیاث آباد

”غیاث آباد در جنوب مربو واقع است. در کاوش‌های غیرمجاز این محوطه اشیاء زیادی به دست آمد و در املش فروخته شد (ستوده ۱۳۵۱: ۵۲). طی کاوش‌های باستان شناسی در این منطقه، انواع سفال سیاه رنگ و لبه دار، سفال‌های نخودی و قهوه‌ای و نیز قمه و ابزار جنگی آهنی و مفرغی و شمشیرهایی با نیزه‌هایی در انتها برای اتصال به دسته کشف شد (فهیمی ۱۳۸۱: ۶۷). گورهای غیاث آباد را مربوط به عصر آهن II تشخیص داده‌اند (کامبخش فرد ۱۳۷۳: ۲۲).“^۲

۱ تاریخ آذربایجان از دوران باستان تا ۱۸۷۰. گروه مولفان. ترجمه: دکتر علی حسین زاده. نشر اختر. ص ۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۰

قارنی یاریق

در قارنی یاریق، در پانزده کیلومتری جنوب غربی سلماس، گوردخمه‌ای مشاهده می‌شود که ساختمان آن در صخره‌های سنگی کنده شده است. مقبره دارای یک اتاق مستطیل شکل، سقفی مسطح و ابعاد ۲۲۵*۵۵۰*۱۰۱۰ سانتیمتر است. مشابه این آرامگاه در مقبره صخره‌ای منفردی در قوشچی وجود دارد که از دوره اورارتوها باقی مانده و باستان شناسان آن را متعلق به این دوران میدانند. این گوردخمه دارای یک اتاق مقبره است که به عقیده کلایس مدفن یک اورارتویی بوده که از وطن خود دور مانده و در اینجا دفن شده است.^۱

این نام تورکی به معنی شکم شکافته است و براساس شکل ظاهری تپه نام گذاری شده است نام دیگر آن «اوش قارداش» یعنی سه برادر است. این تپه سکونتگاه انسان اولیه در آذربایجان محسوب می‌شود.

قارنا

”تپه‌ی قارنا(قارنه)؛ استقرار یافته‌های سطحی سفال خاکستری و سفال شیری از سوی کلایس“^۲

تپه قارنا (نام دیگر: قارنه، قارنت؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۳۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۸ دقیقه و ۳۶ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: F27

دوره‌های فرهنگی: اوایل عصر آهن

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه 35NQ

۱ تاریخ اورارتو - تالیف: محمد رحمانی فر - نشر اختر - ۱۳۹۷ - ص ۲۵

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

تپه ها در آذربایجان باستان

گزارش‌های قبلی: Kroll 2005: 68

ملاحظات: این محوطه در جنوب غربی نقده در مسیر پیرانشهر در دره بالقچی، احتمالاً در روستایی به همین نام، واقع است. شکل کلی و ارتفاع روستای امروزی از بنا شدن آن بر روی یک تپه حکایت دارد. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: حدود ۸ کیلومتری جنوب غرب نقده. سامنر همچنین قید کرده است: لت برداشت سفال و این محوطه استقراری؛ یافته‌های سطحی سفال خاکستری و سفال شیاری از سوی کلایس. (Kroll ۲۰۰۵:۶۸)

قبرستان

تپه قبرستان در منطقه بوئین زهرا، بخش جنوبی دشت قزوین و در حدود ۲۵۷ کیلومتری جنوب تهران و در قسمت غربی تپه سگزآباد در فاصله سیصد متری آن قرار دارد. اولین فعالیت‌های باستانشناسی دانشگاه تهران در تابستان ۱۳۴۹ آغاز گردید و به مدت ده سال متوالی در سه محوطه پیش از تاریخ زاغه، قبرستان و تپه سگزآباد در دشت قزوین ادامه پیدا کرد.

از هزاره پنجم پیش از میلاد کمی قدیم تر، ای منطقه تا اوایل هزاره اول پیش از میلاد به تناوب مورد سکونت یا به عنوان قبرستان مورد استفاده قرار گرفته‌است. به نظر می‌رسد تقریباً در زمانی که استقرار در تپه زاغه متوقف شده؛ یعنی در حدود هزاره پنجم پیش از میلاد، استقرار در تپه قبرستان شروع شده‌است. در لایه‌های سطحی قبوری مربوط به اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول پیش از میلاد مشاهده می‌شود که احتمالاً این تپه به صورت قبرستان استفاده می‌شده است. از اوایل هزاره اول پیش از میلاد به بعد، تپه به کلی متروک مانده‌است. احتمالاً این اجتماع مورد حمله قرار گرفته و سپس به وسیله مهاجمان در اثر آتشسوزی از بین رفته‌است. از ترانسه اصلی تپه چهارده لایه به دست آمده‌است. [۱]

”پژوهش‌های باستان شناختی تپه قبرستان همانند زاغه و سگزآباد از سال ۱۳۴۹ به سرپرستی عزت الله نگهبان آغاز شد و تا پیش از انقلاب اسلامی ادامه یافت. «به طوردقیق مشخص نیست که تپه قبرستان در چند فصل مورد کاوش قرار گرفت، ولی در مجموع به نظر می‌رسد این کاوش‌ها تا سال ۱۳۵۷ هرساله در یک فصل کامل ادامه داشته است» (فاضلی نشلی ۱۳۸۵: ۷۹)“

قبرستان علمدار

قبرستان علمدار مربوط به دوره اشکانیان است و در شهرستان مشگین شهر، بخش مرکزی، دهستان شعبان، روستای علمدار واقع شده و این اثر در تاریخ ۱۲ دی ۱۳۸۶ با شماره ثبت ۲۰۳۳۴ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

قبرستان گرجی

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ34

گزارش‌های قبلی: کرول: Stein 1940:381;Kroll 2005:68

ملاحظات: کرول: کوزه‌ای از نوع سفال خاکستری به رنگ خاکستری-سیاه با لوله متصل به لبه که خان روستای گرجی آن را به اشتاین داده بود و در موزه بریتانیا قرار دارد (1994a: ۲۰۰۵:۶۸) (ANE ۱۳۶۱۱۸۵) ابعاد محوطه معلوم نیست.

قبرستان نقده (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۱۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۳ دقیقه و ۴۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: N24

دوره‌های فرهنگی: یانگ: افق سفال خاکستری، افق سفال نخودی [عصر آهن]، پیزدلی و دیگر سفال‌های منقوش، سامنر دوره سوم، دوره هشتم

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۳۱

تپه ها در آذربایجان باستان

گزارش‌های قبلی : -

ملاحظات : دایسون (۱۹۵۷) : « تپه کوچکی با قبوری در بالای آن در سمت شمالی جاده‌ای که از نزدیکی میرآباد به نقده می‌رود ». این تپه در نقشه‌ای که روس‌ها از منطقه ترسیم کرده بودند آماده است.

قبه

این محوطه در منطقه حمرین، ۵ کیلومتری محل برخورد دو رودخانه دیاله و نارین و ۱۲ کیلومتری شهر سعدیه واقع شده است. این منطقه در مسیر کانال ارتباطی مهم ایران به بین النهرین قرار گرفته است و با دارا بودن شرایط مناسب زیست محیطی، از دوره‌های مختلف تاریخی، محوطه‌های باستانی زیادی را در خود جای داده و از موقعیت مهمی در کنار مرزهای احتمالی مادوبابل برخوردار است. محوطه مزبور ۸۵*۸۰ متر از سطح دشت ارتفاع دارد.^۱

قرش قلعه

«قرش قلعه؛ تپه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی. کلایس این محوطه را در سال ۱۹۷۶ میلادی بررسی کرده و سفال خاکستری و سفال شیاری از آن یافته است.»^۲

قرناوه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۲۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۹ دقیقه و ۲۵ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: I G-H22

---

۱ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۳۱۵
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه Q: کرول: محوطه NQ37

گزارش‌های قبلی: سفشده ۱۹۴۰: ۳۶۳

ملاحظات: اشتاین این محوطه را در نقشه خود (۱۹۴۰: ۳۶۳) در شمال روستای گوران آباد و حدود ۶ کیلومتری غرب نقده آورده اما در متن کتاب خود آن را ذکر نکرده است. این محوطه احتمالا تپه‌ای است که در تصاویر ماهواره‌ای در جنوب غرب روستای گوران آباد قاضی دیده می‌شود.

قره بالا (قارا بالا (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۱ دقیقه و ۹ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۵۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: U-۷17

دوره‌های فرهنگی: سامنر: ۱

کد محوطه در بررسی: سامنر: فاقد کد: ویت: ۷۷-۱۰؟

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این تپه ۲۵/۳ هکتار مساحت دارد. سامنر: بیضوی ۱۹۰ در ۸۰ قدم. تپه کوتاه به هم خورده‌ای در ساحل دریاچه با گودی کاوش شده تقریبا مستطیلی شکل در انتهای غربی

قره تپه

”قره تپه در روستای جوکین از توابع علی شعوض شهریار در حدود ۴۰ کیلومتری جنوب غرب تهران واقع شده است. ارتفاع بلندترین نقطه سطح تپه از زمین‌های اطراف حدود / متر اندازه گیری شده است. طول شرقی-غربی قره تپه حدود متر و عرض شمالی-جنوبی آن در حدود ۷۰ متر است حفاری در این محل به مدت دو هفته در اواخر پاییز سال ۱۳۳۶ خورشیدی (۱۹۵۷ م.) به صورت حفر چند گمانه آزمایشی انجام شد و با وجود اهمیت آن از نظر روشن شدن وضعیت فرهنگی- گاهنگاری فلات مرکزی ایران دیگر پیگیری نشده است. گزارش حفاری در قره تپه ابتدا به صورت خبر نامه‌ای در سال ۱۹۶۲ م. منتشر شد و در سال ۱۹۷۲

تپه ها در آذربایجان باستان

اطلاعیه‌ای یک صفحه‌ای در باره این فصل حفاری چاپ و منتشر شد و نهایتاً در سال ۱۹۷۹م. گزارش نهایی در قره تپه شهریار چاپ و منتشر شده است.^۱

قره سقل (دره اشنویه)

موقعیت :-

شماره ارجاع در نقشه :-

دوره‌های فرهنگی :-

کد محوطه در بررسی : کرول : ۲۷ NQ ، پکورلا و سالوینی ، محوطه ۱۳۷

گزارش‌های قبلی : Pecorella and Salvini 1984;178-fig 23 F10No.137

ملاحظات : پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴:۱۷۸) این محوطه را به ابعاد ۶۵*۶۰ متر و ارتفاع ۷ متر و به شکل بیضوی توصیف کرده‌اند و موقعیت آن را در مرکز دره اشنویه ذکر کرده‌اند که در میان دو شاخه رودخانه جای گرفته است. یافته‌های سطحی کافی برای تاریخ‌گذاری محوطه وجود نداشت. محوطه در ۴ کیلومتری جنوب شرق تپه دینخواه قرار دارد

قزل وانک

تپه و گورستان «قزل وانک» در ۱۸ کیلومتری جنوب شهر نخجوان، در نزدیکی روستای «تازه کند» از توابع بخش «بابک»، واقع شده است. تپه «قزل وانک» در شرق رود ارس در رأس یک صخره گنگلومرایی واقع شده است.^۲

در گورستان «قزل وانک» کاوش‌های گسترده‌ای به سرپرستی «مشانینوف» و سپس «میلر» به نمایندگی از مرکز علمی نخجوان انجام شده است. اما، در این کاوش‌ها بیشتر، گورهای باز شده قبلی و تهیه پلان آن قبرها مورد توجه قرار گرفته است. افزون بر این، سه گور جدید نیز کاوش گردیده و جزییات آن‌ها بررسی شده بود. آخرین کاوش در محوطه «قزل وانک» در سال ۱۹۶۹ میلادی

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شهمیرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۹

۲ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر:

تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۲۳-۲۳/۵

به سرپرستی «حبیب اللایف» و «علی اوف» به انجام رسیده است.
در کاوش‌های محوطه «قزل وانک»، ضخامت طبقات دوران مفرغ میانی . پایانی ۲ متر محاسبه شده است.^۱

قزوین

«دشت قزوین در گوشه شمال غربی فلات مرکزی در نقطه ارتباطی آن فلات با مناطق شمالی، شمال غربی و غرب قرار دارد. از شرق به مرز استان تهران (شهرستان ساوجبلاغ)، از شمال به کوهپایه‌های جنوبی البرز، از غرب به ارتفاعات چرگر واز جنوب به کوه‌های رحمان (رامان) محدود می‌شود. ارتفاع آن از سطح دریای آزاد ۱۱۰۰ متر و دارای شیب شمال غربی به جنوب شرقی است.»^۲

قلات (دره سولدوز)

موقعیت : ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۲۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۵۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه : X27

دوره‌های فرهنگی : یانگ : اسلامی، عصر آهن ؟ ، سامنر : دوره اول

کد محوطه در بررسی : یانگ / سامنر : محوطه ۲۶

گزارش‌های قبلی : --

ملاحظات : این محوطه که نامی بسیار عام بر خود دارد ، در قسمت جنوبی دره سولدوز در نزدیکی یا در زیر روستای امروزی کوپکلو واقع است. محوطه در دهانه مسیلی در کنار یک مخروط افکنه یخچالی قرار گرفته است. مردابی در شمال محوطه وجود دارد . سامنر و یانگ تنها موقعیت کلی و قدمت آثار آن را ذکر کرده‌اند.

---

۱ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر:

تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲: ۲۴-۵/۲۴

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مانی و صابر قیاسی ، نشر پازینه، صفحه ۵۵۸

قلاتگاه (دره اشنویه)

موقعیت :--

شماره ارجاع در نقشه : -

دوره‌های فرهنگی : عصر آهن دوره سوم (اورارتویی) ، عصر آهن دوره چهارم

کد محوطه در بررسی : کرول ، ۲۸ NQ ، پکورلا و سالوینی ، محوطه ۱۳۶

گزارش‌های قبلی : -19 : 4 . 8 no . 14 . pl . 63-64 . fig . Kleiss . Kleiss 1971 : 1969: BIB IRAN I:2149-53 Dyson

181 Kleiss and Kroll 1977: 70-72.109.figs. 1976:31۰ n 49 Muscarella 1971 b .Kroll 1976 :92-96۰ figs 39-40

، 22-23 Pecorella and Salvini 1984 : 177.fig 23 G10 NO .44-49 van Lon 1975 : 201-207;136

ملاحظات :این دژ اورارتویی در ۱۵ کیلومتری شرق اشنویه و ۲۲ کیلومتری شمال غرب نقده قرار دارد . ابعاد آن حداقل ۵۰۰*۲۰۰ متر است و ۸۰ تا ۱۰۰ متر از زمین‌های اطراف ارتفاع دارد.این محوطه بر فراز تپه رفیعی قرار گرفته که ، در گلوگاه واقع بین دره‌های اشنویه و سولدوز ، از سمت شمال به داخل دره اشنویه نفوذ کرده است. محوطه بر دره و گردنه‌های منتهی به آن در سمت غرب اشرف دارد و لذا از مراکز دیدبانی مهم ارتش اورارتو در منطقه بوده است. در پای این محوطه دریاچه فصلی کوچکی به نام چشمه گول نیز وجود دارد که آب آن از چشمه تامین می‌شود. آثار معماری به جا مانده شامل یک برج دیدبانی و چند دیوار و تراس است. استل کتیبه داری متعلق به ایشپوئینی و منوا پادشاهان اورارتو در محوطه کشف شده است.

قلاتگاه ۲

موقعیت :

شماره ارجاع در نقشه :

دوره‌های فرهنگی : عصر آهن دوره اول - دوم ، عصر آهن دوره سوم

کد محوطه در بررسی : کرول : ۲۹ NQ

گزارش‌های قبلی : Kroll 1976:94-98، fig 41:22-23، Kroll 2005:68، Kleiss and Kroll 1977: 70-72، 109.figs
ملاحظات : این سکونتگاه کوچک در شمال غرب دژ قلاتگاه واقع است و سفال خاکستری و سفال شیاردار از سطح آن به دست آمده است.

قلاته قلعه

موقعیت : ----

شماره ارجاع در نقشه : --

دوره‌های فرهنگی : کرول : عصر آهن دوره چهارم ؟ پکورلا و سالوینی : هخامنشی ، اشکانی / ساسانی

کد محوطه در بررسی : کرول : ۵ NQ ، پکورلا و سالوینی : محوطه ۱۱۲

گزارش‌های قبلی : Pecorel and Kleiss 1978: 18، fig .7 Salvini 1984:172، fig.23 F8No.112

ملاحظات : قلعه کوچکی با پلان راست گوشه در ۱۲ کیلومتری شرق عین الروم

قلعه قلاته [کلاله ؟] (دره اشنویه)

موقعیت : -

شماره ارجاع در نقشه : -

دوره هلی فرهنگی : کرول : عصر آهن دوره چهارم ؟

کد محوطه در بررسی : کرول : ۶ NQ

گزارش‌های قبلی : Kleiss 1978:17-18، fig .7

ملاحظات : سازه مدور یا گور پشته‌ای به قطر ۴۵ متر با سازه‌ای راست گوشه در داخل آن که کنار جاده کوهستانی واقع در شرق قلاته قرار دارد. تعدادی سفال شاخص به دست آمده و قدمت آثار موجود از عصر آهن دوره چهارم فراتر نمی‌رود.

قلعه تپه

قلعه تپه (نام‌های دیگر: تپه تاریک دالما، دلمه قلعه؛ دره سولدوز)
موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۳۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۴۴ ثانیه عرض شمالی
شماره ارجاع در نقشه: Q22
دوره‌های فرهنگی: اسلامی و احتمالاً اواخر عصر آهن
کد محوطه در بررسی: دایسون فاقد کد، سامنر: فاقد کد؛ ویت: احتمالاً ۲۷-۲۰
گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: دایسون یادداشت‌های ضمن بررسی ۱۹۵۷: تپه تاریک - بر فراز ستیغ واقع در پشت تپه دالما سفال نخودی ساده و نخودی با لعاب گلی قرمز و سفال لعابدار اسلامی به رنگ سبز روشن. ساکنان محلی طبق باورهای خود این محل را به نادر شاه نسبت می‌دهند. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر هنگام بررسی در بخش جنوبی در سولدوز در تعیین جهات قطب‌نمایی به کرات به این تپه ارجاع داده است.

قلعه جوق

قلعه جوق (نام‌های دیگر: قلعه جیق، دره سولدوز)
موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۴۸ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۰ دقیقه و ۳۱ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: I21
دوره‌های فرهنگی: --

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه P، کرول، محوطه NQ42
گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 386:

ملاحظات: محوطه در ۵ کیلومتری شمال غرب نقده در دست راست رود گدار، به فاصله‌اندکی در غرب روستای قلعه جوق قرار دارد. اشتاین چند تکه سفال منقوش از این محوطه ذکر کرده است. تپه ۲۳/۱ هکتار مساحت و ۴ متر ارتفاع دارد.

قلعه لر (قلاتان؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۰ دقیقه و ۲۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۷ دقیقه و ۱۴ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: D18

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن قدیم، حسنلوی VI

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه L؛ کرول: محوطه NQ40

گزارش‌های قبلی: 68: kroll 2005; PL. ; 385: Stein 1940: XXIV, 26

ملاحظات: تپه‌ای به قطر حدود ۲۰۰ متر و ارتفاع ۱۰ متر در ۱۴ کیلومتری شمال غرب نقده در ساحل دست چپ رود گدار.
کرول: «محوطه استقراری با تکه سفال‌های سیاه داغدار (سفال خاکستری) مشابه کاموس» (Stein 1940:385; kroll 2005:68).
اشتاین چند تکه سفال خابور گزارش کرده است (WA 129941a BM)

قوبوستان

“قوبوستان، از نظر جغرافیایی در پنجاه کیلومتری جنوب شهر باکو، پایتخت جمهوری آذربایجان و در کنار دریای خزر قرار دارد. این مکان دارای صخره‌های تاریخی مختلفی است که در آنها نقش و نگاره‌های رقص دسته جمعی یاللی نیز حک شده و دارای قدمت زیادی است. در ادامه با توجه به نظرات محققان مختلف درباره قدمت این نقش و نگاره‌ها (یاللی)، به میزان قدمت این نقش و نگاره‌ها اشاره‌ای هر چند مختصر خواهیم داشت.

قدمت و ریشه یاللی به عنوان نکته آغاز صنعت رقص و تئاتر، به عصر سنگ برمی‌گردد (رستم اوف، ۱۹۹۴). محققینی نظیر ایمرانی عقیده دارند که تصاویر منقوش سنگ‌ها و صخره‌های قوبوستان دارای قدمتی بیست هزار ساله هستند (ایمرانی، ۱۳۸۷، ۲۲). اما بررسی نظرات دیگر محققین صاحب نظر نشان می‌دهد که برخی از آنان همانند مراداف معتقدند که قدمت نقوش و صخره‌های موجود در منطقه تاریخی قوبوستان، ده هزار سال است (مراداف ۸۸، ۱۳۸۰). اما نظیر ایمرانی درباره نقوش و حکاکی‌های رقص دسته جمعی یاللی بر روی مجموعه آثار تاریخی موجود در منطقه قوبوستان و قدمت آنها اینگونه است که او قدمت حکاکی‌های رقص یاللی را چهارده هزار سال می‌داند (ایمرانی، ۱۳۸۷، ۲۶-۲۴). برخی از محققان در آثار خود علت پیدایش یاللی را در آذربایجان، ضرورت

قهوه خانه (دره سولدوز)

موقعیت : تقریباً در ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۲۹ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۳۹ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه : X27

دوره‌های فرهنگی : یانگ / سامنر : دوره اول

کد محوطه در بررسی : یانگ / سامنر : محوطه ۲۵

گزارش‌های قبلی : -

ملاحظات : این محوطه در لبه جنوبی دره سولدوز در کنار مخروطه‌افکنه یخچالی ، به فاصله‌اندکی در شمال روستای کوپلو قرار گرفته است. مردابی در شمال محوطه وجود دارد. سامنر و یانگ تنها موقعیت کلی و قدمت محوطه را ذکر کرده‌اند.

کارمیر

این منطقه در کنار رود مرزندان در ایروان قرار دارد. این منطقه که جزئی از جغرافیای آذربایجان باستانی است محل اوج اوغوزها هم بوده و ۴۶ کتیبه‌ی اورارتویی از این منطقه یافت شده است در سال ۵۸۵ قبل از میلاد کم کم ارمنیان در این مناطق سکنی گزیدند. نام دیگر این منطقه توبیشبانی است.

کاروانسرا (دره سولدوز)

موقعیت: حدود ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۵۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۳۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: P23

دوره‌های فرهنگی: یانگ: مس سنگی، حسنلوی III-IV خلط شده، سامنر: IIIa، IIIb، IV

کد محوطه: سانگ/سامنر: محوطه ۳۰؛ ویت: ۲۴-۷۷

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این محوطه صراحتاً در زیر ویا مجاورت روستاهای امروزی کاروانسرا و تازه توپوز آباد در ساحل دست راست رود گدار به فاصله اندکی در شرق نقده قرار گرفته است. یانگ و سامنر و قدمت این محوطه را ثبت کرده‌اند. در تصاویر ماهواره‌ای حداقل سه تپه احتمالی در این ناحیه عمومی قرار دارد.

کاسین

”قلعه کاسین: تپه قلعه کاسین مربوط به هزاره‌ی اول قبل از میلاد در میدان مرکزی آبادی که در روز عاشورا به عنوان محل شبیه گردانی انتخاب می‌شود، با ارتفاع بیش از ۳۰ متر از سطح زمین ساخته شده است و در شهرستان ورزقان، بخش مرکزی، دهستان ازومدل جنوبی، در داخل روستای کاسین و ۳۰۰ متری آبگرم‌ایل سوئی واقع شده است. چنین به نظر می‌رسد که این قلعه جزء ۲۱ قلعه نظامی در سرزمین پولوآدی بوده است که در لشگرکشی‌های ساردوری پادشاه اورارتو در ۷۵۰ سال قبل از میلاد ویران شده باشد. این اثر در تاریخ ۸ بهمن ۱۳۸۵ با شماره ثبت ۱۷۰۸۵ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.“^{۱۴}

کالاکوند تپه

”کالاکوند تپه؛ سوئینی به وجود سفال خاکستری در این محوطه اشاره کرده است.“^{۱۴}

کاموس (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۶ دقیقه و ۵۷ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: D20

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم

کد محوطه در بررسی: بانگ: محوطه K کرول: محوطه NQ39

گزارش‌های قبلی: stein 1940: 385 kroll 2005: 68

ملاحظات: کرول: قبرستان؟ اشتاین به وجود سفالینه بدون گردن سیاه و داغدار از نوع نمونه‌های حسنلو (سفال خاکستری) اشاره کرده است. (۶۸: ۲۰۰۵: kroll) در ۱۳ کیلومتری شمال غرب نقده در ساحل دست راست رود گذار قرار دارد.

کردلر

”محوطه باستانی کردلر در بخش شمالی روستایی به همین نام در ۱۳ کیلومتری شمال شرق ارومیه واقع شده است و تپه نسبتاً وسیعی است که از سطح زمین‌های اطراف حدود ۱۶ متر ارتفاع دارد. این تپه را طی سالهای ۱۹۷۲، ۱۹۷۴ و ۱۹۷۵ یک هیئت باستان‌شناسی اتریشی به سرپرستی «لیپرت» حفاری کرد. گزارش این حفاری به طور خلاصه منتشر شده است. گزارش‌های منتشر نشده دیگری نیز از حفاری این محوطه در بایگانی اسناد سازمان میراث فرهنگی موجود است (سازمان میراث فرهنگی، بایگانی اسناد،

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹

شماره ۷۲-۶۲، کردلر تپه ۱۳۵۷-۱۳۵۱).

با وجود اینکه لایه نگاری کردلر تپه انسجام لازم را ندارد، طبقات فوقانی آن مربوط به اواخر هزاره دوم ق.م و طبقات میانی (دوران مفرغ) و تاریخ لایه‌های تحتانی نیز مربوط به هزاره چهارم ق.م گزارش شده است. طبقات فوقانی که هم افق با طبقات ۱۷ و ۱۷ا (عصر آهن ۱ و ۱ا) است بیشتر از دوره‌های مفرغ شناسایی گردیده است.^۱

کردلر

در فاصله سال‌های ۱۹۷۱ و ۱۹۷۸ میلادی، هیئتی اتریشی محوطه کردلر در ۱۳ کیلومتری شرق ارومیه را کاوش می‌کند (Lipper 1975, 1979, Heinsch 2004, Ehringhaus 1994, Dörner, Kromer and Lipper 1974, 1977).^۲

این هیئت با حفر گمانه‌های پیشرو طبقاتی با قدمت عصر نوسنگی تا دوره ساسانی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این محوطه توالی کلیدی اواخر هزاره دوم ق.م منطقه با آثار معماری پیوسته و مستمر ثبت شده است. محوطه کردلر تقریباً به طور مستمر از حداقل اواسط هزاره دوم ق.م مسکونی بوده است، اما از این دوره اطلاعات ناچیزی در دست است، زیرا آثار آنها تنها در گمانه‌های کوچک نمایان شده است.^۲

کردلر تپه

”کردلر تپه در محال برکشلو از توابع شهرستان ارومیه قرار دارد. این تپه را در سال ۱۹۷۲ هیئت حفاری و بررسی مشترک ایران و اتریش به سرپرستی آندریاس لیپرت کاوش کرد (معصومی ۱۳۸۶: ۱۴۴).“^۳

---

۱ عصر مفرغ ایران، نویسنده: دکتر حسن طلایی، فصل سوم: عصر مفرغ در مناطق مختلف فلات ایران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۷۴

۲ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو - ۱۳۹۶ - ص ۱۷

۳ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: مجید منصور، مهدی موسوی نیا و گلناز احدی، نشر پازینه، صفحه ۱۶۳

تپه ها در آذربایجان باستان

کردکندی دره سولدوز

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۷۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۱۶ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: P22

دوره‌های فرهنگی: سامنر: احتمالا II

کد محوطه: سامنر : فاقد شماره

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این محوطه به مساحت حدود ۶۶/۰ هکتار روبروی محوطه کاروانسرا واقع در ساحل دست راست رود گدار قرار دارد. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: قطر حدود ۸۰ قدم. کنار رودخانه تقریباً به طور کامل در نتیجه خاکبرداری از بین رفته است. تپه‌ای با قلعه‌ای از دوره اسلامی در مجاورت آن. تکه سفالی از آن برداشت نشده و ابعاد آن اندازه گیری نشده است.

کرکنس داغ

این محوطه در آناتولی مرکزی و منطقه کاپادوکیه باستان، شرق رودخانه قزل‌ایرماق و ۵۰ کیلومتری پایتخت کهن هیتیت‌ها واقع شده است و بزرگ‌ترین مرکز شهری آناتولی مرکزی در عصر آهن به شمار می‌آید. این محوطه ۵/۲ کیلومتر وسعت داشته و بادیواری به طول ۷ کیلومتر دربر گرفته شده است (شکل ۱۷۱). کرکنس داغ در موقعیت قابل دفاع و در یک منطقه تپه ماهوری مرتفع و سردسیر، با منابع آب کافی ساخته شده است و به راه‌های مهم ارتباطی که شرق را به غرب و دریای سیاه را به دریای مدیترانه مرتبط می‌کند، تسلط دارد.^۱

کرکنس داغ در مرکز ترکیه و قسمت غربی آذربایجان باستانی قرار داشت این تپه که به صورت معبد شناسایی شده در قرن هفتم جایگاه هیتی‌ها به شمار می‌رفت.

۱ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر از سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۳۱۰

کروی

”قلعه کروی: قلعه باستانی در یک کیلومتری روستای کروی و ۴ کیلومتری شرق ورزقان در بالای تپه‌ی ماهوری بنا شده بوده اما از استحکامات آن چیزی باقی نمانده و در پایین دست حصار دژ، ویرانه‌های مسکونی به چشم می‌خورد (نوری، ۱۳۸۳: ۶۴).“^{۱۴}

کلالق قلعه

قلعه کلالق (۱) در مختصات ۴۷ درجه و ۳ دقیقه و ۱۷ ثانیه طول جغرافیایی و ۳۸ درجه و ۴۹ دقیقه و ۱۷ ثانیه عرض جغرافیایی، در ارتفاع ۱۳۰۰ متری سطح دریا و در فاصله ۵ کیلومتری جنوب شهر کلیبر و ضلع غربی روستای کلالق واقع شده و رود کلیبر در پایین دست شرقی این قلعه در جریان است، به گونه‌ای که این رود مابین این قلعه و روستای کلالق می‌گذرد. مسیر دسترسی به این قلعه از طریق جاده اهر - کلیبر است و در حال حاضر، این جاده، ضلع شرقی قلعه را بریده است.

قلعه کلالق (۱) با وسعت بزرگ بر بالای کوهی صخره‌ای بنا شده، که اضلاع شمالی، غربی و جنوبی آن دارای شیب ملایمی است و تنها در ضلع شرقی، شیب کوه‌اندکی تند است، که این سمت به دره رود کلیبر منتهی می‌شود. در حال حاضر، جاده اهر - کلیبر، این سمت قلعه را برش داده است. در گذر زمان و بر اثر تاثیر عوامل طبیعی و انسانی از جمله حفاری‌های غیرمجاز، دیوارها و استحکامات قلعه آسیب دیده و تخریب شده، به طوری که در چند جا به صورت پراکنده یک یا دو متر از دیوارهای دفاعی قلعه سرپا دیده می‌شود. در نتیجه، امکان تشخیص پلان و شکل هندسی قلعه تقریباً میسر نیست. البته این قلعه به دلیل کوهستانی و صخره‌ای بودن بستر شکل‌گیری اش و تبعیت سازه‌های معماری آن از عوارض و توپوگرافی کوه، دارای شکل هندسی مشخص و منظمی نبوده است. با توجه به بقایای معماری بر جای مانده، وسعت تقریبی قلعه ۳۵ هزار متر مربع در ابعاد متغیر ۲۰۰ در ۲۰۰ متر است. طبق بررسی‌های میدانی سطحی، فقط در ضلع جنوبی این قلعه، آثار دیوارهای سنگی به صورت خشکه چین و بدون ملاط با تخته سنگ‌های بزرگ دیده می‌شود. در بین سنگ‌های بزرگ از لاشه‌های کوچکتر برای پر کردن خلاها و چفت و بست بهتر سنگ‌ها استفاده شده است. در این ضلع دیوارهای دفاعی در بیش از ۵ سطح دفاعی متداخل ایجاد شده است. ساخت سازه‌های معماری و دیوارهای دفاعی متداخل قلعه از دامنه کوه شروع شده و تا قلعه کوه ادامه دارد. به عبارتی، سطوح دفاعی این قلعه شامل دیوارهای دفاعی چند لایه است، به گونه‌ای که از دامنه کوه تا قلعه آن، بقایای معماری حداقل ۵ سطح دفاعی بر جای مانده است. در بقیه اضلاع قلعه، هیچ گونه بقایای معماری یا رگه‌هایی از لاشه سنگ دیده نمی‌شود.

تپه ها در آذربایجان باستان

این گونه سازه‌های معماری، از دوره اورارتویی در چند قلعه آذربایجان مانند بسطام، قلعه سقندل سراب و حتی در قلعه گاوور جلفا دیده می‌شود. به طور کلی، این قلعه از نظر ظاهری، شباهت زیادی به قلعه‌های اورارتویی دارد. در واقع، استحکامات دفاعی این قلعه به سبک معماری اورارتویی یعنی با سنگ‌های بزرگ بی‌قواره به صورت خشکه چین و بدون ملاط ساخته شده است. در صورت اثبات اورارتویی بودن این قلعه، می‌توان گستره جغرافیایی تمدن اورارتویی در این منطقه از آذربایجان را نیز مورد بررسی و تحلیل قرار داد. با توجه به موقعیت قلعه، می‌توان گفت این قلعه جزو قلعه‌های راهداری بوده و عبور و مرور کاروانیان را کنترل می‌کرده است. در واقع، این قلعه سه هزار ساله در زمان خود نقش گلوگاهی در منطقه داشته و به عنوان قلعه راهداری از شاخه‌های فرعی جاده ابریشم که ارس را به شاهراه اصلی متصل می‌کرده، حراست می‌کرده است.^۱

قلعه کلالق (۲) در مختصات ۴۷ درجه و ۳ دقیقه و ۴۸ ثانیه طول جغرافیایی و ۳۸ درجه و ۴۹ دقیقه و ۲۶ ثانیه عرض جغرافیایی، در ارتفاع ۱۳۷۰ متری سطح دریا و در فاصله ۵ کیلومتری جنوب شهر کلیبر بر ارتفاعات بالادستی روستای کلالق و ضلع شرقی رود کلیبر بنا شده و مسیر دسترسی به آن از طریق جاده اهر - کلیبر است.

بقایای معماری قلعه کلالق (۲)

قلعه کلالق (۲) نیز به مانند قلعه کلالق (۱) با وسعت زیاد بر بالای کوهی صخره‌ای به نسبت مرتفع بنا شده، که اضلاع شمالی و غربی آن دارای شیب به نسبت ملایمی است و اضلاع شرقی و جنوبی آن نیز دارای شیب به نسبت تندی است. راه دسترسی به قلعه از مسیرهای متعددی در اضلاع چهارگانه به خصوص در ضلع شمالی و غربی ممکن است. در گذر زمان و بر اثر تاثیر عوامل طبیعی و انسانی از جمله حفاری‌های غیرمجاز، دیوارها و استحکامات قلعه آسیب دیده و تخریب شده، به طوری که در چند جا به صورت پراکنده یک یا دو متر از دیوارهای دفاعی قلعه سرپا دیده می‌شود. در نتیجه، امکان تشخیص پلان و شکل هندسی قلعه تقریباً میسر نیست. البته این قلعه به دلیل کوهستانی و صخره‌ای بودن بستر شکل گیری اش و تبعیت سازه‌های معماری آن از عوارض و توپوگرافی کوه، دارای شکل هندسی مشخص و منظمی نبوده است. با توجه به بقایای معماری بر جای مانده، وسعت تقریبی قلعه، ۱۲ هزار متر مربع در ابعاد متغیر ۱۵۰ در ۱۲۰ متر است. طبق بررسی‌های میدانی سطحی، در اضلاع چهارگانه این قلعه به ویژه در سمت غربی، آثار دیوارهای سنگی به صورت خشکه چین و بدون ملاط با تخته سنگ‌های بزرگ بر جای مانده، که در بین سنگ‌های بزرگ نیز از لاشه سنگ‌های کوچک تر برای پر کردن خلاءها و چفت و بست بهتر سنگ‌ها استفاده شده است. در ضلع غربی قلعه، بقایای دینارهای دفاعی قلعه در سه سطح دفاعی متداخل و در بقیه قسمت‌های آن، بقایای معماری دریک سطح دفاعی بر جای مانده است. در دو قسمت شرقی و جنوبی قلعه، آثار لاشه سنگ‌های پراکنده در حد محدودی دیده می‌شود، که نشان می‌دهد سازندگان قلعه از شیب به نسبت تند این بخش‌ها به عنوان دفاع غیرعامل طبیعی استفاده کرده‌اند و در نتیجه نیازی

۱ قلاع و استحکامات دفاعی - پرویز پورکریمی، علی صدرائی - انتشارات پروژه ترجمه حسنلو - چاپ امین - ص ۸۸

به ساخت و ساز دیوارهای دفاعی مستحکم نبوده است. آنچه از سازه‌های معماری قلعه در بالاترین قسمت آن باقی مانده، بقایای سازه‌های معماری با ارتفاع حدود یک متر و لاشه سنگ‌های بسیار حاصل از آوار شدن دیوار سازه‌های اندرونی قلعه است. با توجه به شدت تخریب، شکل دقیق فضاهای اندرونی قلعه قابل تشخیص نیست. در حال حاضر، سطح محوطه مملو از حفاری‌های غیرمجاز و لاشه سنگ‌هایی است که احتمالاً متعلق به سازه‌های مختلف بوده و در حفاری‌های غیرمجاز به آوار تبدیل شده است. در سطح این قلعه، به غیر از لاشه سنگ‌های بزرگ و کوچک، بقایای ملاط ساروج و آجر دیده نمی‌شود. به غیر از لاشه سنگ‌های پراکنده، در سطح قلعه آثار چندین کنده کاری کوچک دایره‌ای شکل دیده می‌شود، که به احتمال زیاد برای تامین آرد مورد نیاز قلعه نشینان استفاده می‌شده است.

در ارتباط با شیوه تامین آب قلعه نشینان گفتنی است که در سطح قلعه، آثار هیچ گونه آب انباری دیده نمی‌شود، اما امکان دسترسی به آب در تمامی اضلاع قلعه و در کوتاه ترین مسیر ممکن، میسر است، بدین صورت که در پایین دست شرقی، شمال و غربی قلعه، رودخانه کلیبر و رود کوچکی جاری است و در ضلع جنوبی آن چشمه‌ای فصلی در جریان است.

آنچه از بقایای معماری این قلعه استنباط می‌شود این است که دیوارهای دفاعی این قلعه نیز به مانند قلعه کلالق (۱) به صورت خشکه چین بوده و از نظر ظاهری، شباهت زیادی به سبک معماری قلعه‌های اورارتویی آذربایجان نظیر قلعه‌های بسطام، سقندل سراب و گاوور جلفا دارد. با توجه به موقعیت قلعه و اشراف کامل آن بر محیط پیرامونی، می‌توان گفت این قلعه سه هزار ساله نیز به مانند قلعه کلالق (۱) جزو قلعه‌های راهداری بوده و عبور و مرور کاروانیان را کنترل می‌کرده است. در واقع، این قلعه به عنوان قلعه راهداری از یکی از شاخه‌های فرعی جاده ابریشم که ارس را به شاهراه اصلی متصل می‌کرده، حراست می‌کرده است. با توجه به سبک معماری سازه‌ها و استحکامات دفاعی و قطعه سفال‌های بر جای مانده در محوطه قلعه، می‌توان قدمت این قلعه را به مانند قلعه کلالق (۱) به هزاره اول ق. م بخصوص دوره اورارتویی یا اشکانی منتسب کرد. البته تعیین قدمت و گاهنگاری دقیق این قلعه، مستلزم انجام مطالعات و کاوش‌های باستان شناختی در محوطه قلعه است و تاکنون هیچ گونه مطالعه پژوهشی، کاوش باستان شناختی و گمانه زنی برای تعیین حریم این قلعه انجام نشده است.

کوتی

”در حدود ۵ کیلومتری شرق دیلمان روستایی به نام کوه پس قرار دارد و در جنوب شرق این روستا تپه‌های نه چندان بزرگی واقع‌اند که در امتداد خطی از شمال به جنوب قرار دارند. مردم محلی این تپه‌ها را قلعه کوتی می‌نامند. در گوشه‌ای از این تپه‌ها، در سوی مقابل دیلمان، روستایی به نام لاسلوکان جای دارد. مردم محل به تازگی گورهای باستانی زیادی را در قلعه کوتی و لاسلوکان کندوکاو کرده‌اند و استخوان‌های انسان و تکه سفال‌هایی در سطح آنها پراکنده است که به وضوح نشان می‌دهد در آن نقاط آثاری از ازمنه‌ی باستان وجود دارد.

تپه ها در آذربایجان باستان

در قلعه کوتی، سه تپه در راستای شمال به جنوب وجود دارند و ماهیت محوطه‌هایی که بر فراز هر یک از این تپه‌ها قرار دارند از قرار معلوم تا حدودی متفاوت از یکدیگر است.^۱

کوربولاغ

”کوه کوربولاغ؛ دژ. در این محوطه‌ی بزرگ، در مجاورت سواحل دریاچه‌ی ارومیه، کلایس حصارهای مربوط به عصر آهن قدیم را ردیابی کرده است. وی هم چنین شمار قابل توجهی تکه‌ی سفالی از نوع سفال خاکستری جمع آوری کرده است.“^۲

کول تپه اورمیه

”کول تپه؛ تپه‌ی بزرگی با چند دوره‌ی تمدنی. دکتر طلایی تنها سفال‌های دوره‌های قدیمی‌تر را از این محوطه یافته است، اما نگارنده و کلایس سفال‌های عصر آهن قدیم را در طی برنامه‌ی بررسی در سال ۱۹۹۱ یافته‌اند.“^۳

کول تپه مراغه

”در شرق منطقه‌ی فوق الذکر، یعنی در منطقه‌ی مراغه، تنها دو محوطه‌ی شناخته شده در عصر آهن قدیم مسکونی بودند که یکی محوطه‌ی کوچکی در نزدیکی عجب شیر و دیگری موسوم به کول تپه است که کلایس و دکتر طلایی بررسی‌هایی را در آن جا اجرا

---

۱ دیلمان ۱، نویسنده: نامیواگامی، شینجی فوکایی، سئی ایچی ماسودا/ ترجمه‌ی: ولی جهانی، صمدعلیون، شهرام رامین/ فصل اول: کاوش قلعه کوتی ۱، صفحه ۹

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۱

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۷۰

کرده‌اند. از هردو محوطه سفال خاکستری و سفال شیاری یافت شده است.^۱ محوطه‌ای که مورد توجه ویژه قرار گرفته گول تپه (تپه گل) است که در ۳ کیلومتری جنوب شرقی عجب شیر قرار دارد (Kroll 1984:1994). کرول سفال‌های این محوطه را به دوران‌های مس سنگی، مفرغ قدیم و آهن قدیم تاریخ گذاری کرده است.^۲

کول تپه نخجوان ۱

محوطه «کول تپه ۱» در ۱۰ کیلومتری شمال غربی شهر نخجوان، در داخل روستای «کول تپه» وابسته به بخش بابک نخجوان، واقع شده است. این محوطه با وسعت تقریبی ۱۵۰×۱۰۰ متر و با متوسط ارتفاع ۲۰ متر از سطح زمین‌های اطراف، در ارتفاع ۹۲۰ متری از سطح دریا قرار دارد.^۳

متاسفانه، ساکنان امروزی روستای کول تپه آسیب‌های بسیاری به این محوطه مهم و ارزشمند وارد کرده‌اند. در دامنه غربی تپه یک مسجد، در دامنه جنوبی چندین مغازه و بر فراز تپه نیز ختنه‌های مسکونی بنا شده است. در ساخت هر بنای جدید در این روستا، از خاک این تپه در تهیه گل و مصالح ساختمانی استفاده می‌شود.

از این رو، قسمت شمالی تپه شدیداً تخریب شده است. موضوع ناخوشایندترین که از محل کاوش‌های سال‌های ۱۹۵۱-۶۴ میلادی در ترانشه شرقی - غربی که با طول ۱۰ و عمق ۱۴ متر کنده شده بود امروزه به عنوان چاله زباله استفاده می‌شود.^۴

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۹

۲ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تألیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمدعلیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو - ۱۳۹۶ - ص ۱۴۲

۳ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۸: ۱۲

۴ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲: ۱۸-۱۱۸/۶

کول تپه نخجوان ۲

دومین محوطه عصر مفرغ میانی منطقه نخجوان که یکی از محوطه‌هایی است که در نتیجه کاوش‌های علمی شناخت زیادی نیز از آن داریم محوطه «کول تپه II» می‌باشد. این محوطه در ۱۰ کیلومتری شهر نخجوان و در ۵ کیلومتری شمال محوطه «کول تپه I» واقع شده است و حدود ۳ هکتار مساحت دارد. این تپه با ارتفاع ۱۱۰۰ متر از سطح دریا در شمال محل تلاقی رودهای «جهری» و «نخجوان چای» واقع شده است و همانند محوطه «کول تپه I» در ناحیه حاصلخیزی قرار دارد.^۱

کاوش‌های گسترده‌ای توسط حبیب اللایف و علی اف در فاصله سال‌های ۱۹۶۸ و ۱۹۸۸ میلادی در محوطه انجام گرفته است. بلافاصله در بالای طبقات عصر مفرغ آغازین، طبقات عصر مفرغ میانی و پایانی با ضخامت ۵/۴ متر قرار گرفته‌اند. در طی کاوش‌ها، چهار طبقه معماری متعلق به این عصر نیز شناسایی گردید. هم‌چنین، در طی کاوش‌های یک قلعه داخلی با حصار سرتاسری، متعلق به هزاره II پ. م.، نیز یافت شد. قلعه داخلی هم‌چنین مدرکی دال بر این است که محوطه «کول تپه II» در عصر مفرغ میانی نقش یک مرکز مهم اداری را ایفا کرده است. دیوارهای قلعه با قلوه سنگ‌های بزرگ بستر رودخانه‌ای و با ملات گل ساخته شده بودند. سطح بیرونی دیواری که دروازه و برج‌ها در آن واقع شده بودند با سنگ‌های نه‌چندان پاک تراش در نمای بیرونی و حشت ساخته شده بود. طول دینیز بینواریاد شده ۳۵ متر و ضخامت آن ۲-۵/۲ متر محاسبه گردیده است. ارتفاع ازاره سنگی نیز بین ۱ تا ۵/۱ متر بود. دیوار با افزودن برج‌های چهار گوش استحکام و حفاظت لازم را کسب نموده بود. در طبقه دوم معماری، قسمتی از کوچه سنگ فرش که در طول دیوار قلعه ساخته شده بود شناسایی گردید. معمولا در ساخت دیوار بناهای چهار گوش، از قلوه سنگ‌های بستر رودخانه‌ای و بلوک‌های آجری استفاده شده بود.^۲

---

۱ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر:

تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲:۱۹

۲ فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر:

تبریز - سال ۱۳۹۱ - ص ۱۱۲:۲۰

کوللا

”کوللا (کوللا؟)؛ استقراری با تکه‌های سفالی سیاه صیقلی (سفال خاکستری)“^۱

کوه شوْربلاغ (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۵ دقیقه و ۵۳ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۲ دقیقه و ۱۶ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Z8

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن II، اشکانی-ساسانی

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ59

گزارش‌های قبلی: 2. pl.4 no. fig. 26، kleiss 1973: 29-30، fig. 29؛ kleiss and kroll 1977: 78، fig. 4؛ kroll 2005: 69.

ملاحظات: دژ بزرگی در شرق جاده مهاباد به اشنویه در ده کیلومتری جنوب شرق حیدرآباد به فاصله نه چندان زیاد از ساحل دریاچه کرول. «دژ. در این محوطه بزرگ در مجاورت ساحل دریاچه ارومیه، کلایس موفق شد حصار مربوط به عصر آهن قدیم را نقشه برداری کند. وی همچنین شمار زیادی تکه سفال خاکستری جمع آوری کرد» (۲۰۰۵: ۶۹).

کوئیک

تپه kurvech (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۴ دقیقه و ۵۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۷ دقیقه و ۴۲ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: E10

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

تپه ها در آذربایجان باستان

دوره‌های فرهنگی: سامنر: II، I

کد محوطه در بررسی: _

گزارش‌های قبلی: _

ملاحظات: از این محوطه، که در انتهای جنوبی روستای konech (کوئیک یا گوییک؟) در دره‌ی دیلانچی واقع است، سامنر بازدید کرده بود اما اطلاعات زیادی در مورد آن ثبت نکرده است. به نظر می‌رسد تپه مخروطی کوچکی به مساحت ۷/۱ هکتار با بقایای سازه‌ی مدوریدر راس آن باشد. یادداشت‌های بررسی سامنر: «لت ۷۰-۱۴، حدود ۱۲ کیلومتری شمال غرب حسنلو.»

کهریزک (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۳ دقیقه و ۱۶ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۷ دقیقه و ۵۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: E13

دوره‌های فرهنگی: سامنر: II

کد محوطه: سامنر: فاقد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این تپه کوچک ۶/۰ هکتار در دوره دیلانچی واقع شده است سامنر: لت ۷۰-۲۰. حدود ۱۲ کیلومتری شمال غرب حسنلو.

کهنه پاسگاه

”تپه کهنه پاسگاه در استان آذربایجان شرقی، شهرستان کلیبر، بخش خداآفرین، دهستان مینجوان شرقی و بین روستاهای مفروض لو (در غرب) و شجاعی لو در (شرق) قرار دارد. ابعاد محوطه ۵۰ متر در جهت شمالی-جنوبی و ۵۸ متر در جهت شرقی-غربی و ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف ۱۸ متر است. در اطراف این تپه سه محوطه دیگر قرار دارد؛ محوطه مال داش در فاصله تقریبی

۱۱۱متر، کهنه تپه در فاصله ۱۹۹متر و پهبروز تپه سی در فاصله ۳۳۰متری آن است.^{۱۴}

کیچیک تپه (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: پیش از تاریخد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ20؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۲

گزارش‌های قبلی: F no132: 367. Stein 1940: fig.23 Pesorella and Salvini 1984: 176.

ملاحظات: تپه کوچکی (۳۰*۲۰ متر به ارتفاع ۴ متر) در شمال رود گذار در ۴ کیلومتری شمال غرب تپه دینخواه در نزدیکی خالد آباد، ۵/۰ کیلومتری شمال بویوک تپه (Kroll 1994a pecorella and Salvini 1984:131)

کیقال

”برج کیقال: در جنوب روستای کیقال، برج کیقال نیز به شکل دوار و در دو طبقه که از سنگ لاشه بومی و بر بالای تپه‌ی سنگی با ارتفاع تقریبی یکصد متر ساخته شده است. در چهارسوی برج دریچه‌هایی جهت دیده بانی و تیراندازی تعبیه شده است. ساخت این برج احتمالاً به اواخر دوره قاجار مربوط می‌شود.“^۲

کیله شین

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: محوطه NQ1

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم ، نویسنده:نسرین زبان بند ، نشر پازینه، صفحه ۵۶

۲ ورزقان، نویسنده:احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۴

تپه ها در آذربایجان باستان

گزارش‌های قبلی: BIB-IRAN II: BIB-IRAN I: 2167-2172 Pecorella and Salvini 1984: König 1955: 41-50
4270 RLA 5(1976-1980): 568-569; 63-64

ملاحظات: محل نصب استل کتیبه داری در ۱۵۰ متری شرق مرزایران و عراق در گردنه رفیعی به همین نام در کنار جاده اصلی رواندوز و اشنویه. بر روی استل کتیبه‌ای به دو زبان اورارتویی و آشوری از پادشاهان اورارتویی به نام ایشپوئینی و منوا نقر است.^۱

گر جی

“قبرستان گر جی، سبوی لوله داری از جنس سفال خاکستری به رنگ خاکستری سیاه با لوله‌ی پل دار که از گر جی کشف شده است در موزه بریتانیا نگه داری می‌شود.”^۱

گردآغی (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۱ دقیقه و ۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۲ دقیقه و ۱۲ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Z17

دوره‌های فرهنگی: VII، IX، VIII،

کد محوطه در بررسی: سامنر: محوطه ۴۱

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این محوطه در جنوبی‌ترین نقطه/ خور دریاچه خدر حاجی قرار دارد. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: مدور به قطر ۱۳۰ قدم. ظاهراً ترانشه کوچکی (۵*۵ متر) در راس و محل حفاری دیگری، که ظاهراً آن نیز کاوش علمی بود، وجود دارد. پشته‌های خاک‌های کاوش شده‌ی ترانشه‌های شعاعی. کنار دریاچه کوچک واقع در شمال و در شرق روستای گل. یک تکه افسیدین. محل این کاوش‌ها هنوز در تصاویر ماهواره SPOT قابل رویت است. مساحت محوطه طبق نظر سامنر احتمالاً ۳۳/۱ هکتار است.

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

گرد الله (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: سامنر: IIIa/II، IV، VIII، IX، X کرول: عصر نو سنگی

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه ۱۹ NQ

گزارش‌های قبلی: Kroll 1994a: fig. 120; fig. 120; Voigt 1983: 269

ملاحظات: این تپه کوچک به فاصله اندکی در غرب دینخواه در ساحل دست راست رود گدار قرار دارد. تحت عنوان لت ۷۰-۲ در بررسی سامنر ثبت شده است.

گرد حسن علی

گرد حسن علی (بانو) الف و ب (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: مس سنگی، اوایل عصر مفرغ جدید (حسن علی) اوایل عصر آهن؟

کد محوطه در بررسی: یانگ: J:Kroll Nq 33 پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۲۶

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این دو محوطه در ۲ کیلومتری جنوب روستای ده شمس و ۷ کیلومتری جنوب شرقی تپه دینخواه قرار دارد. تپه الف، که از تپه ب بزرگتر است، ۱۲۰*۱۰۰ متر است و ۱۲ متر ارتفاع دارد. ابعاد تپه ب ۱۰۰*۵۰ متر و ارتفاع آن ۵ متر است. در سال ۱۹۳۶، اشتاین در هر دو محوطه گمانه زنی کرده است. پکورلا و سالوینی در این محل تنها یک تپه بدون نام را ثبت کرده‌اند - احتمالاً تپه دوم زمان بررسی آنان از بین رفته بود.

گرد دروانی (دره اشنویه)

موقعیت: -
شماره ارجاع در نقشه:-
دوره‌های فرهنگی: سامنر: ۱۰ II/III A
کد محوطه در بررسی: ویت-
گزارش‌های قبلی: -
ملاحظات: لت ۳-۷۰ در بررسی سامنر

گرد زیوه

”گرد زیوه؛ تپه. اشتاین به «قطعات سفال‌های داغدار، نقش کنده و نقوش خیاری» اشاره می‌کند. در میان تکه‌های موجود در موزه‌ی بریتانیا نمونه‌های سفال خاکستری و سفال شیاری به چشم می‌خورد.^۱“

گرد سیران (دره اشنویه)

موقعیت: -
شماره ارجاع در نقشه:-
دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن III، اسلامی؛ پکورلا و سالوینی: عصر آهن III، اسلامی
کد محوطه در بررسی: کرول: NQ13، پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۲۹

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۳

گزارش‌های قبلی: Pecorella and Salvi 1984:175، fig.23 E10 no.129

ملاحظات: بقایای این دژ، تپه‌ای تقریباً مثلثی در ابعاد ۱۴۰*۶۰ متر، بر فراز یک رف سنگی که از دو قسمت غیر همسطح تشکیل شده و با خندقی از سنگ پوز جدا شده است، قرار دارد. محوطه در موقعیتی سوق الجیشی احداث شده تا از گردنه کیله شین محافظت کند و به فاصله‌اندکی در ملتقی رودهای گدار و آغ چای در ۶ کیلومتری جنوب اشنویه امروزی واقع است (Pecorella and Salvini 1984).

گرد علی

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه در بررسی: ۱۳-۷۷

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: آیا همان گرد الله (رک. ادامه) است؟

گرد قسال

گرد قسال (کانی زر، شیخان): قلعه‌ای کوچک با یافته‌های سطحی سفال شیاری^۱

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۵۹

گردقلا (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم و میانی؛ پکورلا و سالوینی: عصر آهن ا، عصر آهن III

کد محوطه در بررسی: پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۱۳؛ کرول: محوطه NQ8

گزارش‌های قبلی: fig 242، Kroll 2005:67Y 242؛ Pecorella and Salvini 1984:241، Kleiss and Kroll 1979:213-214، 41 172

ملاحظات: قلعه کوچکی بر فراز کوهی در شمال روستای دور و جنوب شرق گردقلا تپه‌های سطحی سفال تک رنگ داغدار (Kroll ۲۰۰۵: ۶۷) در قسمت‌های پایین تر دامنه کوه، کرول دیوار دیگری رایافته و بر اساس موازین معماری، آن را به اواخر دوره اورارتو تاریخ گذاری کرده است.

گردکسیل

گردکسیل (نام‌های دیگر: کانیکی زر، کانیکی سر، شیخان؛ احتمالاً همان محوطه‌ای که کاپلریانگ به نام شیخان ثبت کرده است؛ دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن III-I، دوره اسلامی مفارن با قرون میانه، پکورلا و سالوینی: عصر آهن III؛ اسلامی

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه B؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۲۷؛ کرول: محوطه NQ ۱۴

گزارش‌های قبلی: Stein 1940:366، Salvini 1984:174، fig.23 E10 no.127؛ Kroll 1976:110، 172، 182؛ Kroll 2005:67؛ Pecorella and Kleiss 1976:33، fig.17، pl.10 no.3

ملاحظات: کرول: قلعه کوچکی با یافته‌های سطحی سفال شیاری (Kroll ۲۰۰۵: ۶۷). پکورلا و سالوینی این محوطه را پست‌ایست و

بازرسی مرزی یا قلعه کوچکی به منظور مراقبت از جاده عبوری از گردنه کیله شین و جاده‌های اصلی واقع در این دره و نیز رود آغ چای که از شاخه‌های رود گذار است دانسته‌اند. آثار دو باور در سطح ضلع جنوبی تپه مشاهده می‌شود.

گرد کگور (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: (۱۹۹۴): عصر آهن قدیم-میانی؟ عصر آهن IV

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ3؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۱۰

گزارش‌های قبلی: Kleiss 1997a: 24-25, fig 4 no. 28 Pecorella and Salvini 1984: 172, fig. 23 F8 no. 110

ملاحظات: لستقرارگاه سنگربندی شده کوچکی در ۲ کیلومتری جنوب عین الروم

گرد گرگرو (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن؟ اواخر قرون میانه

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه شماره 17NQ؛ پکورلا و سالوینی: محوطه شماره ۱۲۵

گزارش‌های قبلی: Pecorella and Kleiss 1977a, 41. Fig 22 Salvini 1984: 175, fig 23D11 no. 125

ملاحظات: در ابعاد ۱۰۰*۵۰ متر در ۱۳ کیلومتری اشنویه و ۷ کیلومتری شمال صوفیان

گرد گورا (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: سامنر: IX: VII° V^o IIIa/II°

کد محوطه در بررسی:ویت-

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: لت ۷۰-۱ در بررسی

گرد ملا احمد (دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه:-

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن III؛ پکورلا و سالوینی: عصر آهن III

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ12؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۲۶

گزارش‌های قبلی: Nagel 1962: Kroll 2004c; Kroll 1994a; pecorella and Salvini 1984: 174;7;fig 43:1-3

ملاحظات: تپه‌ای بیضوی در حاشیه شهر امروزی اشنویه در ابعاد ۱۰۰*۳۰ متر و به ارتفاع ۱۸ متر با ستیغ کوچکی در راس و برآمدگی کوچکی در قسمت شرقی (Precorella and Salvini 1984:175) در طول دامنه شمال غربی محوطه نه‌ری وجود دارد و در امتداد ضلع جنوبی آن تعدادی حفره‌ایجاد شده که شاید مربوط به برپایی اردوگاه نظامی در عصر حاضر باشند (Pecorella and Salvini 1984) این محوطه احتمالاً سکونتگاه یا قلعه بوده است (Kroll 1994a)

گرماب خدابنده

”در بررسی شهرستان گرماب در سال ۱۳۸۶ به سرپرستی فرزادمافی (مافی ۱۳۸۶ب) ۸۰ محوطه از دوران گوناگون شناسایی شد. شواهد استقرار در این منطقه شامل آثاری از دوره پارینه سنگی تا اسلامی متأخر است.“^۱

گلوان (نام دیگر: جلوان؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۴ دقیقه و ۵۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۹ دقیقه و ۱۹ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: 29-28G2

دوره‌های فرهنگی: یانگ؛ سامنر: VIII، IX

کد محوطه در بررسی: یانگ/ سامنر: محوطه ۳۴

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: موقعیت دقیق این تپه ثبت نشده بود. یانگ آن را با نام نزدیک ترین روستا در دره بالقچی، نامگذاری کرده است اما سامنر، که بعدها محوطه‌ای را با این نام شناسایی کرده بود شک داشت که این محوطه همان محوطه‌ای بود که یانگ از آن بازدید کرده و آثاری از دوره اسلامی یافته بود یا خیر. یک محوطه باستانی احتمالی در تصاویر ماهواره‌ای در شمال روستای امروزی دیده می‌شود. دایسون: تپه کم ارتفاع جلوان (گلوان) - پیکرک ساخته شده از گل پخته (نگاتیو شماره 3 یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: آیا لت‌های برداشت سفال ۱۹-۱۵-۷۰ مربوط به همان محوطه‌ای هستند که کایلریانگ شناسایی کرده بود؟ . به اعتقاد نگارنده حاضر، یانگ قلعه تپه اسلامی بالقچی در سمت شرق را گلوان می‌خوانده است. سامنر قطعا از تپه‌ای با قدمت عصر نوسنگی - مس سنگی بازدید کرده بود.

گنج تپه

” در کیلومتر ۶۶ و ۶۷ راه تهران- قزوین جاده‌ای از آن جدا شده به سمت شمال ادامه پیدا می‌کند. این جاده به روستاهای قلعه چنار، شاهنده، خوروین، آجین دو جین چن تپه پیش از تاریخ واقع شده‌اند که یکی از آنها گنج تپه است که در جنوب آن سیاه تپه واقع شده است. در سال ۱۳۲۸ خورشیدی حاکمی و راد در شیب بخش شرقی سیاه تپه اقدام به حفریک گمانه کردند و از ند گور خاکبرداری شد. در داخل گورها هدایایی قرار داده شده بود که مشابه اثر به دست آمده از گنج تپه بودند و به نام اشیاخوروین شهرت دارند. علاوه بر این نوع آثار سفال‌های قرمز مشابه سفال‌های اسماعیل آباد هم در میان آثار به دست آمده وجود داشت.“^۱

گندرگاه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۳۵ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۴۳ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q20

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه در بررسی: سامنر: فاقد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: سترون مستطیلی شکل، بیش از ۱۰۰ متر طول. کنار جاده اصلی نرده. محوطه در بستر دریاچه فصلی در شمال روستای دالما قرار دارد و مساحت آن ۷/۱ هکتار است.

گندویلا

تپه گندویلا (نام‌های دیگر: گندکلا؛ دره اشنویه)

موقعیت: -

شماره ارجاع در نقشه: -

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۵

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر نوسنگی؛ مفرغ میانی(سفال خابور)؛ پکورلا و سالوینی: عصر آهن ۱؟
کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ30؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۰
گزارش‌های قبلی: perorella and Kleiss 1977a: 27۰ fig.8 Salvini 1984:175۰ fig 23 F10 no.130
ملاحظات: (تپه بیضوی به قطر ۲۵ متر و ارتفاع ۱۵ متر که در هزاره دوم ق.م. احتمالاً بارویی از سنگ‌های تخت و قواره ویک دروازه داشت (Pecorella and kleiss 1977a: 27۰ fig.8) محوطه در ۳ کیلومتری غرب قلاتگاه در پای کوهستان واقع است

گودین تپه

گودین تپه استقراری پیش از تاریخ در غرب ایران در شهر کنگاور، در استان کرمانشاه است. این مکان در سال ۱۹۶۱ کشف و در ۱۹۶۵ و دهه ۷۰ میلادی توسط یک هیئت تحقیقاتی آمریکایی به ریاست کایلریانگ مورد کاوش قرار گرفت. اهمیت سایت به خاطر تسلط محل بر تجارت سنگهای لاجورد بین بدخشان در افغانستان و دشتهای میانرودان بود. این تپه به پنج لایه تقسیم شده است که کاوشها بر لایه دوم آن [۱] تا لایه پنجم تمرکز داشته است. هر چند سابقه استقرار در این مکان به بسیار پیشتر یعنی حدود ۵۰۰۰ پیش از میلاد بازمیگردد.

گودین تپه که تی. کوپلریانگ جونیور از سال ۱۹۶۵ تا سال ۱۹۷۱ میلادی آن را میکاوید، قلعه اشرفی بزرگی از دوره مادها است. بر گرد این دژ، برجها و دیوارهایی با شکافهایی برای تیراندازی قرار گرفته بودند. تأثیرگذارترین اتاق، سالن تختگاه بود با پنج ردیف شش ستونه که قصر کوروش در پاسارگاد را از روی آن ساختند. در آن یک تخت شاهانه، یک آتشدان و نیمکتهایی در دور دیوارها قرار داشت. تالار ستون دار کوچکتری با نیمکتهایی در کنار دیوارها نیز وجود داشت. مخزنهای انباریهای چندی در جانب شرقی قرار گرفته بودند. برای رفتن به طبقه بالاتر راه پله وجود داشت. [۲] قدیمیترین شواهد شیمیایی بدست آمده از ساخت آبجو متعلق به حدود ۳۱۰۰ تا ۳۵۰۰ پ. م در این شهر است.

گودین تپه

موقعیت جغرافیایی

محوطه کلیدی گودین در مجاورت شاهراه ارتباطی شرق-غرب، که آسیای میانه و ایران را به بین النهرین و فراتر از آن مرتبط می‌کند، واقع شده و معرف استقراری از دوره پیش از تاریخ تا دوره اسلامی است. این محوطه همچنین در مجاورت روستای گودین و حدود ۱۲ کیلومتری شهرستان کنگاور قرار گرفته است. شاخه شمال شرقی و فصلی رودخانه گاماسیاب از کناره شمالی تپه عبور کرده، سبب فرسایش این بخش از تپه شده است. از طریق بستر این رودخانه که در میان کوهها کشیده شده، می‌توان به دره اسدآباد

تپه ها در آذربایجان باستان

ونیز دره مرتفع توپسر کان دست یافت. از توپسر کان گذرگاه مرتفعی در جهت شرقی به همدان راه پیدا می کند. این مسیر نسبت به مسیر گردنه اسدآباد کوتاه تر است و در گذشته مورد استفاده قرار می گرفته است و کتیبه های گنج نامه در مسیر این راه ایجاد شده اند.

سابقه مطالعات

گودین تپه در جریان بررسی سال ۱۹۶۱ شناسایی شد و کاوش در آن به سرپرستی کایلریانگ و حمایت موزه رویال اونتریو کانادا، در ۱۳۶۵ آغاز و با وقفه هایی تا ۱۹۷۳ ادامه یافت.

ویژگی ساختاری محوطه

تپه گودین نسبت به زمین های اطراف خود حدود ۳۰ متر ارتفاع دارد و حدود ۳ تا ۲ متر از آن نیز در زیر رسوبات سطح دشت قرار گرفته است. به رغم فرسایش و خاکبرداری های گسترده، مساحت کلی تپه به حدود ۱۴ تا ۱۵ هکتار می رسد که از این نظر از محوطه های بزرگ باستان شناسی محسوب می شود.

لایه نگاری

بر اساس کاوش های صورت گرفته، طبقات مختلف استقرار از دوره نوسنگی تا اسلامی در این محوطه شناسایی شد که موارد زیر را شامل می شود:

- طبقه ۵۰۰۰-۵۵۰۰ ق.م. این طبقه روی خاک بکر قرار گرفته و مربوط به اوایل دوره نوسنگی است،
- طبقه ۳۵۰۰-۵۰۰۰ ق.م.،
- طبقه ۳۰۰۰-۳۵۰۰ ق.م.،
- طبقه ۲۰۰۰-۲۷۰۰ ق.م.،
- طبقه ۸۰۰-۱۳۵۰ ق.م.،^۱

۱ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۱۷۴

گورخانه

«گورخانه؛ قبرستان؟ اشتاین «دو سفالینه‌ی خاکستری سیاه داغدار» را دیده است که اخیراً از این محوطه کشف شده بودند. وی یکی از آنها را «تنگی بلند ولوله دار از گونه‌ی راج در حسنلو» توصیف کرده است.^۱

گورخانه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۲۷ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه و ۲۸ ثانیه عرض شرقی.

شماره ارجاع در نقشه: DD27

دوره‌های فرهنگی: کرول: اوایل عصر آهن؛ یانگ: اسلامی، افق سفال نخودی عصر آهن، سفال خاکستری: سامنر: I0 IIa

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲۱؛ کرول: محوطه NQ64

گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 407; Kroll 2005: 71

ملاحظات: محوطه (۷۵/۸ هکتار) تپه‌ای سکونتی و قبرستان، در جنوب شرقی سولدوز، ۴ کیلومتری شمال محمدشاه در پایین دست روستای امروزی گورخانه واقع شده است: اشتاین: در قریه گورخانه... تپه کوچکی به طور کامل زیر خانه‌های روستا و گورها قرار گرفته است. کشف دو سفالینه از نوع سفال سیاه- خاکستری داغدار که اخیراً هنگام حفر چاله‌ای به منظور استفاده از خاک آن در خشت زنی کشف شده‌اند باستانی بودن تپه را ثابت کرده است. یکی از این سفالینه‌ها با لوله دراز است که نمونه‌های آن به وفور در حسنلویافت می‌شود (۱۹۴۰:۴۰۷)

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۲

گورخ تپه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۱۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه و ۴۴ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q24

دوره‌های فرهنگی: سامنر: III، VI، IV

کد محوطه در بررسی: سامنر: فاقد کد

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات: این تپه کوچک (۶۵/۰ هکتار) در حاشیه شهر امروزی نرده قرار دارد. یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: ۲۰۰*۸۰ قدم. کم ارتفاع با پستی و بلندی اندک.

گوی تپه

”گوی تپه (تپه سبز)، یکی از اولین محوطه‌های حفاری شده شمال غرب ایران، معرف عصر مفرغ این منطقه از فلات ایران است. این محوطه را در سال ۱۹۴۸ برتون براون از دانشگاه منچستر انگلستان حفاری کرد، ولی نتایج آن در سال ۱۹۵۱ منتشر شد. گوی تپه را قبلاً اورل استین، بازدید و گمانه زنی آزمایشی کرده بود. ارتفاع تپه حدود ۲۴ متر و گستره آن در زمان حفاری ۴۵۵*۶۰۰ متر بوده است. گوی تپه در ۹ کیلومتری جنوب شهرستان ارومیه قرار دارد. مدت زمان حفاری در این محوطه شش هفته بیشتر نبوده است. در این زمان کوتاه هشت گمانه با ابعاد مختلف و عمق‌های متفاوت مورد کاوش قرار گرفت که هیچ کدام آنها به خاک بکر و طبیعی نرسید. بر اساس شواهد موجود، در گوی تپه استمرار فرهنگی از هزاره سوم ق.م شروع می‌شود و در دوران عصر آهن او II خاتمه می‌یابد. به طوری که طبقات تحتانی به هزاره سوم ق.م و طبقات فوقانی (A و B) به عصر آهن I و II تعلق دارند. طبقات استقرار گوی تپه از بالا به پایین وبه ترتیب الفبای لاتین N، M، K، D، C، B، A نام گذاری شده است.“^۱

توالی باستان شناختی این ناحیه بر پایه کاوش‌هایی تعریف شده که برتون براون در سال ۱۹۴۸ میلادی در محوطه گوی تپه

۱ عصر مفرغ ایران، نویسنده: دکتر حسن طلائی، فصل سوم: عصر مفرغ در مناطق مختلف فلات ایران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۷۶

، در ۷ کیلومتری جنوب ارومیه ، اجرا کرده است .این محوطه قبل از کاوش‌های بورتون براون به صورت قاچاق‌یا با پروانه تجاری حفاری شده بود (۱۹۵۱: ۶-۵) و عتیقه‌هایی که به موزه‌های بزرگ راه‌یافتند گفته می‌شود از قبوری خارج شده‌اند که احتمالاً مربوط به عصر مفرغ میانی و اوایل عصر آهن بودند . توالی ثبت شده در کاوش‌های گوی تپه ، عصر مس سنگی تا دوره سلجوقی را در بر می‌گیرد.^۱

”ارپ وبرتون براون محوطه گوی تپه را در سال ۱۹۴۸ کاوش کردند که به شناسایی آثاری از دوره مس سنگی تا آهن منجر شد (Brown ۱۹۵۱)“

{هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده:حمیدخطیب شهید؛بهروز عمران؛اکبرعابدی ، نشر پازینه، صفحه ۴۶۲ }

”گوی تپه (Brown ۱۹۵۱)در هفت کیلومتری جنوب شرقی ارومیه در آذربایجان غربی قرار دارد.ابتدا پروفیسور ایرپ در سال ۱۹۰۳ و سپس سر اورل استین در سال ۱۹۳۶ از این محوطه بازدید کردند(Sagona ۱۹۴۸:۶۰). نهایتاً بورتون براون در سال ۱۹۴۸ پس از بازدید از تپه در هشت نقطه به حفر گمانه آزمایشی در جهات گوناگون اقدام و در نتیجه آن، هشت دوره فرهنگی را مشخص کرد که از قدیم به جدید با عنوان دوره‌های K، M، N تا A نامیده شدند (Brown ۱۹۵۱). دوره سوم آن بانام دوره K معرف مفرغ قدیم بوده و حفار با توجه به تغییرات لایه نگاری و گونه شناسی سفالی این دوره را به سه فاز K1، K2، K3 تقسیم کرده است (Sagona ۱۹۸۴:۶۰)^۲“

گیاور

”تپه‌ی گیاور؛ محوطه‌ای با چند دوره‌ی تمدنی. کلایس از این محل مقادیری تکه‌ی مربوط به سفال خاکستری و تکه‌ای از یک جام با کف پاستونی رایافته است.“^۳

---

۱ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف : مایکل دانتی - ترجمه : صمد علیون - نشر : پروژه ترجمه حسنلو - ۱۳۹۶ - ص ۱۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم ، نویسنده:نسرین زبان بند ، نشر پازینه، صفحه ۵۲

۳ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

گیجلر

”پکورلا و همکارانش در تپه گیجلر که در دشت ارومیه بین سال‌های ۱۹۷۷-۷۸ خفاری و گمانه زنی کردند، که به شناسایی آثاری از هزاره چهارم ق م تا هزاره اول منجر و گزارش آن به همراه گزارش کاوش در محوطه اسماعیل آقا به زبان ایتالیایی منتشر شد (Pecorella and Salvini 1984)“^۱

گیردره

”قلعه‌ی گیردره، دژ بزرگی بر فراز تپه‌ی صخره‌ای. کلایس از آن جا سفال خاکستری و سفال شیاری یافته است.“^۲

لاسلوکان

”این محوطه در شمال شرقی دیلمان و جنوب غربی نوروزمحله واقع شده و امتداد آن به سمت شمال و تا رشته کوه‌های البرز می‌رسد و دارای سطحی شیب دار و مایل است. این محوطه باستانی را در سال ۱۹۶۰ هیئت دانشگاه توکیو به سرپرستی نامیو اگامی با عضویت علی اکبر سرفراز کاوش کرد. در گورهای لاسلوکان اشیاء متنوعی مانند ظروف سفالی خاکستری دسته دار با دهانه باز یا دهانه تنگ و نیز کاسه‌های سفالی، النگوهای مفرغی، حلقه، مهره‌های شیشه‌ای و سنگی به دست آمده است. آثار این محوطه مربوط به اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره یکم پ م است (Egami ۱۹۶۵:۱۵)“^۳

---

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمیدخطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبرعابدی، نشر پازینه، صفحه ۴۶۲
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸
۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۱

لمه زمین

”لمه زمین. گورستان باستانی لمه زمین در ساحل شرقی سپیدرود و شمال غربی شهران واقع است. لمه زمین در لهجه گیلکی به معنای مکانی است که در آنجا تمشک می‌روید. بررسی و کاوش شهران را اول بار هیئت ژاپنی در سال ۱۹۷۶م به نمایندگی از دانشگاه توکیو (پروژه باستان شناسی عراق-ایران) در یک فصل انجام داد. به دلیل وجود قبور حفره‌ای بسیار در این منطقه بخشی از آن به عنوان لمه زمین ا کاوش شد. متأسفانه بیشتر قبور این محوطه را قبل از کاوش باستان شناسان ژاپنی روستائیان کاوش غیرمجاز کرده بودند (آبیار ۱۳۷۴: ۶۶). دومین فصل بررسی و حفاری علمی لمه زمین در سال ۱۹۷۸م زیر نظر دانشگاه توکیو به سرپرستی فوکایی ادامه یافت. در فصل دوم هیئت منطقه لمه زمین II را، در حدود ۲۰۰ متری جنوب منطقه A، در مساحتی حدود ۷۴ مترمربع کاوش و قبور آن را به دو گروه تقسیم کرد: قبور بزرگسالان به شکل بیضی و قبور کودکان به شکل مستطیل.

از این محوطه آثاری نظیر ظروف سفالی خاکستری و قرمز رنگ با فرم‌های ته گرد، درپوش‌های بزرگ به صورت قیفی شکل باز و تقارهای بزرگ و همچنین اشیاء سفالین دیگری نظیر پیکرک‌های انسانی و اشیایی از جنس فلز کشف شد. مهم‌ترین نکته این است که تمامی اشیاء از جنس مس بوده‌اند (Fukari ۱۹۸۲: ۸۲).^{۱۴}

ماکو

”در سال‌های ۱۹۶۹-۱۹۷۸ موسسه باستان شناسی آلمان در تهران به سرپرستی ولفرام کلایس محوطه‌های بسیاری را در شمال غرب ایران بررسی کرد که از آن میان می‌توان به محوطه‌های راواز و یاخولی اشاره کرد؛ راواز (شکل ۳) بزرگترین محوطه بررسی شده از این دوره است که در بیرون از حوزه اورمیه، در شمال غربی سیاه چشمه در منطقه ماکو واقع است. خانه‌های مدور و ساختارهای راست گوشه و خیابان‌ها در پلان انتشار یافته از این محوطه دیده می‌شود. استقرار را دیواری با برج‌های مدور و یک دروازه تقویت کرده بود. راواز تنها محوطه فرهنگ کورا-ارس است که پلان شهری کامل می‌توان از آن ترسیم کرد. هیچ مکانی شبیه راواز تاکنون در شرق آناتولی، گرجستان، ارمنستان یا جمهوری آذربایجان شناخته نشده است (Kroll 2005: ۱۱۶-۱۱۷) محوطه یاخولی که قلعه حصاردار کوچکی در آن هست، در ۱۶ کیلومتری غرب ماکو قرار دارد و بادبوار سنگی دفاعی ضخیمی محصور شده است. بیرون قلعه و در داخل حصار گروه‌های پراکنده‌ای از خانه‌های دایره‌ای شکل را می‌توان مشاهده کرد. ظروف خاکستری یاخولی شباهت بسیار به لحاظ فرم

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۳۸

تپه ها در آذربایجان باستان

ورنگ با سایر محوطه‌های فرهنگ‌یانیق دارد (شکل ۴۰۲) (Kleiss & Kroll 1979) ۱۴

ماوران (نام دیگر: ماولان؛ دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۰ دقیقه و ۵۰ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۸ دقیقه و ۵۰ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: U17

دوره‌های فرهنگی: یانگ/سامنر: IX، VIII، I

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۱۷؛ ویت: محوطه ۷-۷۷

گزارش‌های قبلی: _

ملاحظات: این محوطه در شمال شرق حسنلو در نزدیکی ساحل جنوبی دریاچه شوزگول قرار دارد. مساحت آن از روی تصاویر ماهواره‌ای ۲/۱ هکتار برآورد شده است. اگر تپه احتمالی کوتاه تر واقع در جنوب آن را نیز حساب کنیم، مساحت آن به ۲۵/۴ هکتار خواهد رسید. یادداشت‌های بررسی سامنر: «مدور با محیط ۱۹۰ قدم (احتمالا بیشتر). از کناره‌های آن خاک برداشت شده است. تپه‌ای نسبتا بزرگ با رأس تقریبا صاف

ماهنشان

شهرستان ماهنشان، در غرب استان زنجان، کوهستانی و اغلب سال پوشیده از برف و دارای آب و هوای سرد است. رودخانه فزل اوزن که از چهل چشمه کردستان سرچشمه می‌گیرد، پس از طی حدود ۹۰ کیلومتر از شمال غرب شهرستان خارج می‌شود و به سد منجیل و سپس به دریای مازندران می‌ریزد. از دیگر رودخانه‌های این شهرستان رودخانه علم کندی از ارتفاعات قاریاغدی و رودخانه انگوران جای از ارتفاعات قوزلو و خورجهان است که هر دو به رودخانه فزل اوزن می‌ریزند. ارتفاع این شهرستان از سطح آبهای آزاد ۱۳۵۰ متر است.

در بررسی شهرستان ماهنشان طی یک فصل در سال ۱۳۸۱ به سرپرستی ابوالفضل عالی و در محدوده ۲۷۸۶ کیلومتر مربع، ۱۸۰ محوطه و مکان باستانی از دوران پیش از تاریخ تا معاصر شناسایی شد. از این تعداد، پانزده محوطه به دوره پیش از تاریخ تعلق

دارد و شامل استقراریایی از دوره نوسنگی تا مفرغ است.^۱

ماهور آدلی

تپه ماهور آدلی (دره سولدوز)

موقعیت: _

شماره ارجاع: _

دوره‌های فرهنگی: _

کد محوطه در بررسی: ویت: محوطه ۲۵-۷۷

گزارش‌های قبلی: _

ملاحظات: _

محمدشاه

”تپه‌ی محمدشاه؛ این تپه از بزرگترین محوطه‌های موجود در منطقه است که از عصر مس سنگی تا عصر آهن مسکونی بوده است. احتمالاً افراد متعددی این محوطه را بررسی کرده‌اند. اشتاین به وجود سفال‌هایی شبیه سفال‌های حسنلو اشاره می‌کند. کلایس تکه‌های سفالی پرشماری از این محوطه جمع‌آوری کرده است که در میان آنها سفال خاکستری نیز دیده می‌شود.“^۲

---

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه، صفحه ۴۷۷
۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۲

تپه محمدشاه (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۴ دقیقه و ۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۳ دقیقه و ۵۴ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: CC30

دوره‌های فرهنگی: کرول: مس سنگی، عصر مفرغ قدیم (ماورای قفقاز قدیم، سفال نارنجی منقوش)، عصر مفرغ میانی (HAB)،
عصر آهن قدیم، اشکانی، اواخر قرون میانه؛ یانگ: اسلامی، افق سفال نخودی عصر آهن، افق سفال خاکستری؛ سامنر: (Ia, II, IIIB (IIIIa), IV, IIIIV, IX

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۲۲؛ کرول: محوطه NQ63؛ ویت: محوطه ۲-۷۷؟
گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 406-407 ; kroll 2005: 71

ملاحظات: این تپه بزرگ در ساحل دست چپ ماسو چای، «در فاصله نیم مایلی شمال روستا»یی به همین نام قرار دارد (stein ۴۰۷: ۱۹۴۰). با این حال، در نقشه شماره اشتاین این محوطه در ساحل دست راست و در محل روستای امروزی جاگذاری شده است. ماسو چای از شاخه‌های رودگدار است که در بخش جنوب شرقی سولدوز دره‌ای را در راستای شمال به جنوب ایجاد می‌کند. این تپه به شکل بیضوی است و ۳۴۵ متر در محور شمال به جنوب و ۱۷۰ متر در محور شرق به غرب کشیده شده و ۱۷ متر ارتفاع دارد. مساحت آن بر اساس تصاویر هوایی ۴/۵ هکتار است. کرول: «این محوطه یکی از بزرگ‌ترین محوطه‌های منطقه است که از عصر مس سنگی تا عصر آهن مسکونی بوده است. احتمالاً پژوهشگران بسیاری آن را بررسی کرده‌اند. اشتاین به وجود سفال‌های مشابه نمونه‌های حسنلو اشاره کرده است. کلایس تکه سفال‌های بسیار زیادی جمع‌آوری کرده که از جمله آنها مقادیر زیادی سفال خاکستری است» (۲۰۰۵: ۷۱). به علاوه، سامنر به وجود نوعی «سفال منقوش ناشناخته» اشاره کرده است.

محمدیار

”تپه‌ی محمدیار؛ استقرار. اشتاین به «قطعات سفال خاکستری تیره و سفال نخودی صیقلی» اشاره می‌کند. مهدوی/بووینگتون به محوطه‌ی محمیبیر با استقرار عصر آهنی اشاره می‌کنند که شاید همان محمدیار باشد.^۱“

تپه محمدیار (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۲۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۴۲ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: X19

دوره‌های فرهنگی: کرول: پیش از تاریخ: عصر آهن قدیم، اواخر قرون میانه؛ سامنر: IV، ا؛ یانگ: I تا عصر مس سنگی
کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۶؛ کرول: NQ62؛ ویت: محوطه ۱۴-۷۷

گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 388; 1972: 148-151 Mahdavi and Bovington; kroll 2005: 71

ملاحظات: محمدیار در ۲ کیلومتری شمال روستایی به همین نام، در ۸۵/۴ کیلومتری شرق-جنوب شرق حسنلو، قرار دارد و مساحت قسمت‌های مسکون شده آن ۴۵/۱ هکتار و ارتفاع آن ده متر است. کرول: «محوطه استقرار. اشتاین به قطعات شکسته سفال تیره-خاکستری و نخودی داغدار اشاره کرده است. مهدوی و بووینگتون به محوطه‌ای با نام محمیبیر با آثار سکونت‌ی از عصر آهن اشاره کرده‌اند که احتمال دارد همان محمدیار باشد» (۷۱: ۲۰۰۵). یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: «به شکل بیضوی-مدور به قطر ۲۶۰ قدم. در نزدیکی جاده شیخ احمد به محمدیار به فاصله اندکی در شمال محلی در سمت جنوب شرق (کنار جاده) که اخیراً به طور گسترده از آن خاک برداشت شده و کاوش باستان شناختی در راس آن (۵*۵ متر)، ترانشه در سمت شمال شرق. مقادیر زیادی استخوان انسان و حیوان در سطح پراکنده است. تپه‌ای شیبدار و بلند با [دامنه] صاف در جبهه جنوب شرق.»

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریای ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۲

محمودیه

”تپه‌های دوگانه محمودیه در حدود ۷۰ کیلومتری شمال شرق تپه زاغه به خط مستقیم واقع شده‌اند. این تپه‌ها در کنار جاده‌ای که از آبیگ از راه کرج-قزوین جدا می‌شود و در جهت جنوب غرب در ۶ کیلومتری شمال شرق روستای محمدآباد خره به جاده قزوین- بویین متصل می‌شود واقع شده‌اند. این دو تپه در محور شمال شرق- جنوب غرب قرار گرفته و حدود ۲۰۰ متر از یکدیگر فاصله دارند. نگارنده در یک فرصت کوتاه توانست از سطح تپه کوچکتر، که در شمال شرق تپه بزرگتر واقع شده است مقدار بسیار زیادی قطعات سفال‌های نوع چشمه علی و تعدادی سفال‌های چرخ ساز مشابه سفال‌های دوره سوم سیلک جمع آوری نماید. اکثر سفال‌های سطح تپه بزرگتر را سفال‌های مشابه سفال‌های دوره سوم سیلک تشکیل می‌دادند.“^۱

مرزا

”محوطه باستانی مرزا در نزدیکی روستاهای چناسک و شکرناپ از توابع دهستان کوهپایه غربی شهرستان آبیگ و در ۲۰ کیلومتری شمال نیروگاه شهیدرجایی قزوین واقع است. این محوطه در بررسی باستان شناختی منطقه در بهار ۱۳۸۵ به صورت گورستانی از عصر آهن شناسایی شد که بر اثر حفاری‌های غیرمجاز به شدت آشفته شده بود. کشف مقدار زیادی سفال شاخص عصر آهن، بقایای یک پیکره سنگی و تعداد زیادی مهره و ابزار و ادوات مفرغی و بقایای گورهای آشفته در روند بررسی (مافی ۱۳۸۵، مافی و آخوندی ۱۳۸۹) باعث گردید تا «طرح کاوش نجات بخشی گورستان باستانی مرزا» تدوین و کاوش در آن به سرپرستی فرزاد مافی در تابستان ۱۳۸۷ در یک فصل انجام شود. آشفته‌گی ناشی از حفاری‌های غیرمجاز کاوش نظام مند را بامشکل مواجه می‌کرد. کاوش در ۵ ترانشه و آواربرداری نیز در ۵ ترانشه دیگر انجام و فقط از دو ترانشه آثار معماری کشف شد که آن هم بقایای حفاری‌های غیرمجاز در سالهای دور بود. در نتیجه این کاوش ضمن کشف شواهد آشفته‌ای از معماری عصر آهن منطقه، مقادیر زیادی سفال، مهره، زیورآلات طلا و نقره و ابزار و ادوات مفرغی کشف شد. آشفته‌گی شدید ناشی از حفاری‌های غیرمجاز مانع بازسازی شیوه تدفین این گورستان شد، اما یافته‌های پیش گفته اطلاعات ارزشمندی در خصوص وضعیت فرهنگی منطقه در عصر آهن به دست داد (مافی ۱۳۸۷ الف)^۲

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مافی و صابر قیاسی، نشر پازینه، صفحه ۵۶۵

مرگه کاروان (دره اشنویه)

موقعیت: _

شماره ارجاع در نقشه: _

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن III (اورارتویی)

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ2

گزارش‌های قبلی: kleiss and kroll 1977: 79-96; pecorella and salvini 1984: 568-569; RLA 5 (1976-1980): 568-569
81-82, fig. 33

ملاحظات: استل سنگی منسوب به روسای اول پادشاه اورارتو در حدفاصل گردنه کیله شین و اشنویه در حدود ۷ کیلومتری شرق کیله شین (NQ1)

ممیند (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۸ دقیقه و ۴۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۶ دقیقه و ۳۲ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: حدود KK20

دوره‌های فرهنگی: کرول: پیش از تاریخ

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ66

گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 408; kroll 1994a

ملاحظات: تپه کوچکی در پایین دست رودگذار در شمال روستای محمدشاه. اشتهای از آن نام برده ولی شخصا از آن بازدید نکرده و در نقشه‌ی منطقه‌ای خود نیاورده است. از قرار معلوم سفال‌های قدیمی به مدت سی سال از تپه پیدا می‌شده است (که براین اساس آغاز آن باید حدود سال ۱۹۰۰ بوده باشد). روستای امروزی ممیند در پای انشعاب کوهستان در بخش شمال شرقی دره سولدوز، به فاصله نه چندان زیاد از دره‌ی مجاور یعنی مهاباد واقع است.

موشه لان

” موشه لان تپه‌یکی از تپه‌های پیش از تاریخ ساوجبلاغ است. منطقه، یا دشت، ساوجبلاغ در بین دو رشته کوه ولیان، که از شاخه‌های البرز است، و کوه‌های شمالی زرنده، که از شاخه‌های کوه‌های مرکزی است، واقع شده است. بین راه تهران- قزوین و بعد از پل کردان، که بر روی رودخانه کردان احداث شده است، و نرسیده به‌ینگی امام جاده‌ای از راه جدا شده و به مست جنوب می‌رود. این جاده پس از گذشتن سعید آباد به روستای اسماعیل آباد ویا اسمعیل آباد وارد ادبیات باستان شناسی ایران شده است.“^۱

مهاباد

”از منطقه نسبتاً کوچک مهاباد تنها شش محوطه به عصر آهن قدیم تعلق دارد. از جمله‌ی این محوطه‌ها یوسف کندی II است که محوطه‌ای استثنایی می‌باشد، زیرا کلایس و کرول از آن سفال شکاری و سفال قبه قبه‌یافته اما سفال خاکستری نیافته‌اند.“^۲

مهماندار (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۶ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۵ دقیقه و ۵۲ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Q24

دوره‌های فرهنگی: حسنلوی III

کد محوطه در بررسی: _

گزارش‌های قبلی:

ملاحظات: تپه‌ای کوچک (۳/۰ هکتار) در حاشیه جنوبی روستای مهماندار در شرق نرده. یادداشت‌های بررسی سامنر: «قطر ۳۰ قدم»

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۶۵

۲ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

میرآباد

”تپه‌ی میرآباد؛ اشتاین «تکه‌های سفالی قرمز داغدار و خاکستری تیره‌ی زیادی و نیز چند تکه‌ی سفال با نقوش خیاری ست (ribbed ware)» از آن جایافته است. در موزه‌ی بریتانیا دو تکه‌ی سفالی به دست آمده از این محوطه نگه داری می‌شود (ANE150181-182): سفال خاکستری و سفال شیاری).^{۱۴}

تپه میرآباد ۱ (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۹ دقیقه و ۱۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۱۸ دقیقه و ۲۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: F ۲۰

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن قدیم، قرون میانه

کد محوطه در بررسی: یانگ: محوطه N؛ کرول: محوطه NQ38

گزارش‌های قبلی: Stein 1940: 384-385; kroll 2005: 68

ملاحظات: بر فراز این تپه، به مساحت ۵/۸ هکتار و به ارتفاع ۱۰ تا ۱۲ متر قلعه‌ای از خشت خام قرار دارد. محوطه در ۱۰ کیلومتری شمال غرب نقده در روستای میرآباد واقع است. اشتاین به حصار فروریخته‌ای از خشت خام اشاره کرده است که ۲۷۵ سانتی متر ضخامت و دروازه‌هایی در اضلاع شمالی و جنوبی داشت. در فضای داخل حصار، اشتاین تپه کوتاه تری رایافته بود. این عوارض در نقشه‌های هوایی قابل رویت‌اند. کرول: «اشتاین تعداد زیادی تکه سفال قرمز و تیره-خاکستری داغدار و نیز قطعاتی از سفال خیاره دار یافته است. دو تکه مکشوفه از میرآباد در موزه بریتانیا نگهداری می‌شوند (۱۵۰۱۸۲-۱۵۰۱۸۱ ANE): سفال خاکستری و سفال شیاری)» (۲۰۰۵: ۶۸ kroll). دایسون (یادداشت‌های ضمن بررسی سال ۱۹۵۷): «(سفال زرین فام) قرون میانه، سفال خاکستری حسنلوی IV، سفال قرمز، چند سفال منقوش سیاه/سفید (حسنلوی VI؟)».

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

ناچیت

”تپه‌ی ناچیت؛ سوئینی به سفال خاکستری، به ویژه «کف‌های پاستونی»، در این محوطه اشاره کرده است.^۱“

نادر

”نادر تپه سی در غربی ترین نقطه دشت مغان و در شمالی ترین بخش کشور در غرب دریای مازندران و شمال استان اردبیل واقع و از شمال به رود ارس و مرزهای جنوبی جمهوری آذربایجان و از شرق به مرزهای خاکی آن جمهوری، از جنوب به شهرستان گرمی و از غرب به رودخانه قره سو و شهرستان کلیبر در استان آذربایجان شرقی محدود است. از نظر جغرافیای طبیعی این دشت قسمتی از مناطق جلگه‌ای و پست حوضه غربی دریای مازندران محسوب می‌شود و در جنوب دشت مغان بلندی‌های خروسلو آن را از دو بخش انگوت و اجارود جدا می‌کند. نادر تپه سی در ۱۲۰۰ کیلومتری جنوب رود ارس و در غرب اصلان دوز قرار دارد.“^۲

نالوس

تپه نالوس ۱ (نام دیگر: تل بدرالدین؛ دره اشنویه)

موقعیت: _

شماره ارجاع در نقشه: _

دوره‌های فرهنگی: پکورلا و سالوینی: عصر آهن III

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ22؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۴

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۸

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرین زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۴

گزارش‌های قبلی: fig. 115, 77; Kleiss and Kroll 1977; No. 134 F10 fig. 23; Pecorella and Salvini 1984: 177

27

ملاحظات: کلایس و کرول (۱۹۷۷: ۲۷ fig.) و پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴: ۱۷۷) این محوطه را، که تپه کوچک مدوری (به قطر ۸ متر) است، در بخش جنوبی دره اشنویه، در ۳ کیلومتری جنوب غرب تپه دینخواه در موقعیتی سوق الجیشی در کنار پایانه خروجی قلاتیان چای در کنار جاده صوفیان جایابی کرده‌اند. ابعاد این تپه بیضوی ۵۰*۴۰ متر است و حدود ۷ متر ارتفاع دارد (Pecorella and Salvini 1984). ضلع شمال غربی محوطه را نهری بریده و حریم محوطه را روستای امروزی اشغال کرده است.

تپه نالوس ۲ (دره اشنویه)

موقعیت: _

شماره ارجاع در نقشه: _

دوره‌های فرهنگی: _

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ33؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۵

گزارش‌های قبلی: fig. 23; Pecorella and Salvini 1984: 177; No. 135 F10

ملاحظات: تپه‌ای کوچک (۸*۸ متر به ارتفاع ۸ متر) به فاصله اندکی در شرق تپه نالوس ۱ و در ۳ کیلومتری جنوب تپه دینخواه.

نرزیبوه (دره اشنویه)

موقعیت: --

شماره ارجاع در نقشه: ---

دوره‌های فرهنگی: -

کد محوطه در بررسی: بانگ: . محوطه D

گزارش‌های قبلی: -

ملاحظات :-

نرگه

”تپه نرگه در ۵۰۰ متری شرق روستای نرگه از توابع شهرستان تاکستان واقع است. کاوش گروه باستان شناسی دانشگاه ابهر در تپه نرگه از سال ۱۳۷۷ شروع شد و ۱۱ فصل ادامه یافت.“^۱

نصفی

”محوطه باستانی نصفی را از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۸ علی حاکمی کاوش کرده، ولی متأسفانه گزارش کامل کاوش‌های خود را عرضه نکرده و صرفاً خلاصه آن را در سال ۱۳۴۳ خ به مرکز باستان شناسی سابق تحویل داده است. حاکمی همچنین در سال ۱۳۴۴ هنگام مأموریت به کلورز وجوبن، در منطقه نصفی نیز کاوش کرده و گزارش این کاوش را هم تحویل نداده و تنها مدرک درمورد این کاوش‌ها برچسب‌هایی است که بر برخی از اشیاء کشف شده در آن سال در موزه ملی ایران موجود است. حاکمی به رغم اینکه گزارش کامل نتایج کاوش‌هایش را در اختیار نگذاشته، گورهای نصفی را بر مبنای ساختار گورها و نوع سفال‌ها و اشیاء مفرغی داخل گورها به سه دوره زمانی تقسیم می‌کند (حاکمی ۱۳۴۳: ۵).“^۲

نظام آباد (دره سولدوز)

موقعیت : ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۱۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۱ دقیقه و ۲۸ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه : Y24

دوره‌های فرهنگی : کرول : پیش از تاریخ

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: فرزاد مانی و صابر قیاسی، نشر پازینه، صفحه ۵۶۵

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۳۸

کد محوطه در بررسی : کرول: محوطه ۶۱ NQ

گزارش‌های قبلی: 387: Stein 1940

ملاحظات: تپه‌ای به قطر ۱۰۰ متر و ارتفاع ۸ متر واقع در روستایی به همین نام در ۱۴ کیلومتری شرق نرده و ۴ کیلومتری جنوب محمدیار. اشتاین اشاره می‌کند: «تکه‌های سفال داغدار منقش به نوارهای حلقی قرمز یا قهوه‌ای» (۳۸۷:۱۹۴۰). این سفال‌ها ممکن است از نوع سفال خابور حسنلوی دوره ششم یا سفال نارنجی-منقوش حسنلوی هفتم باشند.

نظاماد (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۵ دقیقه و ۴۱ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۱ دقیقه و ۴۱ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: x27

دوره‌های فرهنگی: یانگ: افق سفال نخودی عصر آهن، اسلامی، سامنر: دوره اول، دوره سوم a

کد محوطه در بررسی: یانگ / سامنر: محوطه ۲۴

گزارش‌های قبلی: ----

ملاحظات: یانگ محل این محوطه را در نقشه خود در لبه جنوبی دره سولدوز در ضلع جنوبی تالابی به فاصله نه چندان زیاد از روستای ساخسی تپه و دقیقاً در جنوب نظام آباد، در مجاورت یک مخروط افکنه یخچالی قرار داده است، در اسناد بایگانی شده پروژه حسنلو، این محوطه در مواردی با محوطه نظام آباد خلط شده است. نظام آباد در نقشه‌ای که یانگ، کیرتون ترسیم کرده‌اند آمده است، اما آنان در یادداشت‌ها و اسناد خود نامی از آن نبرده و اطلاعاتی در مورد آن قید نکرده‌اند. در مورد نظاماد نیز به استثنای دوره‌های فرهنگی آن، اطلاعات دیگری ثبت نشده است.

نقده

”تپه‌ی نقده؛ قبرستان؟ اشتاین به «سفال‌های داغدار عالی، هم قرمز وهم خاکستری» اشاره می‌کند. سبویی از جنس سفال خاکستری با دسته‌هایی در هیئت بز کوهی (اشتاین ۱۹۴۰، ص ۳۸۴) در موزه‌ی بریتانیا قرار دارد (ANE ۱۳۶۱۸۴). دایسون و یانگ نیز به وجود سفال خاکستری در این محوطه اشاره کرده‌اند.^۱

نقده (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۶ درجه و ۵۷ دقیقه و ۱۹ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۲۳ دقیقه و ۱۶ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: M24

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر آهن قدیم، ساسانی، اواخر قرون میانه؛ یانگ: افق‌های سفال خاکستری و سفال نخودی؛ سامنر: IIIa، IV، V، VI

کد محوطه در بررسی: یانگ/سامنر: محوطه ۳۳؛ کرول: محوطه NQ43

گزارش‌های قبلی: Schmidt 1940: pl. 85b ; stein 1940: 383-384; Rawlinson 1840: 14; kroll 2005: 69; 115-116; Dyson and Yong 1960: 20 fig. 20 kleiss 1981: ;

ملاحظات: نقده تپه‌ای بسیار بزرگ و احتمالاً بزرگ‌تر از حسنلوس و شکلی دقیقاً شبیه تپه حسنلو دارد. این موضوع در تصاویر هوایی که اشمیت در سال ۱۹۳۷ گرفته (۶۳۱، ۶۵۳، ۱۹۴۰: AE) کاملاً مشهود است. محوطه از یک تپه مرکزی بلند و تپه کوتاهی که آن را در میان گرفته تشکیل شده است. شهر امروزی نقده تا حدودی به عرصه تپه کوتاه تجاوز کرده است اما پستی و بلندی‌های آن را می‌توان تشخیص داد. مساحت کلی محوطه حداقل ۲۲ هکتار برآورد می‌شود. تپه بلند ۱۵ متر ارتفاع و حدود ۷۵/۶ هکتار مساحت دارد. راولینسون در سال ۱۸۳۸ از نقده عبور کرده و نوشته است: «قلعه‌ای چهار گوشه با هشت باستین که مستحکم‌ترین نقطه در منطقه است. اینجا مهدی خان... اقامت دارد.» این دژ در تصویر هوایی شماره ۶۵۳ AE اشمیت دیده می‌شود که دربرگیرنده بنایی هشت ضلعی با برج‌هایی گرد در هر گوشه است. کرول: «قبرستان؟ اشتاین سفال داغدار بسیار عالی به هر دو رنگ قرمز و خاکستری

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

تیره را ذکر کرده است. کوزه‌های از نوع سفال خاکستری با دسته‌هایی به شکل بزکوهی (Stein ۱۹۴۰: ۳۸۴) در مجموعه موزه بریتانیا موجود است (ANE ۱۳۶۱۸۴). دایسون ویانگ وجود سفال خاکستری را ذکر کرده‌اند» (Kroll ۲۰۰۵: ۶۹). یادداشت‌های ضمن بررسی سامنر: «اندازه و شکل ظاهری شبیه حسنلوست.

کاملاً با قطعیت می‌توان تصور کرد که اساساً همان توالی دوره‌های فرهنگی در اینجا زیر این شهر وجود دارد. «دایسون به اعتبار بخشی از آثار بیرون زده، اشاره کرده که محوطه احتمالاً در اوایل عصر آهن دچار حریق شده بوده است (گفتگوی شخصی، ۱۹۹۹). دایسون در سال ۱۹۵۹ گور سردابه‌ای غارت شده‌ای را که شبیه نمونه کاوش شده از سوی حاکمی و راد و پروژه حسنلو در سال ۱۹۵۹ بود، در این تپه مستندسازی کرده است. با توجه به فرارگیری محوطه تقریباً در وسط دره سولدوز، اندازه و نیز تسلط آن بر شبکه‌های حمل و نقل ناحیه، احتمال دارد مرکز منطقه‌ای مهمی در عهد باستان بوده باشد.

نلیوان (دره اشنویه)

موقعیت: _

شماره ارجاع در نقشه: _

دوره‌های فرهنگی: کرول: عصر مس سنگی، عصر مفرغ جدید؟

(ماورای قفقاز قدیم)، عصر مفرغ میانی (سفال خابور)، عصر آهن III؛ پکورلا و سالوینی: عصر آهن III (قرن هفتم ق.م.).

کد محوطه در بررسی: کرول: محوطه NQ11؛ پکورلا و سالوینی: محوطه ۱۳۳

گزارش‌های قبلی: 23، fig. 176، F9 No.133 Pecorella and Salvini 1984

ملاحظات: پکورلا و سالوینی (۱۹۸۴: ۱۷۶) این محوطه را در شمال روستای امروزی نلیوان و در مجاورت دو پایگاه نظامی متروکه جایابی کرده‌اند. دژ باستانی در موقعیتی سوق الجیشی بر فراز تپه بلندی ساخته شده بود و شکل بیضوی داشت و ابعاد آن ۳۰*۷۰ متر بود. بقایای مصالح سنگی خشکه چین در سطح محوطه کشف شده است.

نورشون تپه

”در نورشون تپه، محوطه‌ای در غرب اورارتو و احتمالاً غیراورارتویی، به طور غیرمنتظره چند سفال شبیه به گونه‌های اورارتویی و سفال‌های عقرب تپه یافت شده است. هاوپتمان استقرارهای این محوطه را به دو دوره‌ی اوایل و اواسط عصر آهن تقسیم می‌کند. وی دوره‌ی اول را به حدود سال ۸۰۰ ق.م. (بیش از حد قدیمی‌تر؟) و دوره‌ی دوم را به قرون هفتم و هشتم ق.م. تاریخ گذاری می‌کند. اکثر مشترکات سفالی این محوطه با عقرب تپه در دوره‌ی دوم (یعنی اواسط عصر آهن) دیده می‌شود.“^۱

نوروز

”نوروز محله از دهستان‌های دیلمان گیلان به شمار می‌رود و در شمال لسلوکان واقع است. نوروز محله را اول بار هیئت ژاپنی به سرپرستی نامیو آگامی و شینجی فوکایی با عضویت سرفراز کاوش کرد و آثاری از عصر آهن تا دوره ساسانی به دست آورد که شامل اشیاء سفالی و ابزار و ادوات آهنی است (Egami et al 1966).

اکنون در بخش تاریخی موزه ایران باستان تعداد ۳۹ قلم شیء از این محوطه نگهداری می‌شود که همه آنها اشکانی است. از شاخص ترین این اشیاء، ظرف سفالی با سه پایه و قطر دهانه ۲۵ و ارتفاع ۱۳ سانتی متر با شماره موزه ۱۵۹۷ است (تصویر ۲۰).“^۲

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارلا، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۱۳۳

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریا سیری، نشر پازینه، صفحه ۵۳۶

نوشیجان

تئودور کایلیانگ:

”محوطه نوشیجان به فاصله‌اندکی از جنوب غربی همدان امروزی در دشت ملایر قرار دارد و یکی از مهم ترین محوطه چهار بنای اصلی در مجاورت هم کشف شده است: دژی با انبارهای ذخیره سازی، یک تالار ستوندار و بنای دیگری در انتهای شرقی تالار ستوندار. این محوطه به طور قطع کاربری کاملاً ویژه‌ای داشته است، زیرا که از مراکز سکونت عادی قرن هشتم ق.م. نیست. به نظر می‌رسد این معابد نقش محوری در کاربری محوطه داشتند و دژ و تالار ستوندار نیز با همین کاربری مذهبی مرتبط بودند.“^۱

”تپه نوشیجان

یکی از شاخص ترین و مهم ترین محوطه‌های مادی، تپه نوشیجان در دشت ملایر است (شکل ۱۶) که در سال ۱۹۶۵ شناسایی شد و طی سالهای ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۷ توسط هیئتی به سرپرستی دیوید استروناخ و حمایت موسسه ایران شناسی بریتانیا مورد کاوش و مطالعه قرار گرفت“^۲

واجالیک

”در شرق رودخانه قره سو قرار دارد و از جنوب به حاجی نریمان و از شمال شرق به تالش کپرو محدود می‌شود. این محوطه را هم در سال ۱۹۰۱ م هیئت فرانسوی کاوش کرد (Morgan ۱۹۰۵: ۲۹۸-۱۹۰۱) و آثار سفالین متنوع و همچنین سرنیزه‌هایی با دسته‌های مفرغی، سربندهای مفرغی، النگو با دوسر روی هم قرار گرفته و مومبندهای مفرغی به دست آورد (آبیار ۱۳۷۵: ۱۰۷).“^۳

۱ مجموعه مقالات معماری حسنلو، ترجمه: صمد علیون، علی صدراایی. نشر اختر. ص ۷۲

۲ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۱۰۳

۳ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۳

وردای

”وردای؛ قبرستانی روی پشته‌ی پست. سیوی لوله داری از جنس سفال خاکستری وبا لوله‌ی پل دار که از وردای کشف شده است در موزه‌ی بریتانیا وجود دارد.“^۱

وردای (دره اشنویه)

موقعیت: --

شماره ارجاع در نقشه: --

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن دوره اول - دوره دوم، اواخر قرون میانه

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۳۱

گزارش‌های قبلی: 68: Kroll 2005 ; 377: Stein 1940

ملاحظات: کرول: « قبرستانی روی تپه‌ای کوتاه در کناریکی از شاخه‌های رود گدار در فاصله‌ی ۵/۰ مایلی جنوب قلاتگاه. کوزه‌ای از نوع سفال خاکستری با لوله متصل از وردای کشف شده و در مجموعه‌ی موزه‌ی بریتانیا نگهداری می‌شود. (ANE ۲۰۰۵:۶۸) «(۱۳۶۱۸۶)

وردین

”دژ وردین: در شمال شرقی روستای وردین وبر بالای تپه‌ی ماهوری آثار دژ وقلعه باستانی به چشم می‌خورد که به سبک قلعه‌های اورارتویی ومادها شباهت زیادی دارد.“^۲

---

۱ تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم ، نوشته‌ی اشتفان کرول ، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۰

۲ ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۴

ورزقان

”قلعه‌ها و دژهای زیادی چون؛ جوشین، آغجاقعه، حماملو، سقندل، کاسین، کرویق، کیقال، ورزقان، وردین و... با وجود تخریب و فرسودگی زیاد هنوز هم گذشته وزین این منطقه را بازگو می‌کنند.“^۱

وسکه

”در مسیر جاده بندر انزلی به تالش پس از عبور از رضوان شهر و پونل در مسیر رودخانه سفارود، پس از طی مساحتی حدود ۳۲ کیلومتر به روستای وسکه می‌رسیم. وسکه را اول بار در سال ۱۳۷۱ محمدرضا خلعتبری بررسی و کاوش و در جریان آن چهار قبر شناسایی کرد. سه قبر از این چهار قبر از نوع حفره‌ای ساده و یک قبر نیز از نوع قبور سنگی اطافی شکل بود. از این گورستان‌ها آثاری همچون انواع سرنیزه، خنجر، سرپیکان، تبر، آویز و آینه مفرغی به دست آمد (خلعتبری ۱۳۷۱: ۱۸).“^۲

هفتوان تپه

”هفتوان تپه که «تپان» و «ژیان» نیز نامیده می‌شود، بزرگ‌ترین محوطه باستانی دشت حاصلخیز سلماس با گستره ۶۰۰*۵۰۰ متر و ارتفاع ۱۵ متر است که در سه کیلومتری جنوب غرب شهرستان سلماس و در ۱۵ کیلومتری شمال غرب دریاچه ارومیه قرار دارد. این محل یکی از مهم‌ترین محوطه‌های باستانی عصر مفرغ شمال غرب ایران به شمار می‌آید که دوره مفرغ متأخر منطقه را پیش از هر محل دیگری آشکار می‌کند. در سال ۱۹۵۸ بعد از شناسایی اولیه این محوطه، چارلز برنی از دانشگاه منچستر انگلستان در سال ۱۹۶۸ آن را مورد کاوش‌های علمی و مستمر قرار داد. کاوش‌های هفتوان در سالهای ۱۹۶۹، ۱۹۷۱، ۱۹۷۳ و ۱۹۷۵ پی‌گیری شد.“^۳

۱ ورزقان، نویسنده: احدرنجبری، نشر اختر، صفحه ۱۳۰

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی-فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه، صفحه ۵۴۳

۳ عصر مفرغ ایران، نویسنده: دکتر حسن طلائی، فصل سوم: عصر مفرغ در مناطق مختلف فلات ایران، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۷۶

تپه ها در آذربایجان باستان

”هفتون از بزرگ ترین تپه‌های اطراف دریاچه ارومیه در ۱۵ کیلومتری شمال غربی دریاچه در وسط جلگه حاصل خیز سلماس در استان آذربایجان غربی است. گستردگی تپه ۶۰۰ متر در جهت شرقی غربی و ۵۰۰ متر در جهت شمالی جنوبی است. برنی در سال‌های ۱۹۵۸ و ۱۹۵۹ و ۱۹۶۲ تپه را بررسی سطحی (Burney ۱۹۷۰: ۱۵۹-۱۶۰) و در نهایت بین سال‌های ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۳ این تپه را کاوش کرد.“^۱

هویوک

محوطه تل هویوک در جنوب شرقی آسیای صغیر و کناره غربی رودخانه فرات و ۶۰ کیلومتری شرق شهر آدی‌یامان واقع شده و معرف استقرار از دوره پیش از تاریخ تا دوره اسلامی است. این محوطه که در حریم سد آتاتورک قرار گرفته بود، در فاصله سال‌های ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۰ توسط موسسه باستان شناسی بریتانیا در آنکارا و سرپرستی دیوید فرنچ مورد کاوش قرار گرفت و بعد از آبگیری سد به زیر آب رفت. اشیاء و سفالینه‌های لایه بقایایی معماری‌ای به دست آمده است که با معماری محوطه‌های مادی مشابهت دارد (شکل ۱۷۴) (۱۰: ۲۰۰۸، Roaf). و از این رو با توجه به موقعیت این محوطه و نیز شواهد تاریخی مبنی بر حضور مادی‌ها در منطقه حران سوریه، این احتمال مطرح است که بقایای کشف شده مربوط به حضور مادی‌ها در منطقه باشد.“^۲

یادگار

موقعیت: تقریباً ۳۷ درجه و ۵ دقیقه و ۵۶ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۴۰ ثانیه عرض شرقی
شماره ارجاع در نقشه: X8

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن دوره سوم (اورارتویی)

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۵۷

گزارش‌های قبلی: 2-1: 10، pl. 16، fig. 32-33، Kleiss 1976: 104-102، fig. 44، Kroll 1976:

ملاحظات: دژ سنگی کوچکی در ۵ کیلومتری شرق حیدرآباد و ۴۵ کیلومتری شمال مهاباد در کنار جاده ارومیه.

۱ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرین زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۳

۲ باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، صفحه ۳۱۴

یان تپه

”یان تپه در حدود یک کیلومتری غرب تپه ازبکی در شهرستان ساوجبلان و در و در حدود ۵ کیلومتری جنوب نظر آباد و و ۷۳ کیلومتری شمال غرب تهران واقع شده است. یان تپه به صورت تپه‌ای بالشی و بیضی شکل است با ابعاد ۵۰٪*۷۷ متر. ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف ۶ متر است کاوش در یان تپه به مدت یک فصل در طی دومین فصل حفاریات باستان شناسی در محوطه ازبکی در پاییز ۱۳۷۸ انجام شد. در پایان فصل که سطح خاک بکر هنوز مشخص نشده بود مشخص شد که آثار به دست آمده از پنج لایه استقراری معرف دو دوره فرهنگی بودند. لایه‌های از بالا به پایین شکاره گذاری شده‌اند که آثار و بقایای سه لایه فوقانی معرف دوره دوم می‌باشد.“^۱

یانیق تپه تبریز

”یانیق تپه در ۳۱ کیلومتری جنوب غربی تبریز و ۶ کیلومتری خسروشهر در جوار دهی به نام تازه کند و آبادی کوچکی به نام قشلاق قره تپه در نزدیکی راه آهن تبریز-تهران قرار دارد. یانیق تپه بزرگی است با ارتفاع ۵/۱۶ متر از سطح اراضی اطراف و وسعت حدود ۸۰ هزار مترمربع. این تپه از بزرگترین تپه‌های پیش از تاریخی در شمال شرق دریاچه اورمیه است (Burney ۱۹۶۲: ۱۳۸). برنی در سال ۱۹۵۸ این محوطه را بازدید و از سال ۱۹۶۰ آن را کاوش کرد.“^۲

محوطه مهم یانیق تپه، واقع در ۴۰ کیلومتری جنوب غرب تبریز، در فاصله سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۶۲ میلادی طی سه فصل از سوی دانشگاه منچستر به سرپرستی چارلز برنی کاوش شده است. (Burney ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۴) این محوطه تقریباً به طور مستمر از عصر نوسنگی تا مفرغ قدیم مسکونی بوده است. پس از وقفه‌ای که در سکونت‌های محوطه حادث می‌شود، یانیق تپه در عصر مفرغ جدید و اوایل عصر آهن به عنوان قبرستان استفاده می‌شود و حداقل یک گور از مفرغ میانی (Burney 1964، 60، pl. 19 . XV no) و شواهد دیگری از مفرغ میانی طبق گفته ادواردز (۱۹۸۶: ۶۴) و کرول (۱۹۶۴) در این محوطه یافت شده است. کشف تکه سفال‌های پراکنده مربوط به آهن دوره دوم از وجود سکونت‌ی از این دوره در بخشی از تپه حکایت دارد.^۳

۱ ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۸۸

۲ هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم، نویسنده: نسرین زبان بند، نشر پازینه، صفحه ۵۲

۳ آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو

- ۱۳۹۶ - ص ۱۴

یانیق تپه اورمیه

”یانیق تپه یکی از پیش از ۵۰ تپه باستانی اطراف دریاچه اورمیه است که در حدود ۳۲ کیلومتری جنوب غربی تبریز و در حدود ۵ کیلومتری غرب خسرو شهر واقع شده است. یانیق تپه از دو برجستگی تشکیل شده است که برجستگی بزرگتر ۵۰/۱۶ متر ارتفاع دارد و مساحت آن حدوداً ۱۶۰۰۰ مترمربع است و بلندترین نقطه برجستگی کوچکتر که در چند صد متری آن واقع شده است ۵۰/۱ متر از سطح زمین‌های اطراف بالاتر اندازه گیری شده است.

در مورد چگونگی لایه نگاری در گزارش‌های سه گانه توضیحی داده نشده است. ولی بر اساس آثار و بقایای به دست آمده چنین استنباط می‌شود که آثار به دست آمده معرف ادوار زیر هستند:

- دوره نوسنگی متاخر، - ۲ دوره اول برنز قدیم، - ۳ دوره دوم برنز قدیم و - ۴ دوره آهن

هر چند که حفار همه جا در توضیح آثار دوره نوسنگی از اصطلاح عصر مس استفاده می‌کند ولی در مورد گاهنگاری آثار به دست آمده از یانیق چنین می‌نویسد:

«نتیجه سه فصل حفاری در یانیق تپه مشخص شدن ادوار فرهنگی مختلفی بود که قدیم ترین آنها دوره نوسنگی بود که قدمت آن نمی‌توانست کمتر از حدود ۶۰۰۰ ق.م. باشد و جدیدترین آنها عصر آهن (حدود ۶۰۰ ق.م.) بود»^۱

یوسف کندی

”یوسف کندی از محوطه‌های قابل توجه منطقه‌ی این محوطه‌ی واقع در شمال مهاباد است که از آن سفال شیاری و سفال قبه قبه یافت شده است. اما، همانند لایه‌ی ۱ کردلر تپه، هیچ سفال خاکستری در این محل ثبت نشده است. این امر شاید نشان از این واقعیت داشته باشد که این محوطه شاهد دیگری بر شکل‌گیری تحول فرهنگی در حوضه‌ی دریاچه‌ی ارومیه در خاتمه‌ی عصر آهن دوم است.”^۲

تصاویر ۱۴ NQ: گردسفال (کانی زر، شیخان)؛

۱) ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، نشر سبحان نور. ص ۳۰۱-۳۰۲-۳۰۴

۲) تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدرایی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر، صفحه ۲۶۵

نامعلوم (دره سولدوز)

موقعیت: ۳۷ درجه و ۶ دقیقه و ۲ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه و ۶ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: W7

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن دوره دوم - دوره سوم

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۵۶

گزارش‌های قبلی: Kleiss and Kroll 1977: 78, 116, fig. 2, 9 Pl. 17 no 1

ملاحظات: ویرانه‌هایی در ابعاد ۲۰×۲۵ متر در ۵ کیلومتری شرق حیدرآباد در ساحل دریاچه ارومیه.

نامعلوم (دره سولدوز)

موقعیت: تقریباً ۳۷ درجه و ۵ دقیقه و ۵۴ ثانیه طول شمالی و ۴۵ درجه و ۳۱ دقیقه و ۳۷ ثانیه عرض شرقی

شماره ارجاع در نقشه: Y8

دوره‌های فرهنگی: عصر آهن دوره دوم

کد محوطه در بررسی: کرول: NQ ۵۸

گزارش‌های قبلی: Kroll 2005: 69

ملاحظات: تپه‌ی کوچکی در ۲۴ کیلومتری شمال. مه‌آباد در کنار جاده‌ی ارومیه در قاعده‌ی شبه جزیره کوچک در بسر. کرول:

« کلاپس تعداد زیادی تکه سفال خاکستری یافته است. » (۶۹؛ ۲۰۰۵).

منابع

۱. تپه لر - منابع
۲. مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: رابرت هنری دایسون - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدراپی، نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹
۳. حسنلو و اورارتو. گردآوری و ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. ناشر: پروژه ترجمه حسنلو
۴. مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر
۵. تمدن‌های دشت سولدوز، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر، صفحه سیزده
۶. ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه میرزادی، نشر سبحان نور
۷. باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها
۸. تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۹. ورزقان، نویسنده: احد رنجبری، نشر اختر
۱۰. ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه میرزادی، نشر سبحان نور.
۱۱. تمدن‌های دشت سولدوز، کتیبه‌ی ایشپوئینی و منوآ در قلاتگاه، نوشته‌ی مائوریس فان لون، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۱۲. ویژه نامه تاریخ منطقه اردبیل از دوران باستان و تا ظهور اسلام - مؤلف: منصور جدی - چاپ یاشماق
۱۳. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سجاد علی بیگی، شکوه خسروی، نشر پازینه
۱۴. تمدن‌های دشت سولدوز، کتیبه‌ی ایشپوئینی و منوآ در قلاتگاه، نوشته‌ی مائوریس فان لون، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۱۵. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: کتایون پلاسعیدی - فیروزه بابایی نژاد و دریاسری، نشر پازینه
۱۶. تمدن‌های دشت سولدوز، کاوش‌های عقرب تپه نوشته‌ی اسکار وایت ماسکارالا، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۱۷. قلاع و استحکامات دفاعی - پرویز پور کریمی، علی صدراپی - پروژه ترجمه حسنلو - چاپ اول - ۱۳۹۹
۱۸. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: سیروس خیری، نشر پازینه

۱۹. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده: حمید خطیب شهید؛ بهروز عمران؛ اکبر عابدی، نشر پازینه،
۲۰. ورزقان، نویسنده: احدرنجبری، نشر اختر
۲۱. ایران در پیش از تاریخ. دکتر صادق ملک شه میرزادی، نشر سبحان نور
۲۲. تپه حاجی فیروز-ماری ام. ویت. ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. انتشارات گنجینه
۲۳. مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه‌ی حسنلو. جلد اول، صمد علیون، علی صدراپی. نشر گنجینه هنر
۲۴. تمدن‌های دشت سولدوز، حاجی فیروز نوشته‌ی ماری ماتیلدا ویت، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر،
۲۵. مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدراپی، نشر: گنجینه هنر
۲۶. جام زرین حسنلو، ترجمه‌ی علی صدراپی، انتشارات گنجینه هنر
۲۷. آذربایجان در گذار از عصر مفرغ به عصر آهن - تالیف: مایکل دانتی - ترجمه: صمد علیون - نشر: پروژه ترجمه حسنلو
- ۱۳۹۶
۲۸. مهرهای حسنلو، میشل ای. مارکوس. ترجمه: علی صدراپی و صمد علیون. نشر گنجینه هنر
۲۹. کاوش در حسنلو، نوشته‌ی رابرت هنری دایسون، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، انتشارات گنجینه هنر
۳۰. مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: اسکار وایت ماسکارلا - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدراپی،
نشر: گنجینه هنر - ۱۳۸۹
۳۱. قیزیل جام حسنلو، مؤلفان: علی صدراپی و صمد علیون، ناشر: پروژه ترجمه حسنلو
۳۲. مجموعه مقالات شهر تاریخی حسنلو - نویسنده: پیتر مگی - گردآوری و ترجمه: صمد علیون، علی صدراپی، نشر: گنجینه
هنر - ۱۳۸۹
۳۳. تمدن‌های دشت سولدوز، جنوب دریاچه‌ی ارومیه در عصر آهن قدیم، نوشته‌ی اشتفان کرول، ترجمه‌ی علی صدراپی
و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۳۴. تمدن‌های دشت سولدوز، دالما تپه نوشته‌ی کارول هاملین، ترجمه‌ی علی صدراپی و صمد علیون، نشر گنجینه هنر
۳۵. باستان شناسی ماد، کاظم ملازاده، نشر از سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها،
۳۶. دیلمان ۴، کاوش‌های قلعه کوتی ۱ و ۲، نویسنده: شینجی فوکایی، جیروایکدا، ترجمه: ولی جهانی - صمد علیون - شهرام رامین،
مقدمه
۳۷. عصر مفرغ ایران، نویسنده: دکتر حسن طلائی، فصل سوم: عصر مفرغ در مناطق مختلف فلات ایران، انتشارات سازمان مطالعه
و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها

تپه ها در آذربایجان باستان

۳۸. مجموعه مقالات تمدن دینخواه تپه - نویسنده : آلان گیلبرت - پل استینفلد ، گردآوری و ترجمه : صمد علیون ، علی صدرائی، نشر : گنجینه هنر - ۱۳۸۸
۳۹. هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم ، نویسنده:نسرین زبان بند ، نشر پازینه
۴۰. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده:فرزاد مانی و صابر قیاسی ، نشر پازینه،
۴۱. هشتادسال باستان شناسی ایران، نویسنده:بهزاد بلمکی، نشر پازینه،
۴۲. تمدن های دشت سولدوز، تومولوس های سه گردان:گزارش مقدماتی، نوشته ی اسکار وایت ماسکارلا ، ترجمه ی علی صدرائی و صمدعلیون، نشر گنجینه هنر
۴۳. فرهنگ سفال سبک ارومیه در منطقه نخجوان - تألیف: اوکتای بللی - ولی بخشعلی اف - ترجمه: سعید میرزائی (مهرشید) - نشر: تبریز - سال - ۱۳۹۱
۴۴. پیرامون تاریخ و زبان آذربایجان، فصل دهم:عهدنامه های گلستان و ترکمنچای ، نویسنده:حیدرپیر علیلو، انتشارات ایران شناخت
۴۵. آیدین گله جک، نویسنده:شایان هوشیار، مترجم:دکتر میرعلی رضایی،
۴۶. هشتادسال باستان شناسی ایران جلد دوم ، نویسنده:مجیدمنصوری، مهدی موسوی نیا و گلناز احدی، نشر پازینه
۴۷. قلاع و استحکامات دفاعی - پرویز پورکریمی، علی صدرائی - انتشارات پروژه ترجمه حسنلو - چاپ امین
۴۸. دیلمان ۱، نویسنده:نامیواگامی، شینجی فوکایی، سئی ایچی ماسودا/ترجمه ی:ولی جهانی، صمدعلیون، شهرام رامین/فصل اول:کاوش قلعه کوتی

